

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI**

**1925-1961 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE GİYİM-
KUŞAM İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE TEPKİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Turgut SÖNMEZ

ANKARA 2006

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI**

**1925-1961 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE GİYİM-KUŞAM
İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE TEPKİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Turgut SÖNMEZ

**Tez Danışmanı
Prof.Dr.Mustafa YILMAZ**

ANKARA 2006

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ANABİLİM DALI

1925-1961 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE GİYİM-KUŞAM
İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER VE TEPKİLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof.Dr.Mustafa YILMAZ

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınav Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
KISALTMALAR.....	IV
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM:ATATÜRK VE ÇAĞDAŞLAŞMA.....	8
A.Çağdaşlaşma Sorunu.....	8
1.Genel Hatlarıyla Osmanlı'da Toplumsal Yapı ve Cumhuriyetin Getirdiği Değişiklikler.....	8
2.Atatürk Devrimi'nin Amacı:Çağdaşlaşma.....	13
3.Çağdaşlaşma Açısından Laik Düşüncenin Önemi.....	16
B.Atatürk Döneminde Çağdaşlaşma Çabaları ve Tepkiler.....	17
1.Devletin Siyasal Yapısının Laikleşmesi.....	17
a.Saltanatın Kaldırılması.....	17
b.Cumhuriyetin İlanı.....	22
c.Hilafetin Kaldırılması.....	26
2.Eğitimin Laikleşmesi.....	31
3.Hukukun Laikleşmesi.....	34
4.Laikleşme Çabalarına Tepkiler ve Alınan Önlemler.....	40
II.BÖLÜM:GIYİM KUŞAMIN ÇAĞDAŞLAŞMASI.....	53
A.Başlık Sorunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yaptığı Yurt Gezileri.....	53
1.İslamiyet'in Erkek Giyimine Etkisi: Başlık.....	53
2.Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu Gezisi.....	58
3.Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu Türkocağı'nda Yaptığı Konuşma.....	62
4.Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu'da Halka Yaptığı Konuşma.....	65
5.Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Dönüşü ve İcra Vekilleri Heyeti Kararları.....	68
6. Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ve Balıkesir Gezileri.....	71

B.Giyim Kuşam Devrimi ve Tepkileri.....	74
1.Şapka Kanunu(25 Kasım 1925).....	74
2.Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılması.....	79
3.Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun (30 Kasım 1925).....	80
4.Giyim Kuşam Devrimine Tepkiler.....	83
C.Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Yasa(3 Aralık 1934).....	91
1.Tasarı ve Gerekçesi.....	91
2.Tasarının Meclis'te Görüşülmesi.....	94
3.Kanunun Uygulanmasına İlişkin Tüzük(6 Şubat 1935).....	95
D.Kadın Giyim Kuşamı.....	97
1.İslamiyet'in Kadın Giyim-Kuşamına Etkisi:Tesettür.....	97
2.Mustafa Kemal Paşa'nın İkna Politikası.....	103
3.Peçe ve Çarşafıla Mücadele.....	106
III.BÖLÜM:ATATÜRK DÖNEMİ SONRASI VERİLEN ÖDÜNLER VE GİYİM- KUŞAMA ETKİSİ.....	112
A.Atatürk Devrimleri'nin Gelişme Süreci.....	112
1.Ezanın Türkçeleştirilmesi.....	112
2.Eğitim ve Kültür Alanındaki Atılımlar.....	115
3.Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş.....	117
B.Çok Partili Siyasal Yaşamın Devrimlere Etkisi.....	119
1.Dini Eğitimin Canlanması.....	119
2.Bazı Türbelerin Yeniden Açılmasına İzin Verilmesi.....	124
3.Devrimlerin Bir Bütün Olmaktan Çıkartılması.....	124
4.Ezanın Arapça Okunmasına İzin Verilmesi.....	126
C.Artan Dinsel Ödünlerin Sosyal Yaşama Etkisi.....	128
1.Laiklik İle İlgili Çelişkili Politikalar.....	128
2.Giyim-Kuşamda Geriye Dönüş Eğilimleri ve Alınan Önlemler.....	136
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	155

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜSBF.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP.	: Demokrat Parti
Haz.	: Hazırlayan
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
ODTÜ	: Ortadoęu Teknik Üniversitesi
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSK.	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
t.y	: Tarih Yok
v.d.	: Ve devamı
yay.	: Yayınları

ÖZET

Giyim-kuşam bir kültürün gözle görülebilir en önemli unsurlarından biri olduğundan, insanların giyim-kuşamı ile yaşanan toplumun kültürel yapısı arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki İslamiyet'i kabul eden Türk toplumunda daha belirgin olup, giyim-kuşam eskiden beri dinsel bir nitelik taşımış ve Müslümanlarla Müslüman olmayanların birbirlerinden ayırımını sağlayan bir araç olmuştur. Laik bir toplumda dinin giyim-kuşamı belirlemesi söz konusu olamayacağından, Atatürk'ün giyim-kuşam devrimi ile Türk ulusunun giyim-kuşamındaki din etkisi ortadan kaldırılmış ve din vicdanlardaki yerini almıştır. Ancak laik devlet yapısına karşı olanlar giyim-kuşam konusuna simgesel bir nitelik vererek teokratik devlet özlemleri bakımından giyimi adeta bir kalkan olarak kullandıklarından, Devlet sık sık bu alana müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle giyim-kuşam ile ilgili çeşitli hukuksal düzenlemelerin tarihi bir bakış ile neden sonuç ilişkisi içerisinde incelenmesi, Devletin laik yapısına, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel taşı olan laiklik ilkesine yönelik tehditlerin değerlendirilmesine de ışık tutacaktır. “1925-1961 Yılları Arasında Türkiye’de Giyim-Kuşamla İle İlgili Düzenlemeler ve Tepkiler” konulu çalışma üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde Atatürk devriminin amacı olan çağdaşlaşma sorunu laiklik ilkesi çerçevesinde ele alınmış; devletin siyasal yapısının, eğitim ve hukuk sisteminin laikleşmesi safhaları, bu konuda toplumda ortaya çıkan tepkiler ile birlikte incelenmiştir. Çalışmanın “Atatürk ve Giyim-Kuşamda Çağdaşlaşma” ismini taşıyan ikinci bölümünde giyim-kuşamdaki çağdaşlaşma, tarihsel bir bakış açısı ile yani neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ayrıntılı olarak incelenmiş; bu yöndeki hukuki düzenlemelere yer verildikten sonra bu düzenlemelere karşı toplumda ortaya çıkan tepkiler incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca kadın giyimi konusu, İslamiyet'in bu konudaki etkisi ile birlikte ele alınarak Atatürk'ün kadın giyimi konusundaki görüşlerine de yer verilmiştir. Çalışmanın “Atatürk Dönemi Sonrası Verilen Ödünler ve Giyim-Kuşama Etkisi” başlıklı son bölümünde ise, Atatürk'ün ölümünden sonra din konusunda verilen ödünlerin giyim-kuşama etkisi incelenmiştir.

SUMMARY

There is a direct relation between clothing and a society's cultural structure as clothing is one of the most important elements of culture. This relation has been more significant in the Turkish society which accepted İslam, and clothing has had a religious quality which acted as a tool to differentiate the Moslems and non-Moslems. As it is impossible for religion to influence clothing in a secular society, with Atatürk's clothing reform, the influence of religion on clothing in the Turkish nation has come to an end and religion took its place in people's conscience. But the ones who are against secularism have given clothing a symbolic meaning and used clothing as a shield for theocratic country, therefore the State had to interfere on this subject frequently. For that reason the examination of judicial regulations of clothing in a historical order will also help to evaluate threats against the secularism principle which is the fundamental element of the Turkish Republic. This study, which name is "Regulations About Clothing Between 1921 and 1961 in Turkey and Reactions" is divided into three sections.

In the first section, the matter of being contemporary, which is the purpose of Atatürk Revolution, is examined in the frame of secularism; secularization period of the political, educational and judicial structure of the state is examined with the reactions against to this period.

In the second section, which name is "Atatürk and being contemporary in clothing", being contemporary in clothing with the historical perspective is examined. In this section women clothing is also examined and opinions of Atatürk about this matter is given. The third section of this study which name is "After Atatürk Period, Effect of Compromises to Clothing" examines the effect of compromises about religion to clothing.

ÖNSÖZ

Kuşkusuz ülkesini çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmayı hedefleyen bir liderin yaptığı devrimlerin bazılarının diğerlerine göre daha önemli oldukları söylenemez. Zira amacı çağdaşlaşmak olan bu devrimlerin hepsi birbirinin tamamlayıcısı ve devamı niteliğindedir. Ancak devrimlere yönelik saldırıların niteliğine göre bu devrimlerden bazılarının göreceli olarak ön plana çıktığı dönemler olabilir. Günümüzde de devletin laik yapısını değiştirmeyi hedefleyenler, anayasal engeller nedeniyle laiklik ilkesine doğrudan saldıramadıklarından bu kavramın içeriğini boşaltmaya çalışmaktadırlar. Bu konuda kullandıkları en önemli silahlardan birisi giyim-kuşam olduğundan, Atatürk'ün bu konuya bakış açısının saptanabilmesi ve içinde bulunduğumuz durumun tespiti amacıyla giyim-kuşam konusunun incelenmesinde yarar görülmüştür.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda giyim-kuşam devrimi ve bu konudaki hukuki düzenlemeler bir bütün olarak ele alınmamıştır. Konuya genelde ya şapka devrimi çerçevesinde ya da kadın hakları sorunu çerçevesinde yaklaşımıştır. Giyim-kuşam ile ilgili düzenlemelere yer veren bazı çalışmalarda ise konuya ideolojik olarak yaklaşıldığı ve insan hakları sorunu olarak ele alınan giyim-kuşam konusuna devletin kesinlikle müdahale etmemesi gerektiğinin savunulduğu görülmektedir.

Çalışmamda bugüne kadar yeterince incelenmemiş olan Cumhuriyet döneminde giyim-kuşam ile ilgili hukuki düzenlemeler genel bir çerçeve içinde ele alınarak önemli bir boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Tezimin hazırlanması sırasında bana her türlü yardımı sağlayan tez danışmanım, saygı değer hocam Prof.Dr. Mustafa Yılmaz'a; bu mesleği seçmemde olduğu kadar çalışmalarına da maddi ve manevi katkıda bulunan amcam, Askeri Yargıtay Onursal Daire Başkanı, Emekli Hakim Albay Musa Sönmez'e; bana rahat bir çalışma ortamı sağlayan eşim Nurgül Sönmez'e, çalışmalarım sırasında kendileri ile yeterince ilgilenememe rağmen gösterdikleri anlayış nedeniyle oğullarım Mithat ve Çağrı'ya içten teşekkürü bir borç biliyorum.

Turgut SÖNMEZ
Deniz.Hakim Yarbay
Ankara, 2006

GİRİŞ

Türkçe'ye giyim-kuşam şeklinde çevrilen kılık kıyafet deyimindeki kıyafet sözcüğü, Eski Arabistan'da "takip etmek, iz takip etmek, peşi sıra gitmek" anlamında kullanılmıştır¹. Mısır diline tarz, zarafet anlamı ile geçen kıyafet kelimesi günümüzde bir ülkeye, bir çağa, bir mesleğe özgü giyinme tarzı anlamında kullanılmaktadır².

Giyim, bir kültürün gözle görülebilir en önemli unsurlarından biri olduğu için³, bu özelliği nedeniyle tarihin saptanması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Her ne kadar modanın etkisi ve kültürel etkileşimin artması nedeniyle günümüzde giysilerde bir yakınlaşma ve benzerlik oluşmakta ise de, yerel ve ulusal giyim yine de önemini korumaktadır. Ayrıca toplumların giyinişleri zamana bağlı olarak da değiştiğinden, eski çağlardan günümüze ulaşan kabartmaların, heykellerin ve resimlerin incelenmesinden, bunların hangi çağlara ve hangi uluslara ait olduğu kolaylıkla anlaşılabilir⁴.

Kültürün diğer öğelerinde olduğu gibi, giyim-kuşam da çeşitli etkenler tarafından belirlenmektedir. Söz konusu etkenlerin korunma içgüdüğü, doğa koşullarına uyma, dinsel ya da felsefi inançlar, yapılan işe uygunluk sağlama, yönetsel düzenlemeler, ekonomik koşullar, psikolojik eğilimler/moda olmak üzere yedi başlık halinde incelenmesi olanaklıdır⁵.

Giyinme gereksinimi vücudun tamamının ya da duyarlı yerlerinin korunması, saklanması içgüdüğü ile başlamıştır. İkel devirlerde bu amaçla genelde hayvan postu; zaman zaman da ağaç kabuğunun örtü olarak kullanıldığı görülmüştür⁶. Korunma içgüdüğü ile ortaya çıkan giyim-kuşam, üzerinde yaşanan yeryüzü

---

¹ D.B.Macdonald, "Kıyafet maddesi," *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 775.

² *Meydan-Larousse:Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C. VII, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1990, s. 273.

³ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Bilgi Yayınları, 1994, s. 202; İlbeyi Özer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam," *Türkler(Ansiklopedi)*, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 153.

⁴ Muazzez İlmiye Çığ, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kıyafet Devrimi," *SSK Bülteni*, No:62(1997), s. 9.

⁵ Turan, s. 202.

⁶ Gönül Bayezit Tizer ve Neriman Sapmaz(Haz.), *Giyim Tarihi*, İstanbul, Matbaacılık Okulu, 1965, s. 2.

kesiminin coğrafi konumuna ve iklim koşullarına göre değişik nitelikler kazanmıştır. Örneğin hayvancılıkla uğraşan Türkler bakımından çalılara, taşlara ve soğuğa dayanabilen elbiselere ihtiyaç duyulduğundan, Türk elbiselerinin esasını yün, deri ve kürk meydana getirirken; Mısır'da sıcak iklim nedeniyle vücudun pek çok yerini açıkta bırakan giysiler tercih edilmiştir⁷. İnsanların içinde bulunduğu toplumun dini ya da felsefi inançları da giyim-kuşamın belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Din görevlilerinin özel giyimleri dışında, Budizm gibi bazı dinler, örneğin deriden yapılmış giyimi yasaklamak suretiyle giyime doğrudan müdahale etmişlerdir⁸.

İnsanlığın gelişmesi giyimi de etkilemiş, kişinin yaptığı işe uygun giyinmesi gerekli olmuştur. Hayvancılıkla uğraşan, ata binen bir kişi ile tarım alanında çalışan ya da balıkçılık yapanların giyimleri doğal olarak birbirlerinden farklı olmuştur. Ayrıca toplumsal yaşamda işbölümü arttıkça giyim ve kuşamda, mesleklere göre belirli biçimler ve ölçütler oluşmuş, bu da üniforma denilen tek tip giysileri ortaya çıkarmıştır. Bugün ordu mensupları ya da güvenlik kuvvetleri dışında hukuk, sağlık, orman, gümrük, ulaşım ve hatta eğitim alanlarında belirli giysilerin giyilmesi zorunludur.

Giyim-kuşam biçimi kişilerin ve toplumun ekonomik gücü ile de ilgili olduğundan aynı zamanda toplumsal bir nitelik kazanmış; kişiler sınıfsal durumlarına göre giyinmeye başlamışlardır. Böylece giyim insanların toplumsal durumlarını sembolize eder bir biçime dönüşmüştür. Örneğin Mısır'da toplumun alt tabakaları basit, yalın bir giyime ve çıplaklığa yönelirken; yüksek tabakalar daha zengin ve görkemli bir giyim biçimini seçmiştir⁹. Ayrıca insanların güzel görünme arzuları da giyim-kuşamın oluşmasında büyük rol oynamaktadır. İnsanların güzel görünme arzuları onları modayı takip etmeye zorlamakta olup, modanın giyim-kuşam üzerindeki etkisi de kitle iletişim araçlarındaki gelişme doğrultusunda giderek artırmaktadır¹⁰.

---

⁷ Şükran Komşuoğlu ve diğerleri, *Moda Resmi ve Giyim Tarihi*, Ankara, TTK, 1986, s. 136; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.V, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s. 2.

⁸ Turan, s. 203.

⁹ Komşuoğlu, s. 136.

¹⁰ Turan, s. 207.

Söz konusu etkenler dikkate alınarak tarihsel süreç içerisinde genel bir değerlendirme yapılması gerekirse, giyimi ilkçağlarda inançlar, toplumdaki sınıf ayrılıkları ve iklimin; ortaçağda savaşlar, salgınlar, göçler ve uluslararası ticaretin etkilediği söylenebilir. Çağımızda ise turizm ve teknolojik gelişmeler önem kazanmıştır¹¹.

Yukarıda da belirtildiği gibi, ilkel insanlar giyinmeye, süs ve korunma amacıyla başlamışlardır. Ancak uygarlık ilerledikçe kadınlar giyim-kuşamı iffetlerini koruma ve örtünme amacıyla da kullanmışlar; bu nedenle bazı dönemlerde başlarını, bazı dönemlerde ise yüzlerini örtmüşlerdir¹².

Konu ile ilgili araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla XIV. yüzyıla kadar eski Türklerde örtünme olmadığından kadınların yüzleri görünmektedir. Her ne kadar bu devirlere ait kabartmalarda kadınların başlarına başlık taktıkları görülmekte ise de, bunun örtünmeden ziyade süs amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum XIV.yüzyılda bir takım Türk ülkelerini dolaşan ünlü Arap gezgini İbni Batuta'nın "Türk kadınları erkeklerden kaçmıyor, erkekli kadınlı oturuyorlar, erkekleri kadınlara köle gibi hizmet ve hürmet ediyorlar" sözleri ile de doğrulanmaktadır¹³. XIV.yüzyılda enseden boyna doğru ince bir tülbent ile boyunlarını kapatan Türk kadınlarının XVII. yüzyıldan itibaren ise yüzlerinin yarısını yaşmak¹⁴ ile örttükleri görülmektedir. Ancak Müslümanlığın kabulünden itibaren kullanıldığına dair yanlış bilginin aksine, sadece 2,5 yüzyıllık bir geçmişi olan yaşmak bile, başlangıçta sadece süs amaçlı olarak kullanılmıştır¹⁵. Yani Müslümanlık Türk giyim-kuşamı üzerinde, özellikle ilk yıllarda büyük bir etki yapmamış görünmektedir. Müslümanlığın taassup

---

¹¹ Komşuoğlu, s. 6.

¹² Tizer, s. 3.

¹³ Nureddin Sevin, *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1990, s. 58; M.Şakir Ülkütaşır, "Türk Toplumunda Kadının Yeri," *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, No.4(Mayıs 1967), s. 49; Sevgi Gürtuna, "Osmanlı Kadınının Giyim-kuşamı," *Yeni Türkiye*, C.XXXIV, No.701(2000), s. 100; Meral Akkent ve Gaby Franger, *Başörtüsü :Geçmişte ve Günümüzde Bir Parça kumaş*, Frankfurt , Dağyeli Verlag, 1987, s. 101; Turan, s. 210.

¹⁴ Kadınların başlarını ve yüzlerini sardığı beyaz örtüye yaşmak denilmektedir. Bkz.Mehmet Zeki Pakalın, "Yaşmak Maddesi," *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 606.

¹⁵ Sevin, s. 63.

derecesine varan giysi sınırlamalarının, özellikle XVII. yüzyıldan sonra ortaya çıktığı görülmektedir¹⁶.

Müslümanlığın etkisi kadın giyimine örtünme olarak yansırken; erkekler bakımından giyilen başlık ön plana çıkmıştır. Türklerin eskiden beri kullandıkları başlık zamanla dinsel bir simge haline dönüşmüş ve yapılmak istenen her türlü yenileştirme hareketlerinde olumsuz bir rol oynamıştır. Örneğin, yenilikçi bir padişah olan III.Selim'in kurmuş olduğu Nizam-ı Cedit askerlerine barata ve börk¹⁷ giydirmeye kalkışması, Müslümanlara gâvur elbisesi giydirmekle suçlanmasına yol açmıştır. Aynı şekilde batı stili giysileri Türkiye'ye getirmeye çalışan Sultan II.Mahmut, dini görevler yapanlar dışında sarık giymeyi yasaklayınca, sarığı peygamberlerin dolayısıyla da İslam'ın baş giysisi olarak gören ve başlık değiştirmeyi din değiştirmekle bir tutan bazı çevreler yeni başlığa ve giysiye karşı büyük bir savaş açmışlardır¹⁸. II.Abdülhamit'in 1903 yılında topçulara ve süvarilere fes yerine kalpak giydirmek istemesi üzerine II.Mahmut devrinde fese karşı çıkanlar bu defa fesi şeriata uygun bir başlık olarak kabul edip kalpağa karşı çıkmışlardır.

Görüldüğü gibi, o dönemlerde de yeniliklere karşı olan çevrelerce yapılan karşı propaganda da en çok kullanılan araç giyim-kuşamdır. Bu nedenle Ulu Önder Atatürk'ün gerçekleştirdiği giyim-kuşam devriminin çağdaşlaşma sürecinde çok anlamlı bir yeri vardır. Zira aynı çevreler Atatürk'ün şapka devriminde, bu defa fesi İslam başlığı olarak kabul ettiklerinden şapkaya karşı ayaklanmışlardır¹⁹.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunun 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması ile fiilen sona ermesinden sonra Ulu Önder Atatürk tarafından başlatılan Anadolu kurtuluş hareketi, 30 Ağustos 1922'deki kesin zafer ile sonuçlanmıştır. Ulusal kurtuluş hareketinin daha başlangıcında "Halk Egemenliği" ilkesi benimsendiğinden, Ulusal Bağımsızlık savaşı sonrasında artık İmparatorluğun kurtarılması ya da yeniden kurulması söz konusu değildir. Bu nedenle zafer

---

¹⁶ A.g.e., s. 26.

¹⁷ Bkz. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, Eskin Matbaası, 1986, s. 34, 67.

¹⁸ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, 3.B., Ankara, Bilgi Yay., 1995, s. 88; Gürcan Bozkır, "Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No.1(1991), s. 109.

¹⁹ Gentizon, s. 93.

sonrasında çağdaş, yeni bir devlet kurulması kaçınılmaz olup, bunun da yolu reformlardan değil, devrimlerden geçmektedir²⁰.

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasıyla başlayan bu köklü ve ani değişimlerin amacı, Atatürk'ün 1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı konuşmada da açıkladığı gibi, "Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve biçimiyle medeni bir toplum haline getirmektir."²¹ Ancak bu süreç, zaferle sonuçlanan ulusal bağımsızlık savaşından daha zordur. Zira Atatürk'ün bir yandan iç düşmanlarla, bir yandan da birlikte yola çıktığı arkadaşları arasında fikir ve ruh kabiliyetlerinin kavrayış sınırı bitenlerle uğraşması, onlarla savaşması gerekmiştir²².

Türk Devriminin önemli bir aşaması olan giyim-kuşamla ilgili kısmı, aslında dış görünüşten ziyade zihniyetle ilgilidir²³. Amaç giyim-kuşam çerçevesinde çağdaşlaşmayı engelleyici unsurların aşılmasıdır²⁴. Atatürk, Türkiye'nin modernleşmesi ve Avrupa ailesine katılabilmesi için kafaların içinin değişmesini istediğinden, şapka devrimiyle esasında anlayışları, düşünüş biçimlerini çağdaşlaştırmayı ve aklı egemen kılmayı amaçlamıştır²⁵.

"Efendiler, milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk Milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından hiçbir ayrıcalığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu"²⁶

sözleri ile ifade edilen budur. Uygarlığın bölünmez bir bütün olduğunu bilen Atatürk, 27 Ağustos 1925 günü İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada da "Türkiye Cumhuriyeti halkı fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir...Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı başından aşağıya vaz'ı hariciyesiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen

²⁰ Bedia Akarsu, *Atatürk Devrimi ve Temelleri*, 2.B., İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1997, s. 12.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 5.B., Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1997, s. 224.

²² Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C.I, 2.B., Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s. 12; Akarsu, s. 12.

²³ Sadık Sarısan, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümsemesi Meselesi," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No.45(Kasım 1999), s. 1102.

²⁴ Orhan Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması (1919-1938): İslama Etki-İslamdan Tepki*, İstanbul, Boyut Matbaacılık, 1995, s. 201.

²⁵ Bige Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri" *Atatürk Yolu*, C.IV, No.15(Mayıs 1995), s. 340.

²⁶ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 605.

göstermeğe mecburdurlar”²⁷ demek suretiyle, Türk ulusunun her alanda uygar olduğunu tüm dünyaya göstermesini istemiştir. Şapka devrimi ile yapılmak istenen giyim-kuşamın ve de özellikle başlığın din ile bağlantısı olmadığını göstermektir. Bu şekilde, rejim için büyük bir tehlike olduğu Şeyh Sait İsyanı ile daha iyi anlaşılın teokratik zihniyet de sindirilmiş olacaktır²⁸. Ayrıca bu devrim ile Müslüman olmayan halkın farklı giyinme zorunluluğu ortadan kaldırıldığından, uyrukların giyim-kuşam yönünden eşitliği de sağlanmıştır²⁹.

Devrim sırasında şapkanın ifade etmekte olduğu çağdaş zihniyet, bugün şapkasız kafalara da hakim olduğundan, halkımız bugün genellikle şapka giymemektedir. Ancak halkı fesin, sarığın, takkenin dinsel ve ulusal birer başlık olduğuna inandırmaya çalışmak suretiyle şapka devrimini eleştirmek, gelecekte bütün devrimlerimize yönelecek yıkıcı bir çabanın başlangıç noktasıdır. Önceleri pek önem verilmeyen bu geriye yönelik, oldukça iyi hesaplanmış bir planın ilk aşamasıdır³⁰. Bu mücadeleye karşı başarılı olunabilmesi ise demokrasi bilinci ve sorumluluk duygusu olan, eylemlerinin hesabını verebilen, olaylar karşısında tavır takınmasını bilen özgür insanların çoğalmasına bağlıdır. Bu da padişahların, halifelerin, kısacası ümmetin bir kulu değil; yurttaş olmayı gerektirdiğinden, bu nitelikte insanları yetiştirmek üzere Cumhuriyetle birlikte yapılmış olan atılımların aynı kararlılıkla sürdürülmesi şarttır³¹.

Giyim-kuşamı etkileyen unsurlar çok çeşitli olduğundan bunların her biri ayrı bir araştırma konusu olabilir. Ancak bu araştırmada, çeşitli etkenlerden sadece hukuksal düzenlemelerin giyim-kuşam konusundaki rolü ele alınmış ve incelenmiştir.

Belirli meslekleri yapanlar tarafından giyilmesi zorunlu olan üniformaların Devlet tarafından saptanması doğaldır. Ancak bununla yetinmeyen yöneticiler zaman zaman politik, ekonomik ya da dinsel nedenlerle halkın giyimine de müdahale edebilmektedir. Çağa ve rejimin özelliğine göre buyruk, ferman, yasa, tüzük ya da

²⁷ Söylev ve Demeçleri, C.II, s. 220.

²⁸ Sarısamam, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No.45(Kasım 1999), s. 1102.

²⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1979, s. 195.

³⁰ Bahriye Üçok, *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu*, Ankara, TTK, 1985, s. 47.

³¹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 7.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2000, s. 74; Akarsu, s. 22.

yönetmelik adını alan çeşitli hukuki düzenlemeler ile bazı giysilerin giyilmesi yasaklanabildiği gibi, zorunlu da tutulabilmektedir³².

İlk insanlarla birlikte giyim-kuşam, insanlar arasında bir üstünlük göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de ilkel toplumlarda kabilenin şefi ve sihirbazı en iri tüyü kafasına geçirmiş, en görkemli posta sarınmıştır. Müslüman toplumlarda görülen başkalarına benzememek ve iç içe yaşadıkları diğer inanç ve görüşteki toplulukları kendilerinden ayırma isteği de bu davranış biçimiyle ilgilidir³³. Bu nedenle İslam devletlerinde daha Halife Ömer zamanında Müslüman olmayan tebaanın, Müslümanlardan ayırt edici bir giysi giymeleri ya da belirli bir işaret taşımaları öngörülmüştür. Her ne kadar Türk tarihinde eski dönemler için dinlere göre farklı giyimler söz konusu değilse de; İslamiyet'in kabulü ile birlikte böylesi ayırımlara gidildiği bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu ayırım daha da belirginleşmiş ve zımni denilen, yani devletin güveni altında kabul edilen Müslüman olmayan tebaanın, giyim-kuşamda Müslümanlar gibi görünmemesine büyük önem verilmiştir³⁴. Ancak giysilerle ilgili düzenlemelerde her zaman dinsel düşünceler değil zaman zaman ekonomik nedenler de etkili olabilmektedir. Örneğin 1731 yılında çıkarılan bir fermanla, Müslüman erkeklerin sırmalı elbise giymeleri yasaklanmıştır³⁵.

---

³² Turan, s. 205.

³³ Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık*, Ankara, TTK, 1978, s. 3.

³⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK, 2000, s. 100.

³⁵ Turan, s. 206.

I.BÖLÜM ATATÜRK VE ÇAĞDAŞLAŞMA

A.ÇAĞDAŞLAŞMA SORUNU

1.Genel Hatlarıyla Osmanlı'da Toplumsal Yapı ve Cumhuriyetin Getirdiği Değişiklikler

Kısaca insanlar arasındaki ilişkiler ağı olarak tanımlanması mümkün olan toplum, bu ilişkilerin bütünü dikkate alınarak değerlendirilir. Diğer bir deyişle toplum içindeki bu ilişkilerin bütünü, o toplumun yapısını oluşturur³⁶. Toplumsal yapı ise yapıyı oluşturan toplumsal kurumların karşılıklı ilişkileri ile şekillendiğinden, bu ilişkilerin değişmesi toplumsal yapının da değişmesini sağlar³⁷.

Bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya geçiş olarak tanımlanan toplumsal değişme ise, eski düzenin yerine yeni bir toplum düzeni kurulması bakımından devrim kavramı ile yakından ilgilidir³⁸. Bu nedenle Türk Devrimi'nin iyice kavranabilmesi için, yıkılan düzenin toplumsal yapısının gözden geçirilmesinde yarar vardır.

Toplumların din esaslarına göre yönetilmesi, ilk ve ortaçağın bütün devletlerince benimsenmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'na da yansdığından, Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün sosyal yaşam din esaslarına göre düzenlenmiştir. Egemenlik Tanrı'ya ait olup, Padişah Tanrıdan aldığı güçle ülkeyi yönetmiştir³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun temel yapısı toprak yönetimine dayanmakta olup toprağın gerçek sahibi Tanrı olduğundan, toprak mülkiyeti yoktur. Bütün ülke, toprak yönetimi bakımından tımarlara ayrılmıştır. Tımarı elinde bulunduran kişi(tımarlı sipahi), topraktan doğrudan doğruya yararlanmamış, ufak bir kira karşılığı toprağın kullanımını köylüye bırakmıştır. Köylüden aldığı kirayı kendi ihtiyaçları için harcayan tımarlı sipahi, bunun karşılığında belirli bir sayıda asker yetiştirmek, onları

---

³⁶ Şerafettin Yamaner, *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim:Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü*, 1.B., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998, s 50.

³⁷İbrahim Yasa, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970,s.

1.

³⁸ Yamaner, s. 158.

³⁹ Kili, s. 58.

eğitmek ve savaşa katılmakla yükümlü tutulmuştur⁴⁰. Bu ekonomik yapı üzerinde dinsel esaslara göre kurulmuş siyasal sistemin başında Han, Hakan, Hünkâr, Padişah, Sultan, Halife gibi unvanlar taşıyan hükümdar bulunmaktadır. Devlet, hükümdardan ayrı bir hukuki varlık ve şahsiyete sahip değildir. Devlette her türlü yetkiyi elinde bulunduran Padişah, ülkeyi Veziriazam aracılığıyla yönetmiştir⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk sistemi de dini kurallara göre düzenlenmiştir. Hukukun asıl kaynağı, Kur'an ve hadislerden çıkartılan dinsel kurallar(şeriat) olup, şeriatın düzenlemediği alanlarda "Örfi Hukuk" geçerlidir⁴². Padişah tarafından tayin olunan ve gerektiğinde görevden uzaklaştırılabilen ulemanın(İslam bilginleri) başkanı olan Şeyhülislam şeriatın bekçisi durumunda olup, fetvaları(dini ilgilendiren sorular üzerine verilen yargı hükümleri) ile Devlet işlerinin dine uygun olarak yürütülmesini sağlamıştır⁴³. Şeriatın hükümlerinin sürekli ve değişmez olmasına karşılık "Örf Kanunnameleri" onu koyan hükümdarın başta bulunduğu süre için geçerli olduğundan, çok sık değişen kanunnameler ile fetvaları bir araya getirerek hukukta bütünlük sağlanması mümkün olmamıştır⁴⁴. Ayrıca evlenme, boşanma, miras ve şahsi durumlar gibi günlük hukuk hayatının en önemli olaylarını düzenleyen İslam hukuku sadece Müslümanlara uygulanmış, Müslüman olmayanlar ise bu konularda kendi hukuklarına tabi tutulmuşlardır. Müslümanlara uygulanan hükümlerin, mezhep farklılıkları nedeniyle bir bütünlük sağlayamamasının yanı sıra, yabancılar bakımından özel ayrıcalıklar ve bağımsızlıklar içeren kapitülasyonlar nedeniyle yabancıların kendi hukukunun uygulanması, ülkenin siyasal birliğinin esası olan hukuk birliğine izin vermemiştir⁴⁵.

Hukuk düzenindeki aksaklıkların giderilmesi için II. Mahmut döneminden itibaren bazı girişimlerde bulunulmuş; bu doğrultuda 1838 yılında ulema ve memurlar için çıkartılan iki ceza kanunnamesi ile memurların kısas ve hadd

---

⁴⁰ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C.I-II, 10.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 57.

⁴¹ Hamza Eroğlu, "Atatürk ve İnkılapları," *Atatürk ve Türk Toplumunu*, Ankara, Türk Zirai Donatım Kurumu, 1981, s. 49.

⁴² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi yayınevi, 1995, s. 215.

⁴³ Eroğlu, *Atatürk ve Türk Toplumunu*, s. 50.

⁴⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 216.

⁴⁵ Eroğlu, s. 251.

cezaları⁴⁶ dışında ölümlle cezalandırılmayacakları öngörülmüştür. Memurlar için çıkartılan bu yasadan sonra, Fransız Ceza Kanunu'ndan çevrilen ve 1926 yılına kadar yürürlükte kalacak olan 1858 Ceza Kanunnamesi yürürlüğe konulmuş ve tüm vatandaşlar kanun kapsamına alınmıştır⁴⁷.

Medeni hukuk alanındaki ilk çalışma olan 1876 tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye veya kısaca Mecelle, İslam hukukunda borçlar ve kısmen medeni kanun bakımından yapılan ilk düzenleme olması nedeniyle önemli olmasına rağmen oldukça yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlikten doğan sakıncaların giderilmesi için 1917 yılında çıkartılan Aile Hukuku Kararnamesi de ancak iki yıl yürürlükte kalabilmiştir. Keza 1876 yılında çıkartılan Kanun-i Esasi, Padişahın yetkilerine hiçbir sınırlama koymaması bakımından, çağdaş anayasalara göre oldukça ilkel bir görünüm arz etmiştir⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nde, bütün sosyal kurumlar gibi ilim ve öğretim de dini esaslara göre düzenlenmiştir. Ayrıca eğitim bakımından ülkede bir bütünlük sağlanamamıştır⁴⁹. Aslında Tanzimat dönemine kadar devlet vatandaşın eğitimine hiç ilgi göstermemiş, sadece devlet adamlarının yetiştirilmesi için kurulan bir saray okulu niteliğindeki Enderun ile yetinilmiştir⁵⁰. Bunun dışındaki genç kuşak, vakıf suretiyle cami ve medreselerin yanında inşa edilmiş bulunan ve öğretmenliğini müezzin ya da imamların yaptığı, çoğu geniş bir odadan ibaret olan Evkaf Vekâletine bağlı mahalle okulları(sıbyan okulları) tarafından eğitilmiştir. Dört yaşından itibaren gidildiği için, aynı zamanda anaokulu karakterini de taşıyan bu okullarda eğitim vasıtası olarak dayak ve falaka kullanılmıştır. Eğitim din ağırlıklı olduğu için bu okulları bitirenler, yaşama yarayacak bilgilerden yoksun yetişmişler, hatta bazılarının

---

⁴⁶ Adam öldürme ve müessir fiillerde mağdurda meydana gelmiş bulunan zararın aynısının faile verilmesine kısas, Allahın haklarına ilişkin suçların cezalarına ise hadd deniyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.I, 9.B., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 108-110.

⁴⁷ Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976, s. 309.

⁴⁸ A.g.e., s. 320.

⁴⁹ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 5.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001, s. 67; Selami Kılıç, *II.Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılabının Fikir Temelleri*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yay., 1998, s. 76.

⁵⁰ Eroğlu, s. 261.

Türkçe okuma ve yazmayı bile beceremediği görülmüştür⁵¹. Varlığını özellikle kırsal kesimde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar sürdüren mahalle okullarını bitirenler medreselere gitmişlerdir⁵². Ortaçağ İslam dünyasının ünlü öğretim kurumlarından olan ve Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemlerinde öğretim alanında büyük hizmetler gören Medreseler, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra bilimlerin “yararlı, zararlı ve öğrenilip öğrenilmemesinde bir fark bulunmayanlar” şeklinde sınıflandırılmasının ardından, kapılarını yeni bilimlere kapadıkları gibi, felsefe, matematik, astronomi ve tıp gibi dersler programdan çıkartılmıştır⁵³. Bu nedenle Medreseler, İslami ilimler olan fıkıh, hadis, tefsir ve kelâma büyük öncelik ve önem verilen, dinsel öğretim kurumu ya da geniş anlamıyla şeriatın öğrencilerini ve uygulayıcılarını yetiştiren birer meslek okulu niteliğini almışlardır⁵⁴.

Öğretimle ilgili en önemli değişiklik, Tanzimat'tan sonra 1 Eylül 1869 tarihinde çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi(Genel Eğitim Tüzüğü) ile sağlanmış ve bütün öğretim kurumları “İlk, Orta ve Yüksek” diye üç basamağa ayrılmıştır. İki kademededen oluşan ilköğretimin birinci kademesini teşkil eden üç yıl süreli Mekteb-i İptidaî, kız ve erkek çocuklar için zorunlu tutulmuştur. Bu okulda okuma, yazma, hesap ve din bilgisi gibi temel bilgiler öğretilmiştir. İlköğretimin ikinci kademesini teşkil eden Mekteb-i Rüşdiyeler de üç yıl süreli olup bu okullarda Türkçe, Arapça, din bilgisi, Kur'an okuma, matematik, coğrafya, güzel yazı, Türk ve İslam Tarihi gibi dersler öğretilmiştir. Ayrıca bu okulları yönetmek için Mekteb-i Rüşdiye adı altında bir bakanlık kurulmuşsa da, toplumun eğitim ve öğretim sisteminde ve yaşamında egemen olan medreselerin etkinliğinin kırılması mümkün olamamıştır. Öğretimde başlayan bu yeni yapılanma, Mekteb-i İdadi ve Mekteb-i Sultani'den oluşan ortaöğretim kurumlarıyla devam etmiş ve 1846 yılında kurulması planlanmasına rağmen 1863 yılında açılan, ancak muhafazakâr çevrelerin hücumları nedeniyle üç kez kapandıktan sonra 1900 yılında süreklilik kazanan Darülfünun ile tamamlanmıştır⁵⁵.

---

⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, 2.B., Ankara, TTK, 1983, s. 171.

⁵² Eroğlu, s. 261.

⁵³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 62.

⁵⁴ Kılıç, s. 77.

⁵⁵ Eroğlu, s. 261-262.

Ancak, öğretimde bir takım yeniliklere gidilirken Tanzimat'ın uzlaştırmacı düşünce tarzına uygun olarak medreselerin korunması, öğretimde bütünlüğü sağlamak yerine medreseli-mektepli ayırımına yol açmıştır⁵⁶. Ayrıca medrese ve mekteplerin dışında her türlü devlet kontrolünden uzak, fakat çeşitli dini ve siyasi emellere ve fikirlere açık olan yabancı okulların kapitülasyonlar nedeniyle çoğalması, Türk eğitimini Ziya Gökalp'ın deyimiyle, tam anlamıyla kozmopolit bir hale sokmuştur⁵⁷. Eğitim ve öğretimdeki bu dağınıklık içinde, ülke insanları arasında kültür ve ülkü birliğinin sağlanamaması son derece doğaldır⁵⁸.

Cumhuriyet Türkiye'si, eğitim alanında işte böyle yetersiz bir yapı devralmıştır. Eğitim geniş halk kitlelerine ulaşmadığından halkın yüzde doksanından çoğu okuma yazma öğrenememiştir⁵⁹. 1924 yılında en çok satan gazetelerin tirajı bile üç bini geçmemektedir⁶⁰. Birkaç şehir dışında, il ve ilçe merkezleri bile, ortaöğretimden ve mesleki öğretimden yoksundur. Bir tek ortaokulu bulunmayan il merkezleri pek çoktur. İstanbul'daki Darülfünun dışında hiçbir üniversite yoktur⁶¹. 1923-1924 öğretim yılında ilkokullarda 336.161, ortaokullarda 5.905, liselerde 1241, Darülfünun da ise 185'i kız, 1903'ü erkek olmak üzere toplam 2088 öğrenci bulunmaktadır⁶². Ayrıca, eğitimden ziyade öğretim esas alındığından, insanlar kaderine razı, kanaatkâr ve içe dönük bir yaşam sürdürmektedirler. Kadın, özellikle kentlerde sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamın dışına itilmiştir⁶³. Ülkenin ekonomik ve sosyal bakımdan görünümü ise, uzun süren savaşlar nedeniyle oldukça kötüdür. Kısacası, Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle nüfusu

---

⁵⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 63.

⁵⁷ Kılıç, s. 83.

⁵⁸ Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma," *Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeş Yılı Armağanı*, Ankara, TTK, 1998, s. 90; Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Partisinin 1917 yılındaki kongresi için hazırlamış olduğu raporda, medrese ve mekteplerin iyi vatandaş yetiştirememesinin sebebini diğer ulusların eğitiminin ulusal olmasına rağmen, bizim eğitimimizin kozmopolit bir halde bulunmasına bağlamaktadır. Bkz. Kılıç, s. 84.

⁵⁹ 1935 yılında, yani Cumhuriyetin ilanından 12 yıl sonra okur yazar oranı ancak yüzde 18.7'ye yükseltilebilmiştir. Bkz. Kongar, s. 389.

⁶⁰ Ergün Aybars, "75.Yılında Türkiye Cumhuriyeti," *Yeni Türkiye*, Cumhuriyet Özel Sayısı, No.23-24(Eylül-Aralık 1998), s. 628.

⁶¹ Kılıç, s. 81.

⁶² Aybars, *Yeni Türkiye*, No.23-24 (Eylül-Aralık 1998), s. 628.

⁶³ Çaycı, s. 90.

azalmış⁶⁴, genç nüfusu tükenmiş, kişi başına düşen ulusal geliri yüz doların altında bulunan fakir bir tablo mevcuttur. İşte bu görünüm içinden yeni bir toplum ve devlet yaratma mucizesi, dünya yüzündeki mazlum uluslar için ilk örnek olacaktır⁶⁵.

2. Atatürk Devrimi'nin Amacı: Çağdaşlaşma

Gerek zihniyet, gerekse kurumlar açısından çağın gerektirdiği yaşam tarzına geçmek anlamına gelen çağdaşlaşma, Türk Devrimi'nin temel amacıdır⁶⁶. Asrileşmek ya da muasırlaşmak şeklinde de ifade edilen bu amaç, Mustafa Kemal Paşa tarafından değişik zamanlarda çeşitli yerlerde ifade edilmiştir. Örneğin 16 Mart 1923 günü Adanalı esnaf ile yaptığı görüşmede çağdaşlaşma karşıtlarını “Bazı kimseler asrî olmayı, kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır...”⁶⁷ diye eleştiren Mustafa Kemal Paşa, 29 Ekim 1923 tarihinde Fransız yazarı Maurice Pernot'ya verdiği demeçte devrimlerin temel amacının çağdaşlaşma olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Memleketimizi asrîleştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye’de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?”⁶⁸

Çağdaşlaşmayı bir yaşam sorunu olarak gören Mustafa Kemal Paşa bunu 4 Aralık 1923 tarihinde Tercüman-ı Hakikat başyazarına “Memleket behemehal asrî, medeni ve müteceddid olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın semere vermesi buna mütevakkıftır...”⁶⁹ diye ifade etmiştir. 30 Ağustos 1925’de Kastamonu’da halka hitaben yaptığı konuşmada söylediği sözler ise bu konuda duraksamaya yer bırakmayacak şekilde net ve açıktır: “...Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün manâ ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline îsal

---

⁶⁴ Ülkenin 1923 yılındaki nüfusu 12.582.000; 1927 yılındaki nüfusu ise 13.648.000 olup bu nüfusun sadece % 24,2’si şehirde oturuyor, geri kalan büyük çoğunluk ise kırsal alanda yaşıyordu. Bkz. Kongar, s. 378 ve 397.

⁶⁵ Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1.B., İzmir, İleri Kitabevi Yayınevi, 1994, s. 56.

⁶⁶ Nilgün İnce, “Cumhuriyetin 75.Yılında Çağdaşlaşma,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No:45(Kasım 1999), s. 1191.

⁶⁷ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 132.

⁶⁸ *A.g.e.*, C.III, s. 91.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 94.

etmektedir. İnkîlâbatımızın umdei asliyesi budur...”⁷⁰ Temelde ulusal egemenlik çerçevesinde yeni bir ulus devleti kurmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, kurulmak istenen ulus devlet için gerekli görülen köklü değişimin başladığını göstermektedir.

Dünya kültürünün yaygınlaşması anlamına da gelen çağdaşlaşma için kurucu unsur ulusal devlet biçiminin yaygın olarak benimsenmesidir. Ayrıca yaşama akılcı bir bakış, toplumsal ilişkilerde laik anlayışın egemen olması, kamu işlerinde adalet duygusunun varlığı ve ileri düzeyde teknoloji ve bilimin varlığı da çağdaşlaşmanın temel unsurlarındandır⁷¹.

Bağımsızlığını sağlamış toplumların başlatıp geliştirdiği bir süreç olan çağdaşlaşma için öncelikle bireyin her alanda özgürleşmesi zorunludur. Bunun için de akla ve bilime dayalı laik düşüncenin esas alınması gereklidir. Zira insanlar sadece laik bir toplumda hurafelerden sıyrılarak aklın ve bilimin yol göstericiliğini benimseyebilir⁷².

Çağdaşlaşmanın zıddı ise dinselleşmedir. “Dinselleşme, çağdaşlaşmaya karşı kaplumbağanın kabuğuna çekilmesi gibi bir korunma çabasıdır.”⁷³ Çünkü din, değişmeyen kuralların egemen olduğu toplumsal bir alandır. Bu kurallar ilk ortaya atıldığı zaman ne kadar çağdaş olurlarsa olsunlar, aradan yüzyıllar, hatta çağlar geçtikten sonra yaşamın gereklerine ayak uyduramayan köhne kalıplar haline gelirler⁷⁴. Bu nedenle çağdaşlaşmada esas sorun, dinin yaşam alanlarındaki etkisinin ortadan kaldırılmasıdır⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre devletler bakımından çağdaşlaşmanın temel şartı tam bağımsızlıktır. Ancak sadece bağımsızlık yeterli olmayıp devlet yönetiminde bu amaçla hareket eden bir kadronun bulunması ve bu kadronun birlik ve otoriteyi sağlamış olması gereklidir⁷⁶. Türk ulusunun varlığını sürdürebilmesi için,

---

⁷⁰ A.g.e., C.II, s. 224.

⁷¹ Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 117.

⁷² İnce, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No:45(Kasım 1999), s. 1191.

⁷³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 18.

⁷⁴ Muammer Aksoy, “Atatürk'ün Hukuk Devriminin Temeli:Laik Hukuk ve Devlet Anlayışı,” *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, Ankara, Adalet Bakanlığı Yay., 1981, s. 91.

⁷⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 21.

⁷⁶ Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 40-41.

aklı ve bilimi temel alan çağdaş bir düzen kurmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın çağdaşlaşma modeli taklitçi değil, ulusaldır. Zira toplumun tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullarına göre oluşturulmuştur. Çağdaşlaşma atılımları, başka ülkeler istediği için değil, toplumun ve ülkenin yararına oldukları için gerçekleştirilmiştir. İlk günden itibaren halk ile birlikte hareket edilmeye özen gösterilmiş; alınan her karar ulusun temsilcilerinin oylarıyla oluşturulmuş ve uygulanmıştır⁷⁷. Amaç, bireyleri yurttaş konumuna; ümmet olan toplumu da ulus bilincine ulaştırarak gerçekleştirilmek istenen hedefe birlikte yürümektir⁷⁸.

Atatürk devrimlerinin amacı ekonomik kalkınma ile birlikte çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak olduğundan, her devrim diğerini hazırlayıcı niteliktedir. Ancak bu süreklilik kestirmecilik anlamına gelmez. Hedefe aşamalı uygulama yöntemiyle ulaşılmaya çalışılmış, ancak gerektiğinde Cumhuriyetin ilanı gibi ani uygulamalar da yapılmıştır⁷⁹. Osmanlı Devleti'nin çökme nedenlerini çok iyi irdeleyen Mustafa Kemal Paşa, Türk toplumunun bir daha aynı duruma düşmemesi için hastalığın mikrobunun yok edilmesi gerektiğinin bilincindedir⁸⁰. Çok önceden yönetim şeklinin Cumhuriyet olacağına, padişah ve hanedan hakkında gerekli işlemin yapılacağına, örtünmenin kalkacağına, fes yerine şapka giyileceğine, Latin harflerinin kabul edileceğine karar vermiştir. 7 Temmuz 1919 gecesini yakın arkadaşı ve yaveri Mazhar Müfit Kansu'ya gizli kalmak kaydıyla yazdırdıkları bu yöndeki kararlılığını göstermektedir:

“Bir: Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır.
İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.
Üç: Tesettür kalkacaktır.
Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.
Beş: Latin harf kabul edilecektir.”⁸¹

O tarihte, Mazhar Müfit Kansu tarafından hayal olarak görülen bu atılımlar sırası geldikçe birer birer gerçekleştirilmiş ve yapılan devrimler ile çağdaşlaşma ile bağdaşmayan kurum ve kavramlar ortadan kaldırılmıştır.

⁷⁷ A.g.e., s. 48.

⁷⁸ Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 306.

⁷⁹ Kili, *Atatürk Devrimi : Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 167.

⁸⁰ Aksoy, III. *Türk Hukuk Kurultayı: Türk Hukuk Devrimi*, s. 95.

⁸¹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, 4.B, Ankara, TTK, 1997, s. 131-132.

3.Çağdaşlaşma Açısından Laik Düşüncenin Önemi

Çağdaşlaşma için insanın her alanda özgürleşmesi şart olduğundan, devrimlerdeki temel amaç da insanların zihniyetlerinin, düşünce tarzlarının değiştirilmesidir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bütün sorun zihniyetle ilgilidir. Konya Türk Ocağında 20 Mart 1923 tarihinde gençlerle yaptığı sohbet toplantısında bunu şöyle açıklamıştır:

“...Milleti uzun asırlar gaflette bırakan esbabı mütenevvia[çeşitli nedenler] arasında hakiki noktayı, bir kelime ile ifade etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin sebebi kat'isi zihniyet meselesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler her şeyden evvel bütün fertleriyle salim bir zihniyete sahip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, sakım[hasta], sehîf[yanlış] olan bir heyeti içtimaiyenin bütün mesaisi hebadır[boşunadır]. İtiraf mecburiyetindeyiz ki, bütün İslam âleminin cem'iyatı içtimaiyesinde[sosyal topluluklarında] hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, şarktan garba kadar İslam memleketleri, düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların zinciri esaretine geçmiştir...”⁸²

İşte bu nedenle laiklik ilkesi bütün devrimlerin ön şartı ve aynı zamanda da güvencesidir⁸³. Mustafa Kemal Paşa da “yaşamda en gerçek yol gösterici bilimdir” sözü ile laik düşüncenin önemini vurgulamıştır⁸⁴.

Laiklik, latincedeki “laicus” sözcüğünden gelmekte olup ilk kullanıldığı batı dillerinde “dine ya da kiliseye ait olmayan” anlamında kullanılmıştır⁸⁵. T.C. Anayasası'nın 2.maddesinde Cumhuriyetin değiştirilmesi dahi teklif olunamayan nitelikleri arasında sayılan laiklik⁸⁶, “din ve vicdan özgürlüğü,” “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması,” “yurttaşlar arasında din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapılmaması” gibi çoğu zaman tek bir yönü, tek bir unsuru ele alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımların hepsinde bir dereceye kadar gerçek payı vardır. Ancak bu tanımların hiçbiri tek başına Mustafa Kemal Paşa'nın

⁸² Söylev ve Demeçler, C.II, s. 142.

⁸³ Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No:15(Temmuz 1999), s.529; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 51.

⁸⁴ Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, s. 272.

⁸⁵ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 4.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1977, s. 170; Dönmezer, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No:15(Temmuz 1999), s. 75.

⁸⁶ 1982 Anayasası'nın ikinci maddesi şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” Ayrıca, laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya karıştırılmayacağı Anayasa'nın başlangıç bölümünde açıklanmıştır. Bkz. A.Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları*, 2.B., Ankara, Turhan Kitapevi, 1995, s. 195 vd.

düşünce sisteminin temeli olan laiklik ilkesini açıklamada yeterli değildir. Zira laiklik ilkesi bu tanımların hepsini birden kapsamaktadır⁸⁷.

Toplum hayatının başlangıcında din, sadece bir inanç sistemi olmayıp aynı zamanda toplumun idaresi için gerekli tedbir ve düzenin bir kaynağı durumunda olduğundan bilim, sanat, felsefe, hukuk ve devlet hepsi dini kökenlere ve kimliğe sahiptir. Bu nedenle laikliğin tarih terimi olarak anlamı, din ile felsefenin, din ile bilimin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır. Din ile devletin ayrılması ise bu gelişmenin son halkasını teşkil etmektedir⁸⁸. Gerçekten de laiklik denildiği zaman yalnız siyasal ve dinsel otoritenin ayrılması değil, eğitimin, yönetimin, siyasetin, ailenin, ekonomik hayatın, hukukun, hatta görgü kurallarının, giyim-kuşamın değişmez din kuralları tarafından değil, bilimsel verilerin yardımıyla hayatın gerek ve zorunluluklarına göre tayin ve tanzim edilmesi anlaşılmalıdır⁸⁹.

B.ATATÜRK DÖNEMİNDE ÇAĞDAŞLAŞMA ÇABALARI VE TEPKİLER

1.Devletin Siyasal Yapısının Laikleşmesi

a.Saltanatın Kaldırılması

Toplumsal yapıyı değiştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa ulusal bağımsızlığa kavuşturduğu devlete yeni bir biçim verdiğini 31 Ocak 1923'de İzmir'de şöyle açıklamıştır:

“Bütün cihan görmüş ve anlamıştır ki, Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Devletimiz yeniden bir devlet vücade getirmiştir ki adına Türk Devleti derler ve bu devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti tarafından idare olunur.”⁹⁰

Kurulan yeni Türk Devleti'nin uygar dünyada yerini alabilmesinin birinci şartı, devletin egemenlik kaynağının gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi, yani

---

⁸⁷ Turhan Feyzioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Laiklik Paneli*, 21 Ocak 1987, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1987, s. 6.

⁸⁸ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim: Konferans ve Makaleler, 1935-1978*, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı, s. 175.

⁸⁹ Ünsal Yavuz, *Atatürk:İmparatorluktan Milli Devlete*, 2.B. Ankara, TTK, 1999, s. 86; Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1981, s. 140; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 91.

⁹⁰ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 91.

laikleşmesidir⁹¹. Bu sürecin başlangıç noktası ise, o güne kadar padişah ve halifede olduğu varsayılan iktidarın ulusa ait olduğunu tüm dünyaya açıklayan, bir tür bağımsızlık bildirisi niteliğindeki Amasya Genelgesidir⁹². Bu süreç, ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesinin Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde vurgulanması ile devam etmiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmesi ve meclisin dışında bir otorite bulunmadığını ilan etmesi, devletin siyasal yapısının laikleşmesi açısından önemli bir aşamadır⁹³. Gerçekten de Meclis, 24 Mayıs 1920 tarihli kararında İstanbul'da bulunan hükümetin meşru olmadığını, dolayısıyla tek otoritenin kendisi olduğunu tüm dünyaya ilan etmiştir⁹⁴. Ayrıca 1920 yılında Sivas'ta geçici bir Temyiz Mahkemesi kurulmak suretiyle, yargı konusunda da tek otoritenin meclise ait olduğu ilan edilmiştir⁹⁵.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı kazanıldığında Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'dan yana olanlar azınlıktadır⁹⁶. İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim şeklini düzenleyen kanunda yapılan değişiklik ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin doğrudan Meclis tarafından seçilmesi öngörüldüğünden, İcra Vekilleri Heyeti Reisi'nin özellikle Meclis Reisi'ne karşı konumu ve otoritesi güçlenmiştir⁹⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak seçilen Rauf Orbay, muhalefetin dolaylı lideri konumundadır. Düşmana karşı cephelerde kazanılan başarılar Mustafa Kemal Paşa'nın itibarını önemli ölçüde artırmasına rağmen, Meclis'te henüz Saltanatı ve Hilafeti kaldırıp Cumhuriyeti ilan edecek güçte değildir⁹⁸.

Aslında 23 Nisan 1920 tarihinde Meclis'in açılması ile saltanatın eylemsel etkinliği sona ermiştir. Ayrıca "egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğunu"

---

⁹¹ Ozankaya, s. 162.

⁹² Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 53.

⁹³ Ozankaya, s. 162.

⁹⁴ "İstanbul'daki gayrimeşru kabinenin yaptığı gayri kanuni terfi ve sairenin hükümsüz olduğuna" dair 24.5.1920 tarihli ve 17 sayılı Meclis Kararı için bkz. *Düştur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 9.

⁹⁵ 7.6.1920 tarihli ve 4 sayılı Kanun için bkz. *Düştur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 10.

⁹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi:1838'den 1995'e*, C.III, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974, s. 1299.

⁹⁷ Meclis ilk açıldığında Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin de başkanıdır. Her ne kadar 1921 Anayasası'nın 9.maddesi ile Meclis Başkanlığı ile İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı birbirinden ayrılmışsa da, Meclis Başkanına İcra Vekilleri Heyeti tarafından alınan kararları onaylama ve meclis adına imza atma yetkisi verildiğinden Meclis Başkanı İcra Vekilleri Heyeti'nin doğal lideri konumundadır. Bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)*, 10.B., İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, [t.y], s. 259.

⁹⁸ Avcıoğlu, s. 1299.

açıkça belirten 1921 Anayasası'nda⁹⁹ da saltanatla ilgili her hangi bir düzenleme yapılmamak suretiyle saltanat kurumuna anayasal bir konum verilmekten kaçınılmış;¹⁰⁰ bir anlamda saltanatın kaldırılması bakımından gerekli hukuksal zemin hazırlanmıştır. Yapılması gereken bu oldubittinin resmileştirilmesi ve dünyaya ilan edilmesidir. Ancak o günkü Meclis'in niteliği itibarıyla bu oldubittinin ilanı dahi çok zordur.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı başladıktan sonra, Halife ordusu adıyla kuvvet toplayıp Yunanlılar ile birlikte TBMM Kuvvetlerini ezmek isteyen¹⁰¹ Sultan Vahdettin'e karşı Meclis'te kişisel bir kızgınlık olmasına rağmen, saltanat ve hilafete bağlılık oldukça güçlüdür¹⁰². Bu sırada İtilaf Devletleri, 13 Kasım 1922 tarihinde yapılacak olan Lozan Barış Konferansı'na Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümetini de davet etmişlerdir. Daveti kabul eden Tevfik Paşa Hükümeti, Ankara Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak Lozan'da toplanacak olan barış konferansına Ankara Hükümeti ile birlikte gidilmesini önermiştir¹⁰³. Yeni Türk Devleti'nin, yenilgiyi kabul ederek Sevr Anlaşmasını imzalayan Osmanlı ile aynı barış masasına oturması dahi düşünülemeyeceğinden bu davetin İstanbul hükümeti tarafından kabul edilmesi, kendilerine duyulan kızgınlığı daha da artırmıştır¹⁰⁴. Artık görünürde de olsa yönetimde ortaya çıkan bu ikiliğe son vermenin ve Türkiye'nin en büyük yetki kaynağının TBMM olduğunu bütün dünyaya ilan etmenin zamanı gelmiştir¹⁰⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasını taşıyan saltanatın kaldırılmasına dair önerge Meclis'in egemenliğini İstanbul Hükümeti ile paylaşmak istememesinden ve Lozan Konferansı'na tek hükümetle gitme gerekliliğinden de yararlanılarak 30 Ekim

---

⁹⁹ 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 sayılı Anayasa için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s.138; *Resmi Gazete*, 1-7 Şubat 1921; Gözübüyük, s. 39-46.

¹⁰⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.II, 9.B., İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2000, s.537; Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 24-26.

¹⁰¹ Baydar, s. 173; İnan, s. 73-74.

¹⁰² Atatürk Meclisteki bir kısım milletvekillerinin bilinçsizce padişah ve halifeye bağlılığını dikkate alarak, bu makamlara yönelik eleştirilerini açıkça dile getirmekten kaçınmıştır. Hatta eleştirmek şöyle dursun, gerçek büyük amaç olan bağımsızlığı ve ulus egemenliğini sağlamak için, başlangıçta padişah ve halifenin kurtarılmasından bahsetmekten dahi kaçınmamıştır. Bkz. Muammer Aksoy, "Atatürk'ün Gerçekleştirdiği Türk Hukuk Devriminin Ana Çizgileri," *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*," Ankara, Adalet Bakanlığı Yay., 1981, s. 37.

¹⁰³ Avcıoğlu, s. 1300; Necdet Öklem(Der), *Saltanatın Kaldırılması*, İzmir, Evren Tarih Yay., 1972, s. 23.

¹⁰⁴ Ayşe Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 4.B., Ankara, TTK, 1998, s. 96.

¹⁰⁵ Baydar, s. 143.

1922 günü Meclis'e sunulmuştur¹⁰⁶. Ancak önergede hilafetin durumu tam olarak belirli olmadığından, yapılan ilk oylamada gerekli çoğunluk sağlanamamıştır. Bunun üzerine "Hilafetin Osmanlı Hanedanına ait olduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ilmen ve ahlaken yeterli olanının seçileceğine" dair bir hüküm eklenen¹⁰⁷ önerge önce Anayasa, Adalet ve Dinişleri Komisyonlarından oluşan ortak bir kurulda ele alınmıştır. Kurul'da, komisyonun hoca üyelerinin "halifelik padişahlıktan ayrılamaz" şeklinde görüş bildirmeleri üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

"Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüşmeyle, tartışmayla vermez. Egemenlik güçle, erkle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk Ulusunun egemenliğine ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüz yıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk Ulusu bu saldırganlara, artık yeter diyerek ve bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini ve saltanatını, kendi eline eylemli olarak almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun zaten gerçekleşmiş bir olayı yasayla saptamaktan başka bir şey değildir. Bu, ne olursa olsun yapılacaktır. Burada toplananlar, sorunu doğal bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, yöntemine göre saptanacaktır; ama, belki bir takım kafalar kesilecektir."¹⁰⁸

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın uzun uzadıya işin ilmi yanı üzerinde açıklamalarda bulunması üzerine Ankara Milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, "Bağışlayınız efendim, biz sorunu başka bakımdan ele almıştık; açıklamalarımızdan aydınlandık" demiş ve konu komisyonda çözüme bağlanmıştır. 1 Kasım 1922 günü Millet Meclisi Genel Kurulu'nda "ben karşıyım" diyen cılız bir sese aldırış edilmeden alkışlar arasında kabul edilen karar¹⁰⁹ uyarınca saltanat ile hilafet

---

¹⁰⁶ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 917.

¹⁰⁷ Bu şekilde, belki de Mustafa Kemal Paşa'nın Halifelikte gözü olduğunu düşünenler ya da bu düşünceyi paylaşanlar bu makama Osmanlı ailesinden birinin getirilmesini kesinleştirmişlerdir. Ayrıca Meclis'teki bu kişiler Halifeliğin devamını sağlamak, Saltanat'ın kaldırılması gibi bir olup bittiye getirilmemesini de sağlamak istemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik:1924-1928*, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 73.

¹⁰⁸ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 921.

¹⁰⁹ Egemenliği kayıtsız şartsız ulusa tanıyan, yasama ve yürütme yetkilerini Meclise veren 1921 Anayasası uyarınca egemenlik hakkına sahip bir saltanat makamı zaten olamazdı. Bu nedenle saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırıldığını ilan eden işlemin bir kanun kimliğine bürünmesine gerek görülmemiş ve meclis genel kurul kararı ile yetinilmiştir. Bkz. Tanör, s. 279. Ayrıca *Düster*, III.Tertip, C.III, 2.B., s. 102'de yayımlanan 1 Kasım 1922 tarihli ve 308 sayılı kararın tam metni için bkz.Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar:Esbab-ı Mucibe ve Meclis Görüşmeleriyle*, C.I, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957, s. 311-312; Akgün, s. 258.

birbirinden ayrılmış ve saltanatın, İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ebediyen kalkmış bulunduğu ilan edilmiştir¹¹⁰.

Bu kararlar padişahlık haklarını kaybeden Vahdettin, henüz Halifelikten uzaklaştırılmamasına rağmen, 17 Kasım 1922 günü bir İngiliz gemisiyle Malta'ya kaçar. İngilizlerin onun Halife unvanından yararlanmasından korkulduğu için, Ankara Hükümeti'nin Şer'îye Vekili Mehmet Vehbi Efendi'nin "Vahdettin'in yurt dışına kaçtığı için halifeliği de yitirdiğine, halifelik makamının boş kalmış olduğuna, yeni bir halifenin seçilmesi gerektiğine" dair fetvası¹¹¹ uyarınca, 18 Kasım 1922 tarihli Meclis kararı ile Vahdettin halifelikten çıkartılmıştır¹¹². Bu karardan hemen sonra, bazı mebusların Halife seçme yetkisinin padişaha ait olduğunu, Halife'nin Ankara'da bulunması gerektiğini, uzaktaki bir kişiye biat edilemeyeceğini ileri sürerek karşı koymalarına rağmen, kendisinden "TBMM'nin Hilafet ve Saltanat ile ilgili kararını tamamen kabul ettiğine dair" bir belge alınmış olan Abdülmecit 18 Kasım 1922 tarih ve 314 sayılı Meclis Kararı ile Halife olarak atanmıştır¹¹³.

Saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılması ile egemenliğin kullanılması bakımından 23 Nisan 1920 tarihinden sonra görünürde de olsa devam eden iki başlılığa son verilmiş ve ulus egemenliği ilkesi hukuki bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu şekilde yeni Türk Devleti'nin siyasal yapısı sağlamlaştırılmış, TBMM'ye dayalı yeni düzenin içeriği ve geleceği hakkındaki tereddütler ortadan kaldırılarak Türk ulusunun çağdaşlaşma yolundaki kararlılığı tüm dünyaya gösterilmiştir. Saltanatın kaldırılarak egemenlik kaynağının gökten yeryüzüne indirilmesi ile Türk insanı kul konumundan özgür vatandaş konumuna ulaşmıştır. Ancak bu gelişmenin devam etmesi zorunludur. Zira ulusal egemenliğin sınırsız ve koşulsuz olarak halka ait olduğu bir yönetimin, Cumhuriyetten başka bir şey olması mümkün değildir.

¹¹⁰ Avcıoğlu, s. 1302; Görüşmeler için bkz. Öklem, s. 85-116.

¹¹¹ Meclis'teki görüşmeler için bkz. Mahmut Goloğlu, *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Ankara, Kalite Matbaası, 1973, s. 37; Akgün, s. 91.

¹¹² 18 Kasım 1922 tarih ve 313 sayılı Karar için bkz. *Düster*, III.Tertip, C.III, 2.B., s. 110. Ayrıca Arıburnu, s. 312.

¹¹³ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, TTK, 1983, s. 367; *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 927. Ayrıca görüşmeler için bkz Öklem, s. 127-160.

b.Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Paşa Abdülmecit'in Halife seçilmesi üzerine 18 Kasım 1922 tarihinde Refet Paşa aracılığıyla kendisine gizli bir direktif göndermiş ve "Müslümanların Halifesi sanından başka bir sıfat ve san kullanmamasını" bildirerek Müslümanlık dünyasına duyurulmak üzere önceki halifeyi kınayan bir bildiri yayınlamasını istemiştir¹¹⁴.

Söz konusu direktifi alan Abdülmecit Efendi de bazı isteklerde bulunmuş ve "İmzasının üstünde, Müslümanların Halifesi ve Mekke ile Medine'nin Hizmetkârı(Hâdimülharemeyn) sanını koyabileceği; Cuma selamlığında Halifelere özgü kaftan giyebileceği ve Fatih'inkine benzer bir sarık takılabileceği ve bunun uygun olacağı" düşüncesini ileri sürerek Refet Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki görüşlerini sormuştur. Ayrıca, Müslümanlık dünyasına yayınlacağı bildiride Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek istemediğini bildirmiş ve söz konusu bildirin İstanbul gazetelerinde yayınlanırken Türkçesi ile birlikte Arapça çevirisinin de yayınlanmasını istemiştir¹¹⁵.

Abdülmecit'in "Müslümanların Halifesi" unvanı ile birlikte "Hâdimülharemeynişşerifeyn" yani "Kutsal Mekke ile Medine'nin Hizmetkârı" unvanını kullanmasını onaylayan Mustafa Kemal Paşa, Abdülmecit'in özellikle Fatih'in kıyafetine bürünmek istemesini ise "gülerek" karşılamıştır¹¹⁶. 20 Kasım 1922 günü Refet Paşa'ya verdiği yanıtta, Fatih kıyafetinin veya askeri üniformanın kesinlikle konu edilemeyeceğini söyleyerek, uygun kıyafetin ceket ile pantolondan oluşan ve İstanbul'da denilen bir giysi olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, Halife'nin Müslümanlık dünyası için yayınlacağı bildiride Vahdettin'in adını kullanmadan da olsa, eski Halife zamanında düşülen kötü durumların mutlaka belirtilmesi istenmiştir¹¹⁷.

Ancak Abdülmecit bu uyarıları dinlememiş ve 24 Kasım 1922 tarihinde Müslümanlık dünyası için yayınladığı bildiride Müslümanların Halifesi(Halife-i

¹¹⁴ Bildirinin tam metni için bkz. Nutuk-Söylev, C.II, s. 927.

¹¹⁵ A.g.e., s. 929.

¹¹⁶ Akgün, s. 98.

¹¹⁷ Nutuk-Söylev, C.II, s. 929.

Müslimin) yerine Peygamberin Halifesi(Halife-i Resulullah) unvanını kullanmış, ayrıca başkaca unvan kullanması yasak edilmesine rağmen “Abdülmecit bin Abdülâziz Han” imzasını kullanmaktan da çekinmemiştir. Keza saltanatın kaldırılmasından sonra “Türkiye’nin bir vilayeti olacağı” tespit edilen İstanbul’dan “Darülhilafetülaliye”, yani Halifelik Merkezi diye bahsetmiş; Meclis’e çektiği teşekkür telgrafında “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı” yerine “Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini” muhatap almıştır¹¹⁸.

Halife’nin daha ilk günden Meclis’in otoritesini hiçe sayar bir hava yaratan bu cüret gösterisi, Meclis’te bulunan hilafet yanlılarınca kendilerine “yeşil ışık” yakılması şeklinde algılanmıştır¹¹⁹. Aslında Meclis’te ilk kuruluşundan itibaren var olan saltanat ve hilafet yanlıları, Halife’nin kendi yanlarında olmasından da cesaret alarak, düşüncelerini açıktan açığa savunmaya başlamışlardır. Bu kapsamda Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü tarafından hazırlanan ve “Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi” adıyla bastırılan bir broşür¹²⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit’te bulunduğu 15 Ocak 1923 günü bütün milletvekillerine dağıtılmıştır. Bu broşürde Şükrü Efendi ve arkadaşları, “Halife Meclis’in, Meclis Halifenindir” gibi uydurma bir sözle, Millet Meclisi’ni Halife’nin danışma kurulu ve Halifeyi Meclis’in ve dolayısıyla devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir¹²¹. Mustafa Kemal Paşa’nın Şükrü Hoca ve onun gibi din istismarcıları hakkında söyledikleri, geleceğe ışık tutan bir ders niteliğindedir: “İnsanlıkta din duygu ve bilgisi, her türlü boş inanlardan sıyrılarak gerçek bilim ve teknik ışıyla arınıp olgunlaşınca kadar, din oyunu aktörlerine her yerde rastlanacaktır.”¹²²

Mustafa Kemal Paşa’ya göre, aslında şahıs hâkimiyetine dayanan saltanatın kaldırılmasıyla aynı nitelikteki hilafet de ortadan kaldırılmıştır. Tek yapılması gereken bu durumun elverişli bir zamanda açıklanmasıdır. Ancak Birinci Meclis’in

---

¹¹⁸ A.g.e., s. 931.

¹¹⁹ Akgün, s. 104. Halifeye bağlılık duyanlar arasında, sadece tutucu hocalar değil, devletin ileri gelenleri bile bulunmaktadır. Örneğin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İstanbul temsilcisi Refet Paşa Halife’ye gizlice Konya isimli, çok pahalı bir at hediye etmiş ve bu şekilde bağlılıklarını bildirmiştir. *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 941.

¹²⁰ Broşürün aslı için bkz.T.İ.T.E Arşivi, 54755.

¹²¹ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 939.

¹²² A.g.e., s. 943.

yapısı içinde yapılacak fazlaca bir şey yoktur. Yapılması gereken Müdafaa-i Hukuk örgütünü partiye dönüştürmek ve seçimleri yenilemektir. 16 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı toplantıda yazılmamak kaydıyla Halifelğin başımıza bela olduğundan bahsederek bu düşüncelerini şöyle açıklar:

“...Dünya üzerinde müstakil ve yeni bir Türk Devleti vardır. Devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Memleketin yegâne ve hakikî temsilcisi bu meclistir. Türkiye Devletinin reisi de vardır. Bu şekil şer’idir, ilmîdir; bilhassa istiklali devleti en iyi muhafaza edebilecek bir şekildir. Türkiye Devleti başka bir makam tanımaz. Haddizatında başka bir makam yoktur, yani makamı hilafetin vaziyeti ve mahiyeti resmîyesi yoktur...”¹²³

18 Ocak 1923 günü İzmit'te halk ile de konuşan Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Halifelik konularına değinmiş ve yokluğu fırsat bilinerek Meclis'te dağıtılan broşürdeki görüşleri şu sözlerle yanıtlamıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, Halife'nin değildir ve olamaz. Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız ve yalnız millettir. Milletint intihap ettiği vekillerden mürekkeptir. Bu meclis yalnız ve yalnız milletin emrine mütavaat etmek mecburiyetindedir. İsmi ve makamı ne olursa olsun millet bu hakkını bir şahsa tevdi ve teslim edemez.”¹²⁴

Ankara'ya döndükten sonra düşüncelerini derhal uygulamaya koyan Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ile “kendinde beliren hastalığı kabul eden ve bundan dolayı ulusun duyduğu üzüntüyü anlayan”¹²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, yeniden seçim yapılmasına karar vermiştir¹²⁶. Yapılacak seçimde hilafet yanlılarını tasfiye etmeye kararlı bulunan Mustafa Kemal Paşa, ileride kurulacak Halk Fırkası'nın programını oluşturacak görüşlerini dokuz madde halinde yayınlamıştır¹²⁷. Mustafa Kemal Paşa'nın, yeni Meclis'e bu ilkeler etrafında toplanmış güçlü bir çoğunluğun girmesi yönünde gösterdiği çabalar sonucunda, 11 Ağustos 1923 tarihinde yapılan seçimlerde

---

¹²³ İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, İstanbul, Burçak Yay., 1969, s. 45.

¹²⁴ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 67.

¹²⁵ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 969.

¹²⁶ Kocatürk, s. 385.

¹²⁷ “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim yolu halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi temeline dayanır...” şeklinde başlayan 8 Nisan 1923 tarihli dokuz ilkenin tamamı için bkz. İnan, s. 121-124. 9 Eylül 1923 tarihinde resmen kurulan Halk Fırkası'nın başına 10.11.1924 tarihinde “Cumhuriyet” kelimesi ilave edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler:1859-1952*, İstanbul, s. 560

hilafet yanlıları büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Ancak, çok geçmeden Rauf Orbay'ın önderlik ettiği daha güçlü bir muhalefet, yeni Meclis'in içinde de oluşacaktır¹²⁸.

Bu arada 24 Temmuz 1923 tarihinde Türkiye'nin koşullarını kabul etmek zorunda kalan İtilaf Devletleri ile Lozan Barışı imzalanmış, bu şekilde Türk zaferi kesinleşmiştir. Artık bütün dünyaya başarısını duyuran ve özgürlüğünü onaylatan Türkiye için rejiminin adını koyma zamanı gelmiştir¹²⁹. Bu konudaki ilk adım 13 Ekim 1923 tarihinde Meclis'te kabul edilen bir kanun ile yeni Türk Devleti'nin başkentinin Ankara olduğunun ilanıdır. Halife'nin bulunduğu şehrin başkent olmaktan çıkartılması, sırası geldiğinde Halifeliğin de kaldırılacağı habercisi niteliğindedir¹³⁰.

Bu gelişmelerden oldukça rahatsız olan Meclis'teki tutucu gurup eleştiri oklarını Fethi Bey(Okyar) ve Kabinesi'ne yönelttiğinden bu sert eleştirilerden bunalan Kabine 27 Ekim 1923 günü görevden çekilmiştir. Anayasaya göre vekillerin Meclis tarafından ayrı ayrı seçilmesi gerektiğinden ve Meclisteki guruplaşmalar nedeniyle hiçbir aday yeterli çoğunluğu sağlayamadığından yeni bir kabine kurma teşebbüsünden sonuç alınamamıştır¹³¹. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin seçim şeklini değiştirme kararını uygulamaya koyan Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim akşamı güvendiği arkadaşlarını yemeğe çağırmış ve ertesi gün Cumhuriyetin ilan edileceğini açıklamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa tarafından birlikte hazırlanan “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. İdare usulü halkın kendi geleceğini şahsen ve doğrudan idare etmesi esasına dayanır. Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir” şeklinde başlayan Anayasa Değişiklik Teklifi, Anayasa Komisyonu'nda ve Genel Kurul'da öncelikli olarak görüşüldükten sonra “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri arasında

---

¹²⁸ Avcıoğlu, s. 1313.

¹²⁹ Aslında ülkede üç buçuk yıldır uygulanan yöntem Cumhuriyet olmasına rağmen, bu dönemden önce “Cumhuriyet” kelime olarak “kötü” hatta “gâvur” demek gibi aşağılayıcı bir duygu yarattığından birden bire kullanılmaya başlanmasının toplum tarafından yadırganacağı düşünülmüş ve bu adın kullanılmasından kaçınılmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin resmen duyurulmasından önce çeşitli vesilelerle rejimin adının Cumhuriyet olacağını küçük gruplara da olsa tekrarlamak suretiyle bu kavramın yerleşmesini sağlamak istemiştir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş., 1969. s. 376.

¹³⁰ Akgün, s. 122.

¹³¹ *Nutuk-Söylev*, C. II, s. 1067.

kabul edilmiştir. Bu şekilde 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren fiilen var olan Türkiye Cumhuriyeti hukuken de doğmuş olur¹³². Mustafa Kemal Paşa da oybirliği ile Cumhurbaşkanı olarak seçilir.

Mustafa Kemal Paşa laiklik doğrultusundaki ilerleyişin devam edeceğinin, sıranın yakında Halifeliğin kaldırılmasına geleceğinin hilafet yanlısı çevrelerce anlaşılmasında için Cumhuriyeti ilan eden kanunun içine hiç gereği bulunmamasına rağmen “Türk Devletinin dini İslamdır” hükmünü koydurmuştur¹³³. Günü geldiğinde Anayasa’dan çıkarılacak bu hükmü Cumhuriyeti ilan eden yasaya eklemesinin tek nedeni, laiklik düşmanı çevrelerin direncini ve kuşkusunu bu aşamada bir ölçüde gidermektir¹³⁴.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile kişisel egemenliğin kesin olarak sona erdiği tüm dünyaya ilan edilmiş olmaktadır. Bu şekilde halk idaresi tam olarak gerçekleşmiş olup, ulusun bireyleri bir kişiye kul olmaktan kurtularak kendilerini idare edecekleri seçmeye hazırlanan vatandaş konumuna ulaşmışlardır. Ancak ulusal egemenliğin sınırsız ve koşulsuz olarak halka ait olduğu bir yönetimde, sadece din kurallarına bekçilik amacıyla da olsa başka bir otoritenin bulunması düşünülemezdi. Bu nedenle çağdaşlaşma yolundaki gelişmenin tamamlanması için bu otoritenin, yani hilafetin kaldırılması kaçınılmazdı.

c.Hilafetin Kaldırılması

Saltanatın kaldırılmasından sonra, Cumhuriyetin ilanı, sıranın hilafete geldiğini gören halifeci muhalefeti daha da kızdırmıştır¹³⁵. Kasım ayında gazetelerde Halife’nin istifa edeceğine dair yazılar çıkmış; Abdülmecit konu ile ilgili bir mesaj yayımlayarak istifa haberini yalanlasa da bu konudaki söylentiler devam etmiştir. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, 10 Kasım 1923 günü Tanin gazetesinde yayımlanan mektubunda Halifeye övgüler yağdırmış ve kendisinden istifa

---

¹³² 29.10.1923 tarihli ve 364 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s. 158. Adı geçen Kanun’un 12.maddesi uyarınca Vekiller, Reiscumhur tarafından atanan Başvekil tarafından meclis üyeleri arasından seçilecek ve toplu halde meclisin onayına sunulacaktır. Bkz. Gözübüyük, s. 47.

¹³³ Cumhuriyeti ilan eden Kanun’un 2.maddesi “Türkiye Devletinin dini, Dinî İslamdır, Resmî lisanı Türkçedir” şeklindedir. Bkz. *A.g.e.*, s. 47.

¹³⁴ Aksoy, *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, s. 96.

¹³⁵ Halife yanlısı basında yer alan yorum ve eleştiriler için bkz. Akgün, s. 133-140.

etmemesini istemiştir¹³⁶. Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da yayımlanmakta olan Toksöz gazeteleri kampanya halinde Halifeye övgülerde bulunmaya ve açıkça isminden söz etmeden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmeye başlamışlardır¹³⁷. Bu sırada Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin liderlerinden olan Ağa Han ile Emir Ali, Başvekil İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak Halifeliğin layık olduğu konuma getirilmesini istemişlerdir. Ömürlerini Hindistan'ın bütün sıkıntılarından uzak bir şekilde İngiltere'de geçiren ve Hint Müslümanlarının lideri konumunda bulunan bu kişilerin gönderdiği mektup, doğrudan doğruya Türk ulusunun iç ve dış politikasına müdahale niteliğindedir. Söz konusu mektup henüz İsmet Paşa'nın eline geçmeden hilafet yanlısı bazı gazetelerde yayınlanınca¹³⁸, geriye dönüş kuşkuları iyice artan hükümet, konuyu İstiklal Mahkemesi'ne intikal ettirmiştir. Lütfi Bey ile gazetelerin sahipleri ve sorumlu müdürleri tutuklanmışlar ve vatana ihanet suçuyla yargılanmışlardır¹³⁹.

Halife'nin Meclis'teki muhalefetin ve İstanbul basınının tavrından da destek alarak hükümdar gibi davranmasından iyice rahatsız olan Mustafa Kemal Paşa hilafeti kaldırma zamanının geldiğine karar vermiştir. Bu konuda çeşitli temaslarda bulunmak üzere 2 Ocak 1924 tarihinde İzmir'e gittiği sırada, Ankara'da 1924 yılının bütçe çalışmalarına başlanılmıştır. Halife'nin kendisine ayrılan ödeneği beğenmeyerek "Halifelik Hazinesinin" artırılması için Başvekil ile yaptığı başvuru, 22 Ocak 1924 tarihli bir telgrafla Cumhurbaşkanı'na iletilmiştir. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı oldukça serttir:

"...Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki bugün var olan ve korunmakta olan Halifenin ve halifelik makamının, gerçekte ne din ne de siyasa bakımından varlığının hiçbir anlamı ve gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti, varlığını ve bağımsızlığını boş laf yüzünden tehlikeye atamaz...Halifeliğin hazinesi yoktur ve olamaz..."¹⁴⁰

¹³⁶ Söz konusu mektubun tam metni için bkz. Goloğlu, s. 43-44. Goloğlu kitabında mektubun 15 Kasım 1923 tarihli Tanin gazetesinde yayımlandığını yazmakta ise de doğru değildir. Bkz. Kocatürk, s. 402; Akgün, s. 138.

¹³⁷ Kılıç, s. 64-67.

¹³⁸ 5.12.1923 günü Tanin ve İkdâm; 6.12.1923 günü Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlanan mektubun Türkçeleştirilmiş tam metni için bkz. Akgün, s. 149-151.

¹³⁹ Başbakan İnönü'nün söz konusu mektup konusundaki açıklamaları için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 3.B., C.IV, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1999, (8 Aralık 1923 tarihli gizli oturum), s. 314-317.

¹⁴⁰ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 1127-1129.

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'de bulunduğu sırada yaşanan diğer bir gelişme ise, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazetecilerin kanıt yokluğundan beraat etmeleridir¹⁴¹. Bu durumun halk tarafından Halife yanlılarına verilen bir ödün şeklinde algılanma ihtimalini gören Cumhurbaşkanı, İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey'in isteği doğrultusunda beraat eden gazeteciler de dahil olmak üzere İstanbul Basını Başyazarlarını İzmir'e davet etmiştir. 4-5 Şubat 1925 tarihinde gazeteciler ile yapılan görüşmede Halifeliğin kaldırılacağını açıklayarak onların desteğini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Halifelik konusundaki açıklamalarından tatmin olan gazeteciler, bir iki kişi dışında Cumhurbaşkanı'nın görüşüne katıldıklarını bildirmişler ve İstanbul'a döndüklerinde bu yönde yazılar yazmaya başlamışlardır¹⁴². Halifelik konusunda öğretim görevlilerinin de görüşünü almak isteyen Cumhurbaşkanı, Darülfünun Emini İsmail Hakkı'nın başkanlığındaki bir kurulu İzmir'de kabul etmiş ve hilafet konusunu açmıştır. Kurul başkanının, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki gençler arasında yaptığı anket sonucunda, gençlerin devrim yolunda ilerlenebilmesi için dalları kesilen yobazlık ağacının kökten kazınması gerektiğine inandıklarını, açıklamasından oldukça memnun kalan Cumhurbaşkanı, Başvekil İsmet Paşa'ya dönerek, "Görüyor musun Paşa, geç bile kalmışız. Bak bilim adamı ne diyor" demiştir¹⁴³. İzmir'de bulunduğu sırada Harp oyunlarına da katılan Mustafa Kemal Paşa düşüncelerini ordu komutanlarına açmış ve Halifeliğin kaldırılması konusunda aynı fikirde olduklarını görmekten oldukça memnun kalmıştır¹⁴⁴.

27 Şubat 1924 günü yapılan bütçe görüşmelerinde yapılan konuşmalardan Halifelik kurumunun kaldırılması zamanının iyice yaklaştığı açıkça görülmüştür. Hazırlanan bütçe tasarısında hilafet ödeneğinin Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Cumhurbaşkanı ödeneğinden fazla olması şiddetle eleştirilmiştir. Hatta Halifelik ve ailesi için konulmuş olan ödeneğe değinen Manisa Mebusu Vasıf Bey, Halifeyi eleştiren konuşmasını "Türk ulusunun, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesinde Halifelik

---

¹⁴¹Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri:1920-1927*, C.I-II, 2.B., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., 1988, s. 234-240. Aynı davada beş yıl kürek cezasına mahkum edilen Lütfi Bey'in cezası sonradan 13.2.1924 tarihli ve 412 sayılı Kanun ile affedilecektir. Bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s. 291.

¹⁴² Basında çıkan yazılar için bkz. Akgün, s. 166-167.

¹⁴³ Goloğlu, s. 54-55.

¹⁴⁴ Avcıoğlu, s. 1326.

için verilecek hiçbir para yoktur” diye bitirmiştir¹⁴⁵. Ancak Meclis’te yapılan görüşmeler sonucunda, bütçedeki hilafet ödeneği büsbütün kaldırılmak yerine makul sayılabilecek bir düzeye çekilmiştir¹⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Mart 1924 günü yasama yılının açılışı nedeniyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada “Cumhuriyetin her türlü tehlikeden arındırılması gerektiğini, ayrıca, Türkiye’de eğitime yenilik getirilmesi ve dinin siyasetten ayrılması gerektiğini” söylemesi ise Halifelik ile birlikte dinsel düzenle ilgili bazı kurumların da kaldırılacağına işaretidir¹⁴⁷.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde 3 Mart 1924 günü laiklik ile ilgili üç önemli önerge ele alınarak tartışılmış ve kanunlaşmıştır. Bunlardan ilki 429 sayılı “Şer’îye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun”dur¹⁴⁸. Kanun’un 1. maddesinin ilk cümlesinde laiklik ilkesi “Türkiye Cumhuriyeti’nde, kişiler arası ilişkileri düzenleyen hukuki işlemlere ait hükümlerin yasama ve yürütme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun oluşturduğu hükümete aittir” şeklinde tanımlandıktan sonra devamında, “İslam dininin bundan başka, inançlar ve ibadetlerle ilgili bütün hükümlerinin ve işlerinin yürütülmesi ve dini kurumların yönetimi için, Cumhuriyetin başkentinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı makamının kurulduğu” açıklanmıştır¹⁴⁹.

Din kurallarının devlet hayatındaki önemi nedeniyle Şer’îye Vekâleti’nin diğer vekâletler üzerinde bir otorite konumunda bulunduğu ve kendisine bağlı vakıflar aracılığıyla toplum hayatını yönlendirdiği dikkate alındığında, bu vekâletin kaldırılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir yapıya kavuşturulması yolunda çok ciddi bir adım atıldığı açıktır¹⁵⁰. Cumhuriyet yönetimi, din ile devlet işlerinin tamamıyla ayrılması konusunda o kadar karardır ki, Meclis görüşmeleri sırasında kurulacak genel müdürlüğün adının “Din İşleri Genel Müdürlüğü” şeklinde

---

¹⁴⁵ Goloğlu, s. 56-59.

¹⁴⁶ 1924 yılı bütçesi için bkz. Akgün, EK-6.

¹⁴⁷ *Söylev ve Demeçler*, C.I, s. 344-355.

¹⁴⁸ *Düştur*, III.Tertip, C. V, 2.B., s.320’de yayımlanan Kanunun tam metni ve meclis görüşmeleri için bkz. Reşat Genç, *Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar:3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

¹⁴⁹ *A.g.e.*, s. 7.

¹⁵⁰ Ferit İlsever, *Cumhuriyet Devrimi Yasaları*, İstanbul, Kaynak Yay., 1997, s. 22.

değiştirilmesi teklifini dahi, kurumun işlevini artıracakları gerekçesiyle uygun görmemiştir¹⁵¹.

3 Mart 1924 günü Meclis'te görüşülen diğeri bir kanun tasarısı ise 431 sayılı "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dair Kanun" dur¹⁵².

Kanun teklifi Meclis'te yoğun tartışmalara neden olmuştur. Gümüşhane Mebusu Zeki Bey henüz Halifeliğin kaldırılmasının zamanı gelmediğinden bahisle dini bir görev ve makam saydığı Halifeliğin kaldırılmasına şiddetle karşı çıkmıştır¹⁵³. Halifeliğin kaldırılmasından yana olanlar ise yaptıkları konuşmalarla bu konudaki tereddütleri gidermişlerdir. 6 saat 45 dakika süren görüşmelerden sonra kanun teklifi oybirliği ile kabul edilmiştir. Böylece, ümmet düşüncesi üzerine kurulmuş bir kurum daha tarihe mal olmuş, akıl ve bilime dayanan uygarlığı benimsemeye en önemli aşama gerçekleşmiştir¹⁵⁴.

Bu arada Halifelik yanlıları son bir manevra daha yapmışlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın Halife olmasını önermişlerdir. Kızılay adına Hindistan'da bulunan bir kurulun başkanlığını yapan Antalya Mebusu Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve gezdiği ülkelerdeki Müslümanların kendisini Halife olarak görmek istediklerini bildirmiştir. Ancak teokratik düzenin bir unsuru olan bu kurumu kesin olarak kaldırmaya kararlı bulunan Mustafa Kemal Paşa bu oyuna gelmemiş ve teklifi reddetmiştir¹⁵⁵.

---

¹⁵¹ A.g.e., s., 24.

¹⁵² *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s.323'de yayımlanan Kanun'un birinci maddesi "Halife hal' edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyetin mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülğadır" şeklindedir. Kanun'un tam metni ve meclis görüşmeleri için bkz. A.g.e., s. 29-191; Goloğlu, s. 64-160.

¹⁵³ Zeki Beyin konuşmaları için bkz. Goloğlu, s. 68-75; Genç, s. 42-56.

¹⁵⁴ Baydar, s.172; Aksoy, *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, s. 98. Ancak halifelik kurumunun kaldırılması, laiklik ilkesinin açıkça kabulü demek de değildir. Zira kaldırma gerekçesinde, "Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan" demek suretiyle hilafetin esasen hükümetin anlamı içinde olduğu belirtildiği gibi, Devletin dininin İslam olduğu da bir anayasa kuralıdır. Bkz. Tanör, s. 287. 1924 Anayasası'nın 2.maddesinde yer alan "Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır" kuralı ancak 10 Nisan 1928 tarihinde yapılan değişiklik ile Anayasa'dan çıkartılmıştır. Laiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesi ise 5 Şubat 1937 tarihli değişiklik ile gerçekleşmiştir. Bkz. Gözübüyük, s. 55.

¹⁵⁵ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 1133.

Halifelik'in kaldırılması ile laik hukuk ve devlet düzeni kurma devriminin en önemli aşaması gerçekleştirilmiştir. Zira çağdaşlaşmanın ön koşulu niteliğinde bulunan laik hukuk ve devlet düzeni bakımından devletin dinsel nitelikten sıyrılması zorunludur. Yönetimde Halife'nin de bulunduğu bir ülkede ise laikliğin benimsenmesi ve uygulanması mümkün değildir. Teokratik düzenin bir unsuru olan hilafet kurumu korunurken çağdaşlaşma yönündeki atılımlara devam edilmesi düşünülemez. Hilafet kurumunun kaldırılmış olmasına rağmen, çağdaşlaşmaya yönelik her yenileştirme hareketine karşı muhafazakâr çevrelerin gösterdiği direnç dikkate alındığında, bu kurumunun kaldırılmış olmasının çağdaşlaşma yönünden ne kadar önemli bir kazanım olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Ancak yeni Türk Devleti'nin çağdaş uygarlık yolunda yürüyebilmesi için siyasal yapının laikleşmesi yeterli değildir. Ulusal egemenliğin ve cumhuriyetin sürdürülebilmesi ve yapılan devrimlerin korunması için akıl ve bilime dayanan laik bir eğitim düzeni oluşturulması zorunludur.

2.Eğitimin Laikleşmesi

3 Mart 1924 günü Meclis'te görüşülen diğer bir kanun tasarısı:

“Bir devletin genel eğitim ve kültür politikasında, ulusun duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlamak için öğretim birliği en doğru, en bilimsel, en çağdaş ve her yerde yararları ve güzellikleri görülmüş bir ilkedir...Bir millet bireyleri ancak bir eğitim görebilir. İki türlü eğitim bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, duygu ve düşünce birliği ile dayanışma amaçlarını tamamen yok eder. Kanun teklifimizin kabulü durumunda Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün bilim(irfan) kurumlarının bağlı olacakları tek makam Milli Eğitim Bakanlığı olacaktır. Böylece, bütün okullarda bundan böyle Cumhuriyetin irfân politikasından sorumlu ve öğretimimizi duygu ve düşünce birliği çerçevesinde ilerletmekle görevli olan Milli Eğitim Bakanlığı, olumlu ve birleşik bir eğitim politikası uygulayacaktır...”¹⁵⁶

gereğesi ile hazırlanan 430 sayılı “Tevhid-i Tadrîsat Kanunu” dur¹⁵⁷.

Kanun ile Türkiye'deki bütün bilim ve öğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı oldukları açıklandıktan sonra, Şer'îye ve Evkaf Bakanlığı veya

¹⁵⁶ Genç, s. 19.

¹⁵⁷ *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s. 322'de yayımlanan Kanun ve meclis görüşmeleri için bkz.A.g.e., s. 19-29.

özel vakıflar tarafından idare edilen bütün medreseler ile okulların bütçeleri ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredileceği hükme bağlanmıştır¹⁵⁸.

Kanun'un 4.maddesi ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetiştirilmesi için ayrı okullar açması ve dini bilgiler konusunda uzmanlar yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kurması öngörülmüştür. Böylece, İkinci Meclis'in açılmasından önce 8 Nisan 1923 günü yayınlanan dokuz ilkedden biri daha gerçekleştirilmiştir¹⁵⁹.

Görüldüğü gibi Tevhid-i Tedrisat(Öğretim Birliği) Kanunu'nun en temel amacı ulusal sınırlarımız içinde yaşayan insanlarımız arasında duygu ve düşünce birliğinin kurulması yoluyla Türkiye halkının gerçek anlamda bir ulus haline gelmesini sağlamaktır. Kanun'un diğer amacı ise başta laiklik olmak üzere Cumhuriyetimizin temel niteliklerini sonsuza kadar yaşatmayı amaç edinmiş yeni Türk nesillerinin yetiştirilmesidir¹⁶⁰. Bu nedenle eğitimin laikleştirilmesi çağdaş bir devlet olabilmenin ön koşulu niteliğindedir¹⁶¹. Öğretimde ikiliğe son veren Öğretim Birliği Kanunu'nda medreselerin kapatılmasına dair bir hüküm yoksa da, yüksek diyanet uzmanları yetiştirmek üzere üniversitede bir ilahiyat fakültesi kurulacağı ve imam ve hatip gibi din adamlarının yetiştirilmesi için ayrı okullar açılacağına dair hükme yer verilmek suretiyle medreselere ihtiyaç kalmadığı örtülü olarak belirtilmiştir. Nitekim Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasından bir süre sonra, 17 Eylül 1924 tarihinde Rize'yi ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa şehirden ayrılmak üzere iskeleye geldiğinde, başı sarıklı iki hoca Mustafa Kemal Paşa'ya dilekçe vererek medreselerin kapatılmamasını, tekrar açılmasını istemişlerdir. Canı sıkılan ve öfkelenen Mustafa Kemal Paşa tepkisini şu şekilde dile getirmiştir: “Demek okul istemiyor, medrese istiyorsunuz. Oysaki ulus okul istiyor. Şu zavallı ulusun yakasını

---

¹⁵⁸ Daha sonra çıkartılan 22.4.1925 tarihli ve 637 sayılı Kanun ile askeri liseler bütçe ve kadrosuyla birlikte Milli Savunma Bakanlığına devredilmiştir. Bkz. *Düster*, III.Tertip, C.VI, 2.B., s. 238.

¹⁵⁹ Söz konusu dokuz ilkenin eğitimle ilgili “İlköğretimde, öğretimin birleştirilmesi ve bütün okullarımızın gereksinmelerimize ve çağdaş temellere oturtulması...sağlanacaktır” şeklindeki 5.maddesinin 8.fıkrası için bkz. İnan, s. 123.

¹⁶⁰ Genç, s. xii.

¹⁶¹ Bige Yavuz, “1924 Türkiye'sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi,” *Atatürk Yolu*, C.III, No:11(Mayıs 1993), s. 323.

birakın da vatan evladı yetişsin, yükselsin. Medreseler asla açılmayacaktır hocam. Ulusa okul lazım. Bunu böyle bilirsiniz...”¹⁶²

Halkın coşkun gösterisiyle karşılanan bu cevap, medreseler ile onun temsil ettiği zihniyetin bir daha dirilmemek üzere ortadan kalktığını göstermektedir¹⁶³. Bakanlığın 1925 yılı bütçesi görüşmelerinde Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey medreselerin ilk sınıfları da kapsadığı, dünyada hiçbir yerde ilk sınıflardaki çocuklara meslek esasına göre ders verilmediğine işaret ederek Bakanlık emrine verilen medreseleri kapatma kararı almış ve sayıları 479’u bulan medreseler resmen kapatılmıştır¹⁶⁴.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu T.C. Anayasası’nın 174.maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti’nin laik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunu niteliğinde olup, hükümlerinin Anayasa’ya aykırı olduğu dahi ileri sürülemez¹⁶⁵.

Cumhuriyet öncesi dinsel ağırlıklı eğitim insanın Tanrı’ya kulluk etme amacına dönüktür. Çağdaş eğitimin amacı ise insanı doğaya egemen kılarak akıl dışı hurafelerden kurtarmak, akli ve bilimi ön plana alan özgür insanlar yetiştirmektir. Bu nedenle Türk insanını özgürleştirmeyi ve dolayısıyla da çağdaşlaştırmayı ilke edinen Mustafa Kemal Paşa için eğitimin laikleşmesi çok önemlidir. Zira Cumhuriyetin yaşaması için fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesillerin yetiştirilmesi şart olup bu da ancak laik eğitimle mümkün olabilir¹⁶⁶.

Ancak İslam dini ülkenin kurumlarının, aile ve devlet düzeninin dayandığı ahlaki, hukuki ve sosyal bir doktrin özelliğine de sahip olduğundan Türkiye’de devleti dinden ayırabilmek için sadece devletin siyasal yapısının laikleştirilmesi yeterli değildir. Kaynağı din olmayan başka kanunların da yapılması, dolayısıyla hukukun da laikleşmesi gerekmektedir.

---

¹⁶² Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, 1.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1975, s. 297.

¹⁶³ Eroğlu, s. 273.

¹⁶⁴ Seçil Akgün, “Toplumsal Bilinçlenmede Öğrenim Birliği,” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVI, No:27(1994), s. 186.

¹⁶⁵ T.C Anayasası’nın 174.maddesi için bkz.Gözübüyük, s. 263.

¹⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa 25.8.1924 tarihinde Öğretmenler Birliği Kongresi açılışında yaptığı konuşmayı “Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister” diyerek tamamlamıştır. Bkz. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 178.

3.Hukukun Laikleşmesi

Ulusal Bağımsızlık savaşı sonrasında kurulan yeni Türk Devleti her alanda çağdaşlaşmayı hedeflediğinden, hukukun da laik niteliklere sahip olması zorunluydu. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada adaletin önemine ve yürürlükteki kanunlarımızın bu açıdan yetersizliğine değinmiş ve kanunlarımızın uygar ülkelerin kanunları düzeyine çıkarılacağını açıklamak suretiyle yapılacak hukuk devriminin ilk işaretini vermiştir¹⁶⁷. Büyük Taarruz hazırlıkları nedeniyle uygulamaya konulamayan bu plan, zaferden sonra gündeme alınmış ve 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından önce kanunlarda gerekli değişiklikleri yapmak üzere çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Çıkarılan bir talimatname ile yeni düzenlemeleri hazırlayan komisyonların öncelikle fıkıh¹⁶⁸ hükümlerinden yararlanmaları öngörülmüş; ikinci derecede ise, diğer uygar uluslarca benimsenmiş hukuki çözüm ve uygulamaları dikkate almaları istenmiştir¹⁶⁹. Bu şekilde yeni bir devlet yapısı oluşturulurken ilk aşamada yabancı hukukun benimsenmesi yerine, varolan hukukun yenileştirilmesi, çağdaştırılması tercih edilmiştir¹⁷⁰. Komisyonlar bu amaçla derhal çalışmalara başlamışlarsa da, kısmen de olsa mevcut olan teokratik kurumların ortaya çıkardığı engeller nedeniyle başarılı olamayacakları anlaşılmıştır¹⁷¹. Örneğin Medeni Kanun Komisyonu'nca hazırlanan tasarıda yine dinin esas alındığı, Müslüman olan ve olmayanların kişi ve aile hukuklarının kendi dini hükümlerine göre düzenlendiği görülmüştür. Bu durum, siyasi devrim yapmadan laik hukuka geçilemeyeceğini çok açık bir şekilde ortaya çıkardığından, komisyonların çalışmalarına bir süre için ara verilmiştir¹⁷².

---

¹⁶⁷ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, TTK, 1996, s. 184. Konuşma için bkz. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 238-239.

¹⁶⁸ Fıkıh tereddütlü konularda İslam'ın özüne en uygun çözüm yolunu bulan ilim dalıdır. Bkz. *Meydan-Larousse:Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C. IV, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1981, s. 643.

¹⁶⁹ Ergun Özsunay, "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler," *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, Ankara, Adalet Bakanlığı, 1981, s. 366.

¹⁷⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 219.

¹⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, C.II, İstanbul, Yenigün Yayıncılık, 1999, s. 39.

¹⁷² Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 219; Gülnihal Bozkurt, s. 186-187.

Hukuk devrimi Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mart 1924 günü Meclis'in İkinci Dönem Birinci Toplantı Yılıni açış konuşmasında şu sözlerle tekrar gündeme getirilmiştir:

“Teşkilât ve ıslâhat-ı adliye verdiğimiz ehemmiyeti, nasıl ifade etsek azdır. Gerçi bütçenin bugünkü halinde adliye için mühim menabi[kaynaklar] ayrılmıştır ve bu menabi mütemadiyen artırılacaktır. Fakat, bundan mühim olan nokta; adlî telâkkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilatımızı, bizi şimdiye kadar şuuri, gayri şuuri tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık revabıttan[bağlılıktan] bir an evvel kurtarmaktır...Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır. Hukukta idare-i maslahat ve hurafelere merbutiyet; milletleri uyanmaktan meneden en ağır bir kâbustur. Türk Milleti, üzerinde kâbus bulunduramaz.”¹⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması hukukumuzun çağın ihtiyaçlarına uygun bir hale getirilmesi konusundaki kararlılığı gösterdiği gibi, izlenecek yolun uygarlık yolu olacağını da açıkça ortaya koymaktadır.

Bu konuşmanın yapılmasından iki gün sonra laik devlet düzenine geçişte çok önemli bir adım atılmış, 3 Mart 1924'de teokratik devletin simgesi olan Halifelik kaldırılarak Öğretim Birliği Kanunu kabul edilmiştir. Ayrıca yargı birliğinin sağlanması yönünde de önemli bir adım atılarak “Devletin daha asri esaslara uygun olarak yeniden tanzimi lazım geldiği bir sırada bu nam ve unvanı haiz mahkemelerin idamesinin yargı birliği esasına külliye mugayir olduğu” gerekçesi ile şer'î mahkemeler kaldırılmış ve yerine günümüzdeki sulh, asliye ve ağır ceza mahkemeleri kurulmuştur¹⁷⁴. Bu kanun ile yeni Türk Devleti, çağdaş ve ileri bir toplumun yaşantısına ve gelişmesine uymayan, ömrünü tamamlamış ve işlerliğini yitirmiş, dinsel esaslara dayalı eski hukuk düzenine son vermeye kararlı olduğunu açıkça göstermiştir. Ayrıca örgütlenme bakımından dinsel etkinin kaldırılması anlamına gelen bu atılım, aynı zamanda din devletinin yargı yetkisini kullanan kadılar yerine, laik devletin yargı yetkisini kullanan yargıç kurumunu koyduğundan çok önemlidir.

Ancak devletin siyasi yapısının laikleştirilerek, hukukun laikleştirilmesi bakımından yaratılan bu elverişli ortam dahi, 19 Mayıs 1924 yılında tekrar kurulan

¹⁷³ *Söylev ve Demeçler*, C.I, s. 347-348.

¹⁷⁴ Gülnihal Bozkurt, s. 187. Ayrıca 8.4.1924 tarihli ve 469 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s. 403.

komisyonların verimli çalışmasını sağlayamamıştır. Çıkarılan bir talimatname ile çalışmalar sırasında çağdaş ülkelerin kanunlarından yararlanılması öngörülmesine rağmen hazırlanan tasarıların o güne kadar gerçekleştirilen devrimler ile bağdaşmadığı görülmüştür. Örneğin aile hukuku ile ilgili olarak hazırlanan tasarıda çok eşliliği dahi yasak edemeyen komisyon üyeleri, bu uygulamayı kaldırmak da istemediklerinden “evlenme sırasında karı, kocanın tekrar evlenmeyeceğine dair şart koşarsa evlenemeyecek, koşmazsa evlenebilecek..” şeklinde, kamu düzenini hiçe sayan bir düzenleme getirmişlerdir¹⁷⁵.

Komisyonların hazırladığı tasarılar ile o güne kadar gerçekleştirilen devrimlerin bağdaşmadığı açıkça görüldüğünden, söz konusu komisyonların çalışmalarına “batı uygarlığını kayıtsız şartsız benimsemek isteyen Türk ihtilali için kanunlarımızın bütünüyle batıdan alınmasının zorunlu bulunduğu gerekçesi” ile son verilmiştir¹⁷⁶. Bu şekilde ihtiyaçları karşılamayan eski hukukun tamamen terk edilerek, batıdan alınan kanunlarla hukuk sistemimiz tamamen yenileneceği açıklanmış olmaktadır¹⁷⁷. Ayrıca batıdan alınan yeni kanunların eski hukuk düzenine ait “Kadılar” tarafından sağlıklı bir biçimde uygulanabilmesi mümkün olmadığından, yaratılacak yeni hukukun esaslarını öğretmek ve yeni bir hukuk nesli yetiştirmek için de Ankara’da bir Hukuk Mektebi açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 5 Kasım 1925 günü Ankara Hukuk Mektebi’nin açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada bu okulun kuruluş amacını şu şekilde açıklamıştır:

“...Büsbütün yeni kanunlar vücade getirerek eski esasatı hukukiyeyi temelinden kal’etmek[kaldırmak] teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasatı hukukiyeyi elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesatı açıyoruz...”¹⁷⁸.

Çağdaş hukukçuların yetiştirilmesi için bir hukuk mektebinin kurulmasından sonra hukukun çağdaşlaştırılması konusundaki ilk çalışma Medeni Kanun bakımından yapılmış ve İsviçre Medeni Kanunu’nun bazı değişiklikler yapılarak bir bütün halinde alınmasına karar verilmiştir. Menteşe Mebusu Şükrü Kaya’nın

¹⁷⁵ Gülnihal Bozkurt, s. 189.

¹⁷⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 221;Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 40; Özsunay, *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, s. 370.

¹⁷⁷ Gülnihal Bozkurt, s. 190.

¹⁷⁸ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 252.

başkanlığında hukukçu milletvekilleri, yargıçlar, avukatlar ve hukuk profesörlerinden oluşan 26 kişilik bir kurul aracılığıyla İsviçre Medeni Kanunu Fransızca metninden Türkçe'ye çevrilmek suretiyle Türk Medeni Kanunu Tasarısı hazırlanmıştır¹⁷⁹.

Gerekçesinde çeşitli dinlere bağlı uyrukları kapsayan uluslarda tek bir kanunun bütün toplumda uygulanma niteliğini kazanabilmesi için, bunun din ile ilgisinin kesilmesinin ulusal egemenlik ilkesi bakımından da bir zorunluluk olduğu açıklanan; kanunların dine dayanmasının ilerlemeye engel olduğu gibi, zorbalardan ve güçlülerin isteklerine hizmet edeceği belirtilen¹⁸⁰ Tasarı 20 Aralık 1925 tarihinde Meclis'e sunulmuş ve verilen bir önerge doğrultusunda madde madde değil, bir bütün halinde görüşülerek kabul edilmiştir. 4 Nisan 1926 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Medeni Kanun, yayımından altı ay sonra, yani 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹⁸¹.

Belli bir guruba değil, tüm vatandaşlara uygulanabilirliği nedeniyle ulusal bir kanun olan Türk Medeni Kanunu'nun kabulü ile Türk vatandaşları, yasal olarak eşit hak ve görevlere sahip kılınmıştır. Bu şekilde doğu uygarlığından kopan Türkiye, evrenin ve insanın akılcı anlayışını kabul eden ilk İslam ülkesi sıfatını da kazanmıştır. Medeni Kanun'un kabulü ile vatandaşlar arasında sağlanan yasal eşitlik, en çok kadınlar bakımından önem kazanmıştır. Gerçekten de kanunun kabulü ile miras hukuku ve ekonomik yaşam açısından erkeklerle eşit haklara kavuşan Türk kadını, gerek aile içinde ve gerekse toplumsal yaşamda özgürleşmiştir¹⁸². Topluma dönük ve toplumsal değerleri benimsemesi itibarıyla sosyal bir kanun olan Türk Medeni Kanunu, kişiler arası ilişkilerde din kurallarına yer vermediği için de laik özellikler taşımaktadır¹⁸³. Medeni Kanun'un laiklik bakımından en önemli düzenlemesi, evlenme töreninin şekli ile ilgilidir. Kanun'un 108.maddesinde evlenme töreninin resmi memur önünde yapılacağı düzenlendikten sonra,

---

¹⁷⁹ Baydar, s. 242; Özsunay, *III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi*, s. 371; Komisyon üyelerinin isimleri için bkz. Aytekin Ataay, "Neden İsviçre Medeni Kanunu," *Medeni Kanun 50.Yıl Sempozyumu*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978, s. 63.

¹⁸⁰ Hukukta laiklik ilkesinin önemi konusunda günümüze ışık tutacak önemli bir devrim belgesi niteliğindeki gerekçenin sadeleştirilmiş tam metni için bkz. İlsever, s. 129-136.

¹⁸¹ 17.2.1926 tarihli ve 743 sayılı Kanun için bkz. *Düster*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s.237; *Resmi Gazete*, 329, 4 Nisan 1926.

¹⁸² Biçe Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 327-328.

¹⁸³ Gülnihal Bozkurt, s. 198.

110.maddesinde evlenmenin geçerlilik koşulu olmayan dini nikâhın ancak resmi nikâhtan sonra yapılabileceği hükme bağlanmıştır. T.C. Anayasası'nın 174.maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyetinin laik niteliğini koruma amacını güttüğü için, Anayasa'ya aykırı olduğu dahi ileri sürülemeyecek olan bu düzenlemeye aykırı hareket edenler, Türk Ceza Kanunu'nun 230. maddesi uyarınca iki aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklardır.

Söz konusu kanun, 1 Ocak 2002 tarihinden geçerli olmak üzere 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak kanunun 110.maddesinde yer alan “evlenmenin resmi memur önünde yapılmasının şart olduğuna” dair düzenleme, yürürlükte bulunan Medeni Kanun'un 143.maddesine aynen alınmak suretiyle laiklik konusundaki temel ilkelere uyulmuştur¹⁸⁴.

Medeni Kanun'un kabulünden sonra, 22 Nisan 1926 tarihinde aynı bilimsel kurul tarafından İsviçre Borçlar Kanunu'ndan çevrilen Borçlar Kanunu Meclis tarafından kabul edilmiş ve Medeni Kanun ile aynı tarihte yürürlüğe konulmuştur¹⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın hukuk devrimi bu iki kanun ile sona ermemiştir. Türk toplumunu çağdaş batı uygarlığı seviyesine ulaştırmaya kesin kararlı olan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki devrimci kadro, başka ülkelerde eşine rastlanamayacak bir kararlılıkla çok kısa sürede diğer kanunları da Türk Hukuk düzenine kazandırmıştır¹⁸⁶. Bu kapsamda:

1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan alınan Türk Ceza Kanunu 1 Temmuz 1926 yılında yürürlüğe konulmuştur¹⁸⁷.

Tanzimat döneminde Fransız Ticaret Kanunu'ndan çevrilen 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret yeniden düzenlenerek 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe

---

¹⁸⁴ 22.11.2001 tarihli ve 4721 sayılı Kanun için bkz. *Resmi Gazete*, 24607, 8 Aralık 2001.

¹⁸⁵ 22.4.1926 tarihli ve 818 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s. 763; *Resmi Gazete*, 366, 8 Mayıs 1926.

¹⁸⁶ Özsunay, *III. Türk Hukuk Kurultayı: Türk Hukuk Devrimi*, s. 374.

¹⁸⁷ 26.9.2004 tarihli ve 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış bulunan 1.3.1926 tarihli ve 765 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s. 519; *Resmi Gazete*, 320, 13 Mart 1926.

konulmuştur¹⁸⁸. Ancak bu kanun, çok değişik kaynaklardan acele ile çevrilmiş olduğundan birçok tercüme hatası bulunduğu, anlatımı eski ve ağır olduğu, Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu ile çeliştiği için tartışma yaratmış ve en sonunda 29 Haziran 1956 yılında 6762 sayılı Ticaret Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır¹⁸⁹.

7 Nisan 1925 tarihli Neuchatel Kantonu Hukuk Usulü Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanan Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu 24 Ekim 1927 yılında yürürlüğe girmiştir¹⁹⁰.

1877 tarihli Alman Ceza Muhakemeleri Kanunu örnek alınarak hazırlanan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu 20 Nisan 1929 yılında yürürlüğe konulmuştur.¹⁹¹

Alman Hukukundan esinlenerek hazırlanan Deniz Ticaret Kanunu 20 Haziran 1929 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Ancak söz konusu kanun halen yürürlükte olan 6762 sayılı Ticaret Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış olup halen bu kanun içinde ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir¹⁹².

İsviçre'deki Federal İcra ve İflas Kanunu'ndan çevrilen İcra İflas Kanunu 4 Eylül 1932 tarihinde yürürlüğe konulmuştur¹⁹³.

Bu şekilde, yani hukukun laikleştirilerek çağdaş bir yapıya kavuşturulması ile daha önce yapılmış olan ve hukuk devriminin temel dayanağını oluşturan siyasal devrimler de güvence altına alınmış olmakta ve bu konudaki geriye dönüş eğilimleri kanunlarla önlenmeye çalışılmaktadır.

---

¹⁸⁸ 29.5.1926 tarihli ve 865 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, 2.B., C.VII, s. 1217; *Resmi Gazete*, 406, 28 Haziran 1926.

¹⁸⁹ Gülnihal Bozkurt, s. 205. Halen yürürlükte olan 29.6.1956 tarihli ve 6762 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C.XXXVIII, s. 1587; *Resmi Gazete*, 9353, 9 Temmuz 1956.

¹⁹⁰ 18.6.1927 tarihli ve 1086 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VIII, 2.B., s. 760; *Resmi Gazete*, 622-624, 2-4 Temmuz 1927.

¹⁹¹ 4.12.2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile kaldırılan 4.4.1929 tarihli ve 1412 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.X, 2.B., s. 312; *Resmi Gazete*, 1172, 20 Nisan 1929.

¹⁹² 13.5.1929 tarihli ve 1440 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.X, 2.B., s. 525; *Resmi Gazete*, 1197, 20 Mayıs 1929.

¹⁹³ 9.6.1932 tarihli ve 2004 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.XIII, 2.B., s. 426; *Resmi Gazete*, 2128, 19 Haziran 1932.

4.Laikleşme Çabalarına Tepkiler ve Alınan Önlemler

Ankara’da yeni bir ulusal meclis toplanmasının, yeni bir devlet kurulması olduğunu kavrayan Padişah Vahdettin, tüm gücü ile Meclis’in toplanmasını engellemeye çalışmıştır. Bu amaçla 10 Nisan 1920 tarihinde Şeyhülislam Dürrizade Abdullah’tan Mustafa Kemal Paşa’nın devlete isyan ettiğine, bu nedenle öldürülmesinin dini kurallara uygun olduğuna dair bir fetva alınmış ve Takvim-i Vakayi ve diğer İstanbul gazetelerinin 11 Nisan 1920 tarihli nüshalarında yayımlanmıştır¹⁹⁴. Bununla da yetinilmemiş, söz konusu fetvadan on binlerce basılarak işgal kuvvetlerinin uçaklarından da yararlanılarak tüm yurda dağıtılmıştır¹⁹⁵. Ayrıca çıkartılan başka bir fetva ile ülkedeki bütün Müslümanların Halife’nin etrafında toplanıp asi olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile savaşmaları istenilmiştir¹⁹⁶. Bu şekilde, İngilizler, Yunanlılar, Padişah ve onun hükümeti, hep birlikte Ulusal Mücadele aleyhine açıktan açığa birleşerek, Anadolu’daki padişahçı, saltanatçı, gerici çevreleri ayaklandırmak suretiyle ulusal hareketi ortadan kaldırmak istemişlerdir¹⁹⁷. Bazı bilgisiz ve saf vatandaşlar Şeyhülislam’ın fetvasına ve Padişahın çağrısına uyarak ayaklanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa bu fetvaya karşı, Anadolu’daki din adamlarından 153 kişinin imzasıyla “asıl hainlerin, milleti istiklal yolunda savaştan geri koymak isteyenler olduğuna dair” bir fetva alarak 16 Nisan 1920 tarihinde tüm halka ilan etmiştir¹⁹⁸. Ancak uzun süren savaşlar halkta belirli bir yorgunluk ve bıkkınlık yarattığından, halk bir an önce savaşın sona ermesini istemektedir. Buna ekonomik sıkıntılar ve askerlikten kaçma eğilimleri de eklenince, Şeyhülislam’ın halkı TBMM Hükümeti’ne karşı ayaklandırmaya yönelik fetvası daha etkili olmuştur. Halife’nin ve Şeyhülislam’ın imzalarını taşıyan ve gizli ajanlar ve işgal kuvvetlerinin uçaklarıyla yurdun dört bir yanına yayılan fetvaların tutuşturduğu iç ayaklanmalar, özellikle 1920 yılının ilk

¹⁹⁴ Kocatürk, s. 148 -149. Fetvanın tam metni için bkz. Selek, C.I, s. 84-87; Ünsal Yavuz, s. 61-63; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 142-144; Akgün, s. 254-255.

¹⁹⁵ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev.Necdet Sander, 12.B., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 260; Ünsal Yavuz, s. 61.

¹⁹⁶ Fetvanın tam metni için bkz. Akgün, s. 256.

¹⁹⁷ *Türk İstiklâl Harbi:İç Ayaklanmalar(1919-1921)*, C.IV, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., 1964, s. 66.

¹⁹⁸ Eroğlu, s. 140. 16.4.1920 tarihinde Ankara Müftüsü Rıfat Efendi tarafından kaleme alınan ve yayımlanan bu fetva, Anadolu’ya tebliğ edilince bir çok din adamı ve müftü tarafından onaylanmış ve 22.4.1920 tarihinden itibaren Anadolu gazetelerinde yer almıştı. Bkz. Kocatürk, s. 150; Fetvanın tam metni için bkz. Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 146 -147.

yarısından itibaren Orta Anadolu ve Batı Anadolu'nun bir kısmını, kardeşin kardeşle boğuştuğu bir savaş alanına çevirmiştir¹⁹⁹. Ancak şahlanan ulusal gurur karşısında asilerin birer birer yok edilmeye başlaması, iç isyanlardan umduklarını bulamayan hainleri başka tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu amaçla, 18 Nisan 1920 tarihli bir Kararname ile ulusal kuvvetlere karşı, çoğunluğunu İstanbul'dan toplanmış, işsiz güçsüz ayak takımının oluşturduğu bir Hilafet Ordusu (Kuvay-i İnzibatiye) kurulmuştur. Ancak kurulan bu ordu, yüksek maaş almalarına²⁰⁰ karşılık ülkü sahibi olmayan eğitimsiz ve disiplinsiz kişilerden oluştuğu için ulusal kuvvetler karşısında başarılı olamamış ve 25 Haziran 1920 tarihinde tamamen yok edilmiştir²⁰¹. Ulusal kuvvetlerin dinsel nitelikteki Halife ordusu ile savaşmaları, kendi benliğini özgürlük içinde sürdürebilmek için, dinsel nitelik taşıyan bir kuvvetle savaşmaktan kaçınmayacaklarını göstermesi bakımından Türkiye'deki laiklik hareketi için önemli bir gelişmedir²⁰².

Türk ulusunun kurtuluş ve bağımsızlık hamlesini kırmağa, yok etmeğe kararlı görünen İstanbul Hükümeti, bu amaçla daha önce alınan fetvaya dayanarak 11 Mayıs 1920'de kurdurduğu İstanbul Harp Divanında, Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarını idama mahkûm ettirmekten dahi kaçınmamıştır²⁰³.

İstanbul Hükümeti ile işgal kuvvetlerinin cahil ve taassup sahibi kimselerle işbirliği yaparak çıkarttıkları iç isyanlardaki can ve mal kaybımızın bilançosu, Yunanlıların ilk zamanlarda verdirdikleri kayıplardan hiç de aşağı kalmamıştır. Osmanlı Padişahı bu ayaklanmaları o derece teşvik etmiştir ki, Düzce, Adapazarı,

---

¹⁹⁹ Eroğlu, s. 145. En önemlileri Şeyh Eşref, Bozkır, Anzavur, Düzce, Yozgat, Zile, Konya, Milli Aşiret ve Koçgiri olan ulusal kurtuluş hareketine yönelik ayaklanmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi: İç Ayaklanmalar(1919-1921)*, C.IV, s. 10-172; Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 14-18.

²⁰⁰ Kararnamede erlere 30 lira, Teğmenlere 60 liradan başlamak üzere Alay Komutanlarına 150 lira verilmesi öngörülüyordu. *Türk İstiklâl Harbi: İç Ayaklanmalar(1919-1921)*, C.IV, s. 66. Söz konusu paranın İngiltere Hükümeti tarafından karşılandığına ve bu orduya katılanlar için kişi başına 1 TL gönderildiğine dair iddialar için bkz. Akgün, s. 39.

²⁰¹ Kinross, s. 260. Kuvayi İnzibatiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklâl Harbi:İç Ayaklanmalar(1919-1921)*, C.IV, s. 65-80.

²⁰² Akgün, s. 46.

²⁰³ 24.5.1920 tarihinde Padişah tarafından onaylanan kararın tam metni için bkz. *A.g.e.*, s. 257. Söz konusu kararda İsmet Paşa yoktur. İsmet Paşa hakkındaki idam kararı 6.6.1920 tarihlidir. Bkz. Kocatürk, s. 170.

Edirne, Çorum, Bolu ve Gerede de halkı ayaklandıranlardan 16 kişiyi beşinci dereceden Mecidi nişanı ile ödüllendirmiştir²⁰⁴.

Özellikle 1920 yılında Ulusal Devletin kurulması ile ayaklanmalar en yoğun biçimde, hemen hemen bütün yurt yüzeyine yayılmıştır. Ancak düzenli ordu birliklerinin kurulmasından sonra bu ayaklanmaların hemen hepsi bastırıldığından 1921'den itibaren isyanlar azalmış ve giderek son bulmuştur. Bu isyanların bastırılmasında İstiklal Mahkemeleri'nin önemli bir rolü olduğundan kısaca bu mahkemelerin incelenmesinde yarar vardır.

Ulusal Bağımsızlık savaşının en önemli sorunlarından biri işgale karşı savaşabilmek için düzenli bir ordunun oluşturulması gerekliliğidir. Düzenli ordu için en büyük tehlike ise sayıları hızla artan asker kaçakları olup, bunlar aynı zamanda TBMM'nin otoritesine karşı yapılan iç isyanlara da insan gücü sağladıklarından, güvenliğin ve birliğin sağlanmasına da engel olmaktadır. Aynı zamanda, askerden kaçtıktan sonra doğdukları yerlere giderek hırsızlık, yağmacılık gibi her türlü güvenlik bozucu işleri yapan asker kaçakları yüzünden hükümet ordunun ihtiyacı olan silah, cephane, malzeme, giyecek ve yiyecek sevkıyatında daha fazla muhafız kullanmak zorunda kalmakta, bu nedenle dış düşmana karşı yeterli gücü oluşturamamaktadır²⁰⁵.

Bu durumun önlenmesi ve Osmanlı Hükümeti tarafından da desteklenen iç ihanet cephesinin yıkılabilmesi için TBMM Hükümeti tarafından alınan ilk tedbir 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu olup, bu kanun ile hilafet ve saltanatın korunması amacıyla kurulan Meclis'in meşruluğuna karşı her çeşit ayaklanma ve kışkırtıcılık vatan hainliği sayılmış ve isyana katılanların idam cezası ile cezalandırılmaları öngörülmüştür²⁰⁶.

Ancak, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kapsamına giren suçlara bakan mevcut yerel mahkemelerin çalışma yöntemleri oldukça ağır olup, ulusal mücadeleye

---

²⁰⁴ Eroğlu, s. 145.

²⁰⁵ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 21-22.

²⁰⁶ 29.4.1920 tarihli ve 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 4. Ayrıca Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 28. 1.3.1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 163'ncü maddesi ile zımnen ilga edildiği kabul edilen Hıyaneti Vataniye Kanunu, 12.4.1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile resmen yürürlükten kaldırılmıştır.

döneminin koşullarına cevap verecek nitelikte değildir. Ayrıca bu mahkemelerde görev yapan yargıçların çoğunluğu olağanüstü ortamın niteliklerini kavramaktan uzak, medrese mezunu, halife-padişah yanlısı kimselerdir²⁰⁷. Bu nedenle mevcut yerel mahkemelerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile ilgili uygulamalarından istenen sonuç alınamamıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşımı'na yönelik hareketlerin mevcut mahkemeler aracılığıyla önlenememesi, merkezi otoritenin sağlanamaması, devrimci düşünceye sahip kişilerden oluşan, hızlı çalışan ve çabuk karar verip uygulayan mahkemelerin kurulmasını zorunlu kıldığından, 11 Eylül 1920 tarihinde çıkartılan “Firariler Hakkında Kanun” ile İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına karar verilmiştir²⁰⁸.

Firariler Hakkında Kanun'a göre başlangıçta asker kaçakları ile mücadele amacıyla kurulan İstiklal Mahkemeleri Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından seçilecek üç mebustan oluşacak ve kararları kesin olup, derhal yerine getirilecektir. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu sırasında 1789 Fransız İhtilalindeki İhtilal Mahkemeleri örnek alınmasına rağmen, Fransız İhtilal Mahkemesi üyelerinin Meclis dışından seçilmesinin doğurduğu sakıncalar göz önünde tutularak İstiklal Mahkemesi üyelerinin Meclis içinden seçilmesi öngörülmüş ve bu şekilde Meclis'in kontrolü sağlanmıştır²⁰⁹. Kanuna göre İstiklal Mahkemeleri'nin sayıları ve hangi bölgelerde görev yapacakları Meclis tarafından belirleneceğinden, Meclis'te 18 Eylül 1920 tarihinde yapılan görüşmeler sonucunda yurdun her yerinde emniyetin sağlanması ve asker kaçağının önlenmesi amacıyla acilen sekiz bölgede İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir²¹⁰.

İstiklal Mahkemeleri'ni oluşturan yeni Türk Devleti'nin mebuslarının sadece asker kaçağı davalarına bakıp diğer suçlara seyirci kalması düşünülemeyeceğinden 26 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen bir kanunla²¹¹ başlangıçta sadece asker kaçaklarına bakmak için kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin yetkisi genişletilmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na aykırı hareket edenlerin yargılanması ve

²⁰⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 34.

²⁰⁸ 11 Eylül 1920 tarihli ve 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 44.

²⁰⁹ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 42.

²¹⁰ *A.g.e.*, s. 45.

²¹¹ 26.9.1920 tarihli ve 28 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 56. Ayrıca Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 46.

cezalandırılması görevi de İstiklal Mahkemelerine verilmiştir. Ayrıca yapılan seçimle sekiz bölgede kurulan İstiklal mahkemelerinin üyeleri belirlenmiştir²¹². Firariler Hakkında Kanun'da 28 Kasım 1920 tarihinde yapılan değişiklik ile de, mahkemelerin üç olan üye sayısı dörde çıkartılmış ve bir üyenin mazereti halinde dahi mahkemenin toplanabilmesine olanak sağlanmıştır²¹³.

İstiklal Mahkemeleri, ulusal bağımsızlık savaşı sırasında yaptığı başarılı çalışmalar neticesinde iç güvenliğin sağlanması bakımından önemli bir sorun olan asker kaçaklığını önemli bir ölçüde azaltmış ve on binlerce kaçağın cepheye gitmesini sağlamıştır²¹⁴. İstiklal Mahkemeleri'nin başarılı çalışmalarından oldukça memnun olan Mustafa Kemal Paşa bu mahkemelerin sayısının 10'a çıkarılması konusunda bir önerge vermişse de, Meclis'teki tutucu muhalefet nedeniyle önerge kabul edilmediği gibi, 17 Şubat 1921 tarihinde, Birinci İnönü Zaferi(10 Ocak 1921)'nin de etkisiyle, "olağanüstü mahkemelere gerek kalmadığı" gerekçesiyle Ankara dışındakilerin çalışmalarına son verilmiştir²¹⁵.

Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarına son verilmesinden kısa bir süre sonra ayaklanma, kaçak ve adi suçlarda belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu duruma, düşmanın Ankara'yı tehdit edecek şekilde ilerlemesinin yarattığı tedirginlik de eklenince, Meclis'te 23 Temmuz 1921 tarihinde yapılan görüşmelerde Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiştir²¹⁶. Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisi veren kanunun kabulünden sonra²¹⁷, Yozgat'ta da 8 Eylül 1921 tarihinde bir İstiklal Mahkemesi daha kurulduğundan Ankara İstiklal Mahkemesi ile birlikte toplam mahkeme sayısı beş olmuştur²¹⁸.

---

²¹² Mahkeme üyelerinin listesi için bkz. *A.g.e.*, s. 47.

²¹³ 28.11.1920 tarihli ve 65 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 110.

²¹⁴ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 91.

²¹⁵ 17.2.1921 tarihli ve 97 sayılı Meclis Kararı için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.I, 2.B., s. 151.

²¹⁶ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 100.

²¹⁷ 5.8.1921 tarihli ve 144 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.II, s. 133.

²¹⁸ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 102.

İstiklal Mahkemeleri'nin çok geniş yetkilerle çalışmaları muhalifleri rahatsız ettiğinden, 29 Kasım 1921 tarihinde bu mahkemelerin kaldırılmasına dair bir önerge verilmişse de kabul edilmemiştir²¹⁹.

Sakarya Zaferi'nden sonra cephelerde uzun bir süre savaş olmaması, düzenli ordunun kurulmuş olması, asker kaçağı, ayaklanma ve diğer suçların önemli derecede azalması İstiklal Mahkemeleri'ne gerek kalmadığı düşüncesine yol açtığından, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanken atamış olduğu İstiklal Mahkemesi üyeleri 20 Temmuz 1922 tarihinde Meclisin çoğunlukla verdiği karar ile geri çağrılmışlardır²²⁰. Daha sonra 27 Temmuz 1922'de İstiklal Mahkemeleri ile ilgili kanunu değiştirmek üzere bir komisyon kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın giderek artan otoritesine karşı koyma düşüncesinin de etkisiyle hazırlanan tasarıda İstiklal Mahkemeleri'nin yetkilerinde bazı kısıtlamalara gidilmiş ve her mahkemede bir savcının görev yapması, idam kararlarının Meclis onayından sonra infaz edilmesi gibi hususlar hükme bağlanmıştır. Ayrıca belirli yerlerde İstiklal Mahkemesi kurulması usulü terk edilerek İcra Vekilleri Heyeti'nin göstereceği lüzum üzerine Meclis kararı ile gerekli yerlerde mahkeme kurulmasına olanak sağlanmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin ilk kuruldukları sıradaki "ihtilal mahkemeleri" niteliğine son veren²²¹ Kanun Meclis'in 31 Temmuz 1922 tarihli oturumunda görüşülerek kabul edilmiştir²²².

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılmasını gerekli kıldığından, 15 Nisan 1923 tarihinde yapılan değişiklik ile saltanatın geriye getirilmeye çalışılması vatan hainliği sayılarak İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanına dahil edilmiştir²²³. Ayrıca aynı gün çıkartılan

---

²¹⁹ A.g.e., s. 125.

²²⁰ A.g.e., s. 126.

²²¹ A.g.e., s. 129.

²²² 31.7.1922 tarihli ve 249 sayılı İstiklal Mahkemesi Kanunu için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.III, 2.B., s. 68. Ayrıca bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 127-129.

²²³ Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde değişiklik yapan 15.4.1923 tarihli ve 334 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.IV, 2.B., s. 67.

diğer bir kanun ile İstiklal Mahkemeleri'nin Hıyanet-i Vataniye Kanunu uyarınca verdikleri kararlara karşı itiraz ve temyiz hakkı tanınmıştır²²⁴.

Milli Mücadele döneminde 1920-1923 yılları arasında toplam 14 İstiklal Mahkemesi görev yapmış olup, bu mahkemelerin iç isyanlara, casusluğa, bozgunculuğa, soygunculuğa, görevini kötüye kullananlara ve özellikle asker kaçaklarına karşı yaptıkları başarılı çalışmalar sonucunda, Meclis'in ülke üzerindeki otoritesi sağlanmıştır. Bu durum dış düşmanlara karşı daha fazla kuvvet ayırma olanağı yarattığından, Ulusal Bağımsızlık Savaşının kazanılmasında İstiklal Mahkemeleri'nin çok önemli bir oynadıkları görülmektedir²²⁵.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyetin ilanının sıranın hilafete geldiğini gören Halifeci muhalefeti daha da kızdırdığını, basında Halifenin istifa edeceğine dair yazılar çıktığını, İstanbul Barosu Başkanı Lütfü Bey'in 15 Kasım 1923 günü Tanin gazetesinde yayımlanan mektubunda Halifeye övgüler yağdırarak istifa etmemesini istediğini, Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Adana'da yayımlanmakta olan Toksöz gazetelerinin kampanya halinde Halifeye övgülerde bulunmaya ve açıkça isminden söz etmeden Mustafa Kemal Paşa'yı eleştirmeye başladıklarını; Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin liderlerinden olan Ağa Han ile Emir Ali'nin Halifeliğin layık olduğu konuma getirilmesi için Başvekil İsmet Paşa'ya yazdıkları mektubun bazı gazetelerde yayınlandığını daha önce görmüştük²²⁶.

İşte milli mücadele döneminde ihtiyaç kalmadığı gerekçesi ile 20 Temmuz 1922 tarihinde faaliyetleri sona eren İstiklal Mahkemeleri'ne, devletin siyasal yapısının laikleştirilmesi yönünde yapılan devrimler sırasında yeniden ihtiyaç duyulmuştur. Ağa Han ile Emir Ali'nin Halifelik makamı ile ilgili olarak Başvekil yazdıkları söz konusu mektubun gazetelerde yayınlanması Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na aykırı olduğundan, 8 Aralık 1923 günü Meclis'te yapılan görüşmelerde Cumhuriyete yönelik eylemlerin bastırılması ve suçluların cezalandırılması amacıyla

---

²²⁴ Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun sekizinci maddesinde değişiklik yapan 15.4.1923 tarihli ve 335 sayılı Kanun için Bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.IV, 2.B., s. 68. Ayrıca bkz.Aybars, *İstikâl Mahkemeleri*, s. 137.

²²⁵ Ulusal Mücadele sırasında kurulan İstiklal Mahkemeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. *A.g.e.,s.* 143-168.

²²⁶ Bkz. yukarıda s. 26-27.

İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verilmiş ve üyeleri seçilmiştir²²⁷. Aynı gün ilk toplantısını yapan İstiklal Mahkemesi Heyeti, Ağa Han ile Emir Ali tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektubu yayınlayan Tanin ve İkdâm gazetelerinin sahipleri ile Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi ve sorumlu müdürünün tutuklanmasına karar vermiştir. 10 Aralık 1923'de İstanbul'a geçen mahkeme heyeti aynı gün İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey'i gözüaltına almış ve bilahare tutuklamıştır. Yapılan yargılamalar sonucunda, 2 Ocak 1924 tarihinde gazetecilerin beraetine karar verilmiş²²⁸ ise de, Cumhuriyet Yönetimi'nin "Türk Devrimi" konusunda hilafetçi ve gerici basına verdiği kararlılık mesajı yerini bulduğundan²²⁹ bu mesajın yarattığı ortamdan da yararlanılarak 4 Mart 1924 tarihinde hilafet kaldırılmıştır²³⁰.

Saltanat ve hilafetin kaldırılarak laik devletin temellerinin atılması ile başlayan ve hukuk sisteminin, eğitimin statik kalıplardan çıkartılarak aklın ve bilimin ışığında çağın gerektirdiği duruma getirmeyi amaçlayan, özünde laiklik anlayışı bulunan bu kökten değişiklikler tutucu çevrelerde büyük bir rahatsızlık yaratmıştır²³¹. Bu rahatsızlık, özellikle hilafetin kaldırılmasından sonra yer yer silahlı ayaklanmalara yol açmıştır. Bunları en önemlilerinden birisi, Silifke'deki Askeri Hoca'nın isyanı olup şu şekilde gelişmiştir: Silifke'deki Aleaddin Camiinde vaaz veren bir hoca, sözleriyle halkı hükümet aleyhine kışkırttığı gerekçesiyle 28 Nisan 1924 günü Vilayet binasında sorguya çekildiği için vaaz vermeye gidememiştir. Kendisini çok seven cemaat, bu durumu öğrenince hocalarını kurtarmak için harekete geçmişler ve büyük bir kalabalık halinde Vilayet binasını basmışlardır. Polis veya jandarmanın gelmemesinden yararlanarak Vilayet Başkomiserini tartakladıktan sonra hocalarını alarak camiye dönmüşlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Mersin'den gelen takviye kuvvetler tarafından hoca yeniden yakalanarak tutuklanmış ve sevk edildiği İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmiştir. Bursa, Reşadiye ve

²²⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 227.

²²⁸ Yapılan yargılama sonucunda suçlu bulunan Lütfi Bey beş yıl kürek cezasına mahkum edilmiş, ancak cezası 13.2.1924 tarihli ve 412 sayılı Kanun ile affedilmiştir. Bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.V, 2.B., s. 291. Gazeteciler ve Lütfi Fikret Bey hakkındaki yargılamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 234-244.

²²⁹ A.g.e., s. 239.

²³⁰ İstanbul İstiklal Mahkemesi görevinin sona erdiği 5.2.1924 tarihine kadar Mustafa Kemal Paşa'ya suikast davası ile birlikte toplam 17 kişiyi yargılamıştı. Bkz. A.g.e., s. 250.

²³¹ Biçe Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.III, No:11(Mayıs 1993), s. 323.

Adapazarı'nda da görülen bu tür ayaklanmalar hilafet lehindeki davranışların Hiyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına alınması gereğini ortaya çıkarmıştır²³².

Çağdaşlaşma yönündeki atılımları nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya ve devrimlerine karşı olan farklı guruplar giderek birbirine yaklaşmışlar ve bir parti şeklinde örgütlenerek siyasi iktidarı ele geçirmek istemişlerdir²³³. İşte 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, özünde laiklik anlayışı bulunan kökten değişikliklere duyulan rahatsızlığın bir ifadesi niteliğindedir²³⁴.

Türk devriminin temeli olan laik gelişmeyi durdurmak isteyen söz konusu çevreler, fikirlerine karşı oldukları Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan saldırmak yerine, İsmet Paşa'nın başkanlığındaki hükümeti hedef almayı tercih etmişlerdir²³⁵. İstanbul basınının yıkıcı muhalefetinden de cesaret alan muhalif milletvekillerinin hükümete yönelik ilk saldırısı İçişleri Vekili hakkında gensoru verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır²³⁶. Kabine Reisi İsmet Paşa'nın, gensorunun sadece bir vekilliği değil bütün hükümeti ilgilendirdiğini söyleyerek Meclisten güvenoyu istemesi üzerine, 8 Kasım 1924 günü yapılan oylama, muhalif bir partinin kuruluşuna yol açması bakımından oldukça önemlidir. 41 mebusun katılmadığı oylamada her ne kadar hükümet 18 ret, bir çekimser, 148 kabul oyu ile güvenoyu almışsa da²³⁷, oylamada güvensizlik oyu verenler daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuracaklardır²³⁸. Mustafa Kemal Paşa'nın deyiimi ile Cumhuriyet kelimesini ağızlarına dahi almaktan çekinenlerin, Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin oluşturdukları partiye "Cumhuriyet", hem de "İlerici Cumhuriyet" adını vermeleri dahi bu girişimde ciddi ve samimi olmadıklarını göstermektedir²³⁹.

---

²³² Akgün, s. 224-225.

²³³ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 478.

²³⁴ Bige Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.III, No:11(Mayıs 1993), s. 323.

²³⁵ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 257

²³⁶ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, Boğaziçi Yay., 1992, s. 80.

²³⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 98.

²³⁸ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 258.

²³⁹ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 1185.

Gerçekten de daha sonra görüleceği üzere bu parti, memlekette suikastçıların, mürtecilerin sığınağı ve umut dayanağı olacaktır²⁴⁰.

17 Kasım 1924 tarihinde resmen kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kurucuları arasında Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa yer alırken, genel başkanlığa Kâzım Karabekir, yardımcılığına ise Dr.Adnan ve Hüseyin Rauf Bey seçilmiştir²⁴¹.

Parti Programı'nın 5.maddesi “Teşkilâtı Esasiye Kanunu milletten vekâleti sariha alınmadıkça tadil edilmeyecektir” hükmünü taşımaktadır²⁴². Ulustan açık yetki alınmadıkça yeni devrimler yapılmayacağı anlamına gelen bu hüküm, partinin karşı devrimci tutumunu açıkça göstermektedir²⁴³. Parti programının 6.maddesinde yer alan “Fırka efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır” hükmü²⁴⁴ ise, özellikle devrimlere karşı olanlar için büyük bir istismar konusu olmuştur. Parti programındaki önemli hususlardan birisi de Cumhurbaşkanı seçilen kimsenin milletvekilliği sıfatının kalmayacağına dair hükümdür. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın yönetim gücü dışında bırakılması hedeflenmiştir²⁴⁵.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile siyasi bir örgüte kavuşan gericiler, kısa bir süre sonra Şeyh Sait Ayaklanması ile devrimlere karşı silahlı direnmeye geçeceklerdir²⁴⁶.

Şeyh Sait isyanı ilk bakışta Kürt milliyetçiliğini esas alan gerici bir ayaklanma niteliğinde görülmele beraber arkasında Musul petroleri ile Türkiye'nin

---

²⁴⁰ *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yay., 1972, s. 15. Aybars'a göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde yer alan veya bundan yararlanan grupların şu şekilde tasnifi mümkündür: a)Devrimin gerçekleştirilmesine başlangıçtan beri karşı koyan ve uygulanan yöntemi beğenmeyen, daha ileri gidilmesine karşı ve yapıları çaresiz kabullenen Rauf Bey ve arkadaşları, b)Devrimin eski İttihat ve Terakki Partisi'nin ihyası yoluyla yürütülmesini isteyen İsmail Canbolat ve arkadaşları, c)Cumhuriyet'e karşı olup, meşrutî bir saltanat yanlısı olan Lütfi Bey ve arkadaşları, d) Muhalefet partisini, Kürt Bağımsızlığını sağlamak için basamak yapmaya çalışanlar, e) Muhalefeti yalnız kişisel nüfuz ve kudretlerini devam ettirebilmek için destekleyenler. Bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 260-261.

²⁴¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 606.

²⁴² A.g.e., s. 616.

²⁴³ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 259.

²⁴⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 617.

²⁴⁵ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 260.

²⁴⁶ A.g.e., s. 481.

ilişkinini koparmaya çalışan İngilizler bulunmaktadır²⁴⁷. Nakşibendi tarikatının önde gelen isimlerinden olan Şeyh Sait'in önderliğinde 13 Şubat 1925 günü Genç(Bingöl) il merkezinin işgali ile başlayan isyan hızla yayılmış ve 2 Mart 1925 günü Elazığ ele geçirilerek yağmalanmıştır. 7 Mart 1925 günü Diyarbakır'a da saldıran asiler, kurmayı amaçladıkları bağımsız devletin başkenti olarak düşündükleri bu şehri ele geçirmeyi başaramamışlardır²⁴⁸. Bu sırada İcra Vekilleri Heyeti'nin doğu illerinin bir kısmında sıkıyönetim ilanına dair kararı 25 Şubat 1925 günü Meclis tarafından onaylanmıştır. Ayrıca aynı gün Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda da değişiklik yapılmış ve dinin politikaya alet edilmesi vatana ihanet olarak kabul edilmiştir²⁴⁹. 4 Mart 1925 günü ise hükümete çok geniş yetkiler verdiği için karşı devrimin bastırılmasında çok önemli bir yeri bulunan "Takrir-i Sükûn Kanunu" Meclis'te görüşülmüş ve Türk Devrimine karşı olanların engelleme çabalarına rağmen kabul edilmiştir. Ayrıca aynı gün biri ayaklanma bölgesinde, diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Bunlardan ayaklanma bölgesinde kurulan Şark İstiklal Mahkemesi verdiği idam kararlarını doğrudan doğruya uygulama yetkisine sahipken, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından verilen idam kararlarının Meclis tarafından onaylanması öngörülmüştür²⁵⁰. Ancak yasama yılının sonunda, Meclis tatile girmeden önce Ankara İstiklal Mahkemesi'ne de idamı doğrudan uygulama yetkisi verilmiş; ayrıca her iki mahkemenin görev süresi altı ay uzatılmıştır²⁵¹.

---

²⁴⁷ Musul meselesinin iki taraflı halli için 1924'te İstanbul'da toplanan Türk İngiliz Konferansı olumlu sonuç vermediğinden konuyu inceleyen Milletler Cemiyeti sorunun bir uluslararası komisyon gözetiminde yapılacak halk oylamasına göre çözümlenmesine karar vermiştir. Yapılacak halk oylamasında halkın Türkiye'yi tercih etmesinden korkan İngiltere, Türkiye'yi iç bünyesinde istikrarını bulamamış bir ülke halinde göstermek istediğinden iç isyanlara destek vermiştir. Bkz. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, s. 78. Benzer görüşler için bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 291; Neşet Çağatay, *Türkiye'de Gericî Eylemler:1923'den Buyana*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s. 27; Sulhi Dönmezer, "Türkiye Cumhuriyeti Devletine Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, No:38(Temmuz 1997), s. 387; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 293. Aksi fikir için Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, 3.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.,1999, s. 136-141. Adı geçen yazar İngiliz kışkırtmasını inandırıcı bulmamakta ve ayaklanmanın dini etkilerle ortaya çıkan etnik kökenli bir ulusal başkaldırı hareketi olduğunu savunmaktadır.Bu konudaki görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kalafat, s. 179-301.

²⁴⁸ A.g.e., s. 153.

²⁴⁹ 25.2.1925 tarihli ve 556 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VI, 2.B., s. 62.

²⁵⁰ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 276-279.

²⁵¹ 20 Nisan 1925 günü alınan 135 ve 136 sayılı Meclis Kararları için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VI, 2.B., s. 217.

Alınan tedbirlerin de etkisiyle, 15 Nisan 1925 tarihinde Genç İlçesi ordu birlikleri tarafından geri alınmış ve Şeyh Sait ele geçirilmiştir²⁵². 6 Mayıs 1925 günü otuz sekiz arkadaşı ile birlikte Diyarbakır'a getirilen Şeyh Sait, 26 Mayıs 1925 günü bir sinema salonunda toplanan Şark İstiklal Mahkemesi'nde kalabalık bir izleyici kitlesi önünde yargılanmaya başlanmıştır²⁵³. 28 Haziran'a kadar süren yargılamalar sonucunda Şeyh Sait ve kırk yedi adamı idama mahkûm edilmiştir. Mahkeme ayrıca, isyanın çıkmasında ve gelişmesinde tekke ve zaviyelerin çok önemli bir rol üstlendiklerini saptadığından, "birer kötülük ve fesat ocağı haline gelen tekke ve zaviyelerde şeyhlerin kendilerine Allah süsü vererek halkı kendilerine taptırmak gibi dinin kabul edemeyeceği eylemleri işledikleri" gerekçesi ile yargı çevresinde bulunan tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiş ve karar derhal uygulanmıştır²⁵⁴.

Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılama sırasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa sorumlu sekreteri emekli Yarbay Fethi Bey isyanın meydana gelmesini manen kolaylaştırdığı ve teşvik ettiği gerekçesi ile beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahkeme ayrıca 25 Mayıs 1925'de bölgedeki tüm valiliklere yolladığı bir yazı ile görev bölgeleri içindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şubelerinin kapatılmasını istemiştir²⁵⁵. İsyarla ilgili olarak Ankara İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılama sırasında ise, mahkemenin verdiği karar üzerine, 13 Nisan 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüm şubelerinde arama yapılmış ve sonuçta bu parti lehine yapılan propagandaların dini siyasete alet ettiği kanaatine varılarak, partinin çalışmaları hakkında hükümet uyarılmıştır²⁵⁶. Bu uyarıyı dikkate alan hükümet, partiye üye olan bazı kimselerin dini politikaya alet ederek yaptıkları propagandaların Şeyh Sait isyanında önemli bir etkisi olduğu gerekçesi ile 3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni Tahrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak kapatmıştır²⁵⁷.

---

²⁵² Kocatürk, s. 434.

²⁵³ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 312.

²⁵⁴ *A.g.e.*, s. 323-325.

²⁵⁵ *A.g.e.*, s. 301.

²⁵⁶ *A.g.e.*, s. 361.

²⁵⁷ Bakanlar Kurulunun kararı için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 621.

Saltanat ve Hilafet düzenine geri dönmek isteyenler ile yeni Türk Devleti'nin topraklarını parçalamak ve bağımsız bir Kürt Devleti kurmak isteyenlerin çıkardığı bir ayaklanma niteliğindeki Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılması ve bazı mensuplarının bu ayaklanmayı planladığı anlaşılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılması ile çağdaşlaşma atılımlarının önündeki önemli bir engel kalkmıştır. Bu nedenle, vakit geçirilmeden çağdaşlaşma yönündeki atılımlara devam edilmiş ve ilk olarak dini bir sembol niteliğindeki "başlık" ele alınmıştır.

II.BÖLÜM GİYİM-KUŞAMIN ÇAĞDAŞLAŞMASI

A.BAŞLIK SORUNU VE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN YAPTIĞI YURT GEZİLERİ

1.İslamiyet’in Erkek Giyimine Etkisi: Başlık

Özellikle başlık olmak üzere giyim-kuşam, eskiden beri insanın inancını ve sosyal statüsünü göstermiştir. Bütün Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da giyime ve başlığa büyük önem verilmiş ve her devirde fertlerin toplum içindeki yerine göre ayrı renk başlık giymeleri öngörülmüştür²⁵⁸. Zamanla başa giyilen başlık ile düşünce yapısı arasında bir paralellik olduğundan, başlığın devrim tarihimizde çok özel ve önemli bir yeri olmuştur. Bu yerin daha iyi anlaşılabilmesi için başlığın geçirdiği evrelerin bilinmesinde yarar vardır.

Eski Türklerin başlarına kalpak adı verilen deriden yapılmış başlıklar giydikleri bilinmektedir. Ancak zamanla kalpağın yanı sıra keçeden ya da ipekten yapılmış olan börk’ün de yaygınlaştığı²⁵⁹, Oğuzların ve Kırgızların kalpağın yanı sıra börk giydikleri öğrenilmiştir²⁶⁰. VII-IX. yüzyıllarda yaşayan Uygur Türkleri’nin ise özellikle İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde Horosani diye bilinen ve sarığı andıran bir başlık türü kullandıkları bilinmektedir²⁶¹.

Selçuklular da tarihleri boyunca çok çeşitli başlık biçimleri kullanmışlardır. Bunlardan bir kısmı başlangıçtan itibaren kullanılan kalpak türü başlıklar veya bunların değişik biçimleridir. Diğer bir kısmı ise Selçukluların yakın doğuda temas ettikleri bölgelere özgü olan basık sarık tipi başlıklardır²⁶².

Türkçe sarmak eyleminden türetilmiş bulunan sarık, Müslüman doğuda, erkeklerin börk, külah, takke veya fes gibi başlıkların etrafına sardıkları ince beyaz

²⁵⁸ Talât Mümtaz Yaman, “Osmanlıların Son İki Serpuşu: Şubara ve Fes Hakkında,” *Varlık Mecmuası*, C.VII, No.140(Mayıs 1939), s. 264.

²⁵⁹ Üst tarafı 45 santim olan ve bu kısımdan sonrası omuzlara incek kadar arkaya yatırılan bir tür başlık. Bkz. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, Eskin Matbaası, 1986, s. 58.

²⁶⁰ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 210.

²⁶¹ Sevin, s. 9.

²⁶² Nurhan Atasoy, *Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme*, Ayrı Basım, İstanbul, Sanat Tarihi Enstitüsü Yay., 1971, s. 141.

veya başka renkte kumaş tülbent anlamına gelmektedir. Arapların amame(ya da imame), İranlıların ise destar adını verdikleri bu başlığın ilk olarak Asur'da ve Mısır'da ortaya çıktığı, dolayısıyla İslam ya da Arap kökenli olmadığı kabul edilmektedir²⁶³.

XVII. yüzyılda hızlı bir çöküş dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilikçi padişahları bu çöküşü batılılaşarak önleyebileceklerini düşünmüşler ve batılılaşmanın batılılar gibi giyinmek olduğu düşüncesiyle askerlerin giyim-kuşamını değiştirmeye çalışmışlardır²⁶⁴.

Bu konudaki ilk ciddi atılım, III.Selim'den gelmiştir. Nizam-ı Cedit(yeni düzen)²⁶⁵ adını alan ıslahat hareketlerine askerlik alanından başlayan III.Selim(1789-1807), mevcut Yeniçeri Ocağını kaldıramadığından, bu teşkilatın yanı sıra ayrı bir askeri teşkilat kurmuştur²⁶⁶. 1792 yılında Bostancı Ocağına bağlı olarak kurulan bu teşkilat için yeni bir giyim düzeni öngörüldüğünden, subaylarının başlarına kırmızı barata, askerlerin başlarına ise, Bostancıların börtü gibi yatamalı kırmızı börtü giydirilmiştir. Önceleri baratanın etrafına şal bağlanması düşünülmüşse de sonradan bundan vazgeçilmiştir. Ayrıca erler için üst tarafı geniş, alt tarafı dize kadar dar olan ve "sıkma" tabir edilen şalvar ile uzunca bir mintan(ceket); subaylar için ise boy cepkeni denilen dar bir cüppe ile altına kısa entari ve şalvar öngörülmüştür²⁶⁷. Yeniçeri askerlerinin üniformalarını da değiştirmek isteyen III.Selim, yeni üniformalarını giymeleri için askerlere bahşiş olarak altın göndermiştir. Ancak Nizam-ı Cedit olmaktansa "Moskof olmayı" tercih eden askerler²⁶⁸, "Biz yeni bir şey bilmeyiz, nasıl gördükse öyle gideriz. Bahşiş de üniforma da sizin olsun" diye ayaklandıklarından bu girişim başarılı olamamış, III.Selim tahttan indirildikten sonra öldürülmüştür²⁶⁹.

---

²⁶³ W.Björkman, "Sarık Maddesi," *İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 221-222.

²⁶⁴ Seçil Akgün, "Şapka Kanunu," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s. 70.

²⁶⁵ Nizam-ı Cedit, dar anlamda Avrupa yönteminde eğitim görmüş asker anlamında kullanılmasına rağmen; esasında, III.Selimin yaptığı yenilik hareketlerinin tümünü ifade etmektedir. Bkz. Yavuz Ercan, "III.Selim ve Batılılaşma Hareketleri," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No.299(Eylül 1985), s. 69.

²⁶⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, 3.B., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 76-77.

²⁶⁷ Sadık Tekeli, "Sultan II.Abdülhamit Dönemi Askeri Kıyafetleri," *Türkler*(Ansiklopedi), C.XV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 534.

²⁶⁸ Ercan, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No.299(Eylül 1985), s. 75.

²⁶⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Karal, C.V, s. 77-85.

Camilerde vaizlerin halka “Askere setre pantolon giydirip imamına hanel getiren...Padişaha elbette Allah yardımını çok görür!...” şeklinde konuşmalar yaptığı; halk arasında “...Nizam-ı Cedit üzere Müslümanlara gâvur elbisesi giydirilip böylece Osmanlı hanedanı devletin başından tard olunmuştur...Efendi, şimdi ne Sipahi var ne Yeniçeri var! Cümlesi başı şapkalı Frenk oldu” biçiminde söylentiler yayıldığı²⁷⁰ dikkate alındığında, o dönemde de yeniliklere karşı olan çevrelerce yapılan karşı propaganda da en çok kullanılan aracın giyim-kuşam konusu olduğu görülmektedir.

Bundan sonraki ciddi atılım ise II. Mahmut’tan gelmiştir. II. Mahmut(1803-1839) tarafından 1808 yılında oluşturulan Sekban-ı Cedit askerinin başına, o tarihte giyilmekte olan sarıktan daha modern bir başlık olan şubara²⁷¹ giydirilmiştir²⁷². 1826 yılında Yeniçerilerin tamamen ortadan kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle kurulan teşkilattaki askerler ile rütbelilerin de başlarına şubara giymeleri ve üzerine şal sarmaları emredilmiştir²⁷³.

1827 senesi ortalarına kadar kullanılan şubara, güneşten ve yağmurdan etkilenecek kısa sürede bozulduğundan, zamanla askerin başına yeni bir başlık düşünülmesi gerekmiştir. Bu sırada Kaptanı Derya Hüsrev Paşa’nın Tunus’tan getirterek askerlerine giydirdiği fesi görenek beğenen II. Mahmut, bu konuda Sadrazama emir vererek ordunun başlık sorununun çözümünü istemiştir²⁷⁴. Başlık sorunu Sadrazam’ın başkanlığında devletin ileri gelenlerinden oluşturulan özel bir komisyonda²⁷⁵ tartışılmış ve oy birliği ile askerin başına “Fes” giydirilmesine karar verilmiştir²⁷⁶. Komisyonda işin estetik yanı da dikkate alınmış ve fesin püskülü yarım parmak kadar kısaltılmıştır. Ayrıca, halk arasında fesi kötüleyecek kişilere karşı alınacak tedbirler de görüşülmüş; bu tür dedikodu yapanların şiddetli bir şekilde cezalandırılmalarının yanı sıra cami hocaları ve vaizlerin fes lehine propaganda

²⁷⁰ Ercan, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No.299(Eylül 1985), s. 74.

²⁷¹ Kadife çuhadan imal edilen ve genellikle altı, yedi, sekiz dilimden oluşan, tepesi yuvarlak kalpağa benzer bir başlık türü. Bkz. Yaman, *Varlık Mecmuası*, C.VII, No.140(Mayıs 1939), s. 265.

²⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Asakir-i Mansure’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II.Mahmut’un Hatt-ı Hümayunu, *Belleten*, C.XVIII, No.70(1954), s. 223.

²⁷³ Yaman, *Varlık Mecmuası*, C.VII, No.140(Mayıs 1939), s. 264.

²⁷⁴ Koloğlu, *İslamda Başlık*, s. 31.

²⁷⁵ 1828 yılında Bab-ı Fetva ismiyle anılan Şeyhülislam dairesinde Sadrazam Selim Mehmet Paşa’nın başkanlığında toplanan komisyonda paşalar, yeni ve eski şeyhülislamlar, dört vaiz hoca ve devletin ileri gelenleri bulunuyordu. Bkz. *A.g.e.*, s. 32.

²⁷⁶ Fes, ismini Fas şehrinden alan kırmızı çuhadan yapılmış bir başlık türüdür. Bkz.Hülya Tezcan, “Fes Maddesi,” *İslam Ansiklopedisi*, C.XII, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 1995, s. 415.

yapmaları hususunda karar alınmıştır²⁷⁷. Komisyonda alınan kararlar II. Mahmut tarafından 3 Mart 1829 tarihinde çıkartılan bir Hatt-ı Hümayun ile onaylandığından, askere setre pantulla fes giydirilmiş; Tunus'tan ilk gereksinimler için 50.000 fes getirtilerek, ithalat konuları ile ilgilenmek üzere bir de fes nazırı atanmıştır²⁷⁸.

Asker dışındaki halka herhangi bir zorunluluk getirilmemesine rağmen, yeni giysiler pek çok Osmanlı tarafından benimsenmiştir. Fes giymeyip başlık konusunda eski çeşitlemeleri sürdürenlere ise halk arasında “başıbozuk” denilmiştir.

Setre pantul ve fes Osmanlılara değişik yaşam biçimi ve meslek guruplarının girmesine yol açmıştır. Kıyafetin bağdaş kurarak oturmaya elverişsizliği, divan, masa ve sandalyeleri getirmiş; “Alafranga” ve “Alaturka” sözleri gelişmiş; fes yapımcıları, fes kalıpçıları türemiş; Eyüp'te Defterdar'da Feshane denilen fes imalathanesi açılmıştır. En ilginç de, püskül tarayıcılarıdır. Bükülmemiş ipekten yapıldığı için, rüzgârdan ve yağmurdan telleri bozulan fes püsküllerinin her gün taranması gerektiğinden, sokaklarda şimdiki kundura boyacıları gibi genelde Yahudi çocukları olan püskül tarayıcılarının dolaştığı görülmüştür²⁷⁹. Hatta bu engeli nedeniyle fese “püsküllü bela” adı verilmiş; hükümet bu işi bir düzene bağlamak istediğinden, 1828 yılında asker ve memurlara feslerine örme püsküller takmaları emredilmiştir²⁸⁰.

Fes kalıplarına göre, Darbeyoğlu, Hamidiye, Büyük Hamidiye, Aziziye, tam zuhaf, yarım zuhaf, efendi biçimi, İran biçimi gibi türlere ayrılmıştır. Aziziye kalıbı tepesi dar, aşağısı geniş olup Sultan Abdülaziz tarafından giyilmiştir. Hamidiye biçimi ise tepesi ile ağzı aynı genişlikte olup II. Abdülhamit tarafından giyilmiştir²⁸¹.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru erkek giyimiyle ilgili önemli bir gelişme Türklerin kalpak giymeğe özenmeleridir. Bu durumdan cesaret alan II. Abdülhamit 1903 yılında topçulara ve süvarilere fes yerine kalpak giydirmek istemiş; ancak II. Mahmut devrinde fese karşı çıkanlar bu defa fesi şeriata uygun bir başlık olarak kabul edip kalpağa karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte kalpak yavaş yavaş kabul

²⁷⁷ Koloğlu, *İslamda Başlık*, s. 32.

²⁷⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 114; Ayrıntılar için bkz. Uzunçarşılı, *Belleten*, C.XVIII, No.70(1954), s. 223.

²⁷⁹ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s. 71.

²⁸⁰ Karal, C.VI, s. 279.

²⁸¹ Uzunçarşılı, *Belleten*, C.XVIII, No.70(1954), s. 230.

görmüş ve 1908 yılında ordu mensupları ile zaptiyenin(polisin) kalpak giymesine karar verilmiştir²⁸². Bu tarihten itibaren de fes sadece bahriyeliler ve Mızıka-i Hümayun'dakiler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir²⁸³.

Yurt içinde şapka giymesi yasak olan Müslüman Türklerin Avrupa'ya gittiklerinde gizlice bu başlığı kullandıkları 1905 tarihinde verilen bir jurnalden anlaşılmaktadır. Söz konusu jurnal ile Atina'ya giden İzmir Valisi Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Bey ile oradaki Türk Askeri Ataşesi İhsan ve Konstantin Beylerin üçünün de şapka giydiklerinin rapor edildiği görülmüştür²⁸⁴.

I.Dünya savaşı sırasında Enver Paşa, özellikle sıcak yörelerde savaşan askerlerin kullanması için kabalak ve güneş siperli olan "Enveriye"yi getirmiştir. Bu serpuş sadece askerler arasında kullanılmıştır²⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın da yurt dışına çıktığında şapka taktığı bilinmektedir. Hatta bir yurtdışı gezisinde yaşananlar Mustafa Kemal Paşa'da, ulusal bir yönü olmayıp II. Mahmut döneminde zorla giydirilmiş olan fese karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturmuştur²⁸⁶. 1910 yılında Fransa'daki Picardie manevralarına giderken meydana gelen bu olayda, Selanik'te şık bir elbise ile şapka alarak giyen Mustafa Kemal Paşa, Belgrat İstasyonu'nda arkadaşı Bnb. Selahattin'in başındaki fes ile alay edilmesine çok üzülmüş, Paris'e varır varmaz bir şapka daha satın alarak hemen giymiştir²⁸⁷. Üniformalı olduğu zaman başına subayların resmi başlığı olan kalpak giymek zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, giyim-kuşamları yüzünden diğer ülke subayları tarafından küçük görülerek ciddiye alınmadıklarını tatbikat sırasında bizzat yaşayarak görmüşlerdir. Bir keresinde Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün yapılacak tatbikat için tamamen farklı bir plan teklif etmiş, hazır bulunan kurmay subaylara kararlaştırmış oldukları saldırı noktasını değiştirmeleri gerektiğini söylemiştir. Onun bu konuşmasını, küçümsemeyle karışık bir sinirlilikle karşılayan

²⁸² Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 220.

²⁸³ Sevin, s. 137.

²⁸⁴ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 221.

²⁸⁵ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s. 71.

²⁸⁶ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3.B., Ankara, TTK, 1999, s. 4.

²⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.III, 13.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998, s. 234-235.

yüksek rütbeli yabancı subaylardan biri, ertesi gün yapılan manevrada onun haklı çıktığını yüzüne karşı itiraf etmek zorunda kalmış ve “sizin görüşünüz, herkesin görüşünden doğruymuş” demiştir. Daha sonra şakayla “ama başınıza bu tuhaf şeyi neden giyiyorsunuz?” diye soran yabancı subay, sözlerini “bunu giydiğiniz sürece kimse sizin görüşlerinize değer vermeyecektir” diyerek tamamlamıştır²⁸⁸.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu Gezisi

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs günü Samsun'a vardığında kendisini karşılayan halk topluluğunu gözlemleyen bir İngiliz subayı şunları not etmiştir:

“Karşılama gelen halkın kiminin başında fes, kimininkinde kalpak, kimininkinde sarık, kimi başına bir bez bağlamış; kiminin sırtında aba, kiminde cepken, kiminde ceket, kiminde yelek; kiminin bacağına şalvar, kiminde pantolon, kiminde uzun beyaz külot; kiminin ayağında çarık, kiminde yemeni, kiminde iskarpin, kiminde fotin...Demek ki bunlar henüz bir ulus değil!...”²⁸⁹

Gerçekten de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi sırasında Türk toplumunun giyim-kuşamı karmakarışıktır. Batılı giyim tarzına uygun olarak pantolon, ceket, ayakkabı giyen, papyon ve kravat kullanan aydınların başında püsküllü kırmızı fes bulunmaktadır. Şalvarla, cüppeyle, bellerine sarılı kuşakla dolaşan din adamları, mollalar ve şeyhler ise başlarına, her tekkenin kendine özgü külahını takmaktadır. Kalpak ise ulusal eylemcilerin simgesi halindedir. Kadınların ana giyim ögesi ise kara çarşaf ve peçedir. Müslüman olmayanlar kendilerine özgü giysileri kullanmaktadırlar²⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa kurduğu Cumhuriyetin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesi için bir takım devrimlerle bütünleşmesi gerektiğini bilmektedir. Bu yolda en büyük yardımcısı ise ulustur. Her devrim hareketi öncesinde onlarla görüşmekte, onların düşüncelerini alarak uygulamaktadır. Sırada giyim-kuşam devrimi vardır ve bu devrimi şimdiye kadar hiç gitmediği bir yer de, Kastamonu'da başlatmak istemiştir. Zira oradaki halk kendisini ilk defa göreceği için şapkasıyla

²⁸⁸ Atay, 64; Kinross, s. 64.

²⁸⁹ Önder, s. 116; Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, 4.B., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999, s. 457.

²⁹⁰ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 296.

olduğu gibi kabul edeceklerdir²⁹¹. Üstelik iç isyanlara katılmayan bu bölge İnebolu limanı üzerinden İstanbul'dan Ankara'ya ulaşan ikmal yolu üzerinde bulunduğundan, Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya geçmek isteyen savaşçılar bakımından olduğu kadar silah ve cephane sevkinde de çok yararlı olmuş bir bölgedir. Yine Kurtuluş Savaşında Atatürk'ü destekleyen fetvada yer alan 45 imzanın 24'ü, aralarında Kastamonu Müftüsü Hafız Osman Nuri'nin de bulunduğu Kastamonulu hocalar tarafından atılmıştır²⁹².

Mustafa Kemal Paşa'yı Kastamonu'ya davet etmek amacıyla ikisi kadın olmak üzere toplam dokuz kişiden oluşan bir heyet, Kastamonu Mebusu Mehmet Fuat Bey'in başkanlığında 8 Ağustos 1925 tarihinde Ankara'ya hareket etmiştir²⁹³. 9 Ağustos günü Ankara'ya ulaşan heyet üyeleri, iki gün sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilecekleri sırada, Dâhiliye Vekili M.Cemil Uybadın'ın erkeklerin feslerini çıkarıp başı açık olarak bulunmasının Mustafa Kemal Paşa'yı memnun edeceği uyarısı üzerine önce şaşırılmışlar, ancak üstün Mustafa Kemal Paşa sevgisi dolayısıyla söz konusu uyarıyı itiraz etmeden kabul etmişlerdir. Bu şekilde, İslamiyet'te başı örtülü olarak bulunmanın saygı gereği olduğuna dair tabunun yıkılması yönündeki ilk adım atılmıştır²⁹⁴. Mustafa Kemal Paşa ile görüşen heyet kendisini Kastamonu'ya davet etmiştir. Daveti kabul eden Mustafa Kemal Paşa'nın en kısa sürede Kastamonu'ya geleceğini beyan etmesi üzerine, durumu telgrafla Kastamonu'ya bildiren heyetin hazırlık alış verişi için İstanbul'a gittiği anlaşılmaktadır²⁹⁵.

---

²⁹¹ Devrimden bir süre sonra Atatürk, neden İzmir gibi aydın çevreler varken ilk şapkanın Kastamonu'da giyildiği sorusunu "İzmir tarafı halkı beni birçok defa gördü. Eğer orada şapka giysen bana değil şapkama bakarlardı. Beni ilk defa görenler ise şapkamla olduğum gibi kabul ettiler" şeklinde cevaplandırmıştır. Bkz. Atay, s. 434.

²⁹² Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.73; Kinross, s. 482.

²⁹³ Önder, s. 216; Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*, Ankara, TTK, 1959, s. 10; Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk(1919-1928)*, C.I, Ankara, MEB.,1991, s. 210; Tülay Duran, "Bir İnkılâb Modeli:Şapka İnkılâbı," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 68. Bir kısım kaynaklarda ise heyetin sekiz kişiden oluştuğu belirtmekte ve Kastamonu Mebusu Mehmet Fuat'tan bahsedilmemektedir. Bkz.Mehmet Baytimur, Aziz Demircioğlu ve Hasan Çelikoğlu, *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981, s. 26; Baydar, s. 202; Ali Muhlis Tümtürk, "Şapka Devrimi," *Her Yönüyle Atatürk*, 2.B., İstanbul, Bakış Kütüphanesi, 1974, s. 340; Mustafa Eski, "Atatürk Cumhuriyeti ve Kıyafet Devrimi," *Erdem*, C.XI, No:31(Mayıs 1999),Cumhuriyet Özel Sayısı, s. 61.

²⁹⁴ Orhan Koloğlu, "Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil İçine Yönelikti," *Toplumsal Tarih*, No:83(Kasım 2000), s. 21.

²⁹⁵ Baytimur, s. 28-29.

Kastamonu seyahatine karar veren Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan gezi programı genel sekreterlik tarafından 17 Ağustos 1925 tarihli ve kişiye özel şifreli bir telgrafla Kastamonu Valiliği'ne bildirilmiştir. 18 Ağustos 1925 tarihli bir yazı ile de Milli Müdafaa Vekâleti'ne gezi ile bilgi verildiği anlaşılmaktadır²⁹⁶.

Esasında Mustafa Kemal Paşa o tarihlerde şapka devriminin ilk adımını atmış bulunmaktadır. 15 Mayıs 1925 tarihinde Bahriye Vekâleti tarafından hazırlanan kararname ile Deniz subaylarının “şems siperli serpuş” adı verilen güneş siperli şapka giymeleri öngörülmüştür²⁹⁷. Diğer bir deyişle tarihsel sürece uygun bir biçimde, büyük bir yenilik olan şapka devriminde de öncülük ordu kademelerine ait olmuştur²⁹⁸. Ayrıca gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın çiftlikte traktör üzerinde şapkalı bir fotoğrafı yayınlanmış;²⁹⁹ Adana'da ise bir hükümet doktoru, gazeteler aracılığıyla, güneş altında çalışanlara güneşten korunabilmeleri için “şems siperli serpuş” giymelerini tavsiye etmiştir³⁰⁰.

23 Ağustos 1925 Pazar günü sabahın ilk saatlerinde dört araçtan oluşan bir konvoy ile yola çıkan Mustafa Kemal Paşa ilk olarak Çankırı'ya uğramıştır. Sivil elbise ve elinde şapkası ile aracından inen Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılayan heyette yer alan Türk Ocağı Başkanı Tahsin Nahit'in şapkalı olması nedeniyle diğerlerine “hani sizin şapkanız” diye sormuş ve “şapkayla buyuracağınızı bilseydik, biz de birer şapka tedarik ederdik” cevabını almıştır³⁰¹.

Öğle yemeğini Çankırı'da yiyen Mustafa Kemal Paşa akşamüstü Kastamonu'ya ulaşmıştır. Geceyi dinlenerek geçirdikten sonra ertesi gün Vali, Belediye Başkanı ve Komutanların ziyaretini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, üniformalı olarak sırasıyla askeri kışla, hastane ve kütüphaneyi denetlemiştir. Kütüphanede bir ara sarık konusunun açılması üzerine, sarığı her önüne gelenin

---

²⁹⁶ Saime İnal Savi, “Mustafa Kemal'in İnebolu Seyahati Üzerine Bir Deneme,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi:Diin/Bugün/Yarın*, Özel Sayı:73-76(Mart-Haziran 1991), s. 35.

²⁹⁷15.5.1341 tarihli Bahriye Vekâleti Kararnamesi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 030. 11(15.5.1925), 13.21.9. Bkz. EK-I.

²⁹⁸ “Şapka Devrimi Donanmada Başlamıştı,” *Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi*, C.XCVII, No: 517, s. 32. Donanmadan başlayan şapka giyimi kısa bir sürede Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliğine ve oradan Kara Kuvvetlerine geçti. Bkz. Koloğlu, *İslamda Başlık*, s. 79.

²⁹⁹ Duran, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 69.

³⁰⁰ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.73

³⁰¹ Baytimur, s. 33.

sarmaması gerektiğine, sadece görevlilerin o da görevleri sırasında sarmaları gerektiğine dair açıklamalarda bulunmuştur³⁰².

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyaretleri sırasında terzilere koşan memurlar ve halkın şapkaya benzer şeyler diktirdikleri ve başlarına giydikleri görülmüştür. Öyle ki, kütüphaneden sonra Belediye binasına gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanların çoğunun (başta başkan olmak üzere) şapkalı olduğu görülmüştür³⁰³.

Belediye binasında çevredeki ilçe ve kasabalardan gelen heyetleri kabul eden Mustafa Kemal Paşa, burada toplanan esnafla da görüşmüş ve dertlerini dinlemiştir. Esnafın mesleklerini de soran Mustafa Kemal Paşa orada bulunan bir terziye kendi elbisesini ve salonda bulunan şalvarlı, cüppeli esnafı göstermiş ve “şalvarlı elbiseler mi ucuz, yoksa beynelmilel son kıyafet mi” diye sormuştur. Terzinin “beynelmilel daha ucuzdur” şeklindeki cevabı üzerine de “işte görüyorsunuz ya...bu elbiseler ucuzdur. Hem basittir. Yerli pahalıdır. Aynı kumaştan birer elbise daha yaparsınız” demiştir. Mustafa Kemal Paşa bir esnaftan da fesini göstermesini istemiş, fesin altından takke çıkması üzerine “İşte içinde takke, üzerinde âbâni sarık, fes...Bunların hepsinin ayrı ayrı parası ecnebilere gidiyor” diye ilave etmiştir. Daha sonra değişim hareketlerinin esaslarına değinen Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“Bunu söylemekten maksadım şudur: Biz her noktai nazardan insan olmalıyız. Acılar gördük. Bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamadığımız içindir. Fikrimiz, zihniyetimiz medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz. Medeni olacağız. Bununla iftar edeceğiz. Düşünce ve anlayışımız uygar olacak, şekillerimiz, kıyafetlerimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır...Artık duramayız. Behamal ileri gideceğiz. Geriye ise hiç gidemeyiz. Çünkü ileriye gitmeye mecburuz. Millet vazihan bilmelidir. Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki ona bigâne olanları yakar ve mahveder. İçinde bulunduğumuz aileyi medeniyette lâyük olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve ilan edeceğiz. Refah, saadet ve insanlık bundandır.”³⁰⁴

Konuşmasını tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, başından şapkasını çıkararak halkı selamlayınca halk, müftü de dahil olmak üzere başındakileri çıkartarak karşılık vermiştir. Toplumsal kurallara göre başı açık bulunmanın ayıp olarak nitelendirildiği

³⁰² A.g.e., s. 41; İmece, s. 14; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri:1924-1930*, Ankara, Başnur Matbaası, 1972, s. 138.

³⁰³ Önder, s. 217.

³⁰⁴ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 216.

bir ortamda, halkın başındakileri çıkartarak selam vermesi bile çok önemli bir aşamadır³⁰⁵.

Daha sonra vilayet binasına geçen Mustafa Kemal Paşa, belediyede olduğu gibi burada da memurları başı açık olarak kabul etmiştir. Sohbet sırasında giyim-kuşam konusuna da değinen Mustafa Kemal Paşa memurlar arasında başı açık olarak bulunan Müftü'ye giyim-kuşamın tarihçesini sormuştur. Müftü de, İslam'da belirli bir giyim şekli bulunmadığını, giyimin yarar ve ihtiyaca göre değişeceğini açıkladıktan sonra sözlerini doğrulamak amacıyla "Eğer bir Müslüman, bir kâfirden, bir ateşe tapandan bir inek alır ve inek yeni sahibinin giysisini yadırgayıp sütünü keser veya azaltırsa, Müslüman ateşe tapanın(Mecusi) giysisini giyebilir" şeklinde bir örnek vermiştir³⁰⁶. Tarih boyunca giyim-kuşam Müslümanlığın bir sembolü olarak görüldüğünden, bir din adamının giysi değiştirmenin dince bir sakıncası bulunmadığını söylemesi gerçekten çok önemlidir³⁰⁷.

3. Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu Türk Ocağı'nda Yaptığı Konuşma

25 Ağustos 1925 günü öğleden sonra İnebolu'ya hareket eden Mustafa Kemal Paşa geceyi dinlenerek geçirmiştir. Ertesi gün çeşitli temaslarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, gece şerefine yapılan eğlenceleri halkın arasına katılarak izlemiş ve devrimlerle ilgili olarak "Ben şimdiye kadar ulus ve ülke yararına ne gibi aşamalar, devrimler yapmışsam hep böyle halkımızla temas ederek, onların ilgi ve sevgilerinden, gösterdikleri samimiyetten kuvvet ve ilham alarak yaptım" şeklinde açıklamada bulunduktan sonra, İstanbul'da bulunan saltanatın ihanetlerine değinmiş ve Sultan ile Halifenin artık bu vatanda yerinin olamayacağını İnebolu halkı ile birlikte tüm dünyaya ilan etmiştir³⁰⁸.

Mustafa Kemal Paşa 27 Ağustos günü İnebolu Türk Ocağını ziyaret etmiştir. Burada Hukuk Fakültesi öğrencisi Mustafa Selim İmece tarafından: "Ey Sevgili

³⁰⁵ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.74.

³⁰⁶ Aydemir, s. 241. İmece, s. 18; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.139; Baytimur, s. 45.

³⁰⁷ 1545-1574 tarihleri arasında, yani Kanuni ve II.Selim zamanında Şeyhülislam olarak görev yapan Ebussuud Efendi'nin, gerekmediği halde başına Yahudi şapkası giyen bir Müslüman'ın küfre layık olduğuna; yabancı bir yerden geçerken tanınmamak için kefere giysisi giymek zorunda kalan Müslüman'ın karısının boş olacağına dair fetvaları için bkz. Mehmet Ertuğrul Düздаğ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendinin Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı*, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1972, s. 118.

³⁰⁸ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 140; İmece, s. 39; Baytimur, s. 65.

Gazimiz, siz bizden ne isterseniz isteyiniz, ona hazırız. Eğer gösterdiğiniz yol üzerinde bir an duraksar ve geriye gidersek ulusumuzun günahı üzerimize olsun. Siz bizim temsilcimizsiniz. Başkanımızsınız. Kahraman ve soylu ve çalışkan ulusumuzun kurtarıcısı ve yol göstericisiniz”³⁰⁹ şeklinde sona eren güzel bir konuşma yapılmıştır Bu konuşmalardan toplumun yapılacak devrimlere hazır olduğunu anlayan Mustafa Kemal Paşa³¹⁰ tarihi İnebolu Nutku’nu söylemiştir. Konuşmasına halkın gösterdiği ilgiden memnuniyet duyduğunu ifade ederek başlayan Mustafa Kemal Paşa uygarlık konusuna da değinmiş ve uygar insanların fikriyle, zihniyetiyle, aile hayatıyla, yaşayış şekliyle uygar olduğunu göstermek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“Efendiler! Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek zorundadır. Velhasıl medeniyim diyen, Türkiye’nin, hakikaten medeni olan halkı, başından aşağıya vaz’ı haricisiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar. Bu son sözlerimi vazih ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi suhuletle[kolaylıkla] anlansın. Bu izahatımı heyeti aliyenize, heyeti umumiyeye bir sualle tevcih etmek istiyorum, soruyorum:

Bizim kıyafetimiz millî midir? (Hayır, hayır sadaları).

Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir?(Hayır, hayır sadaları).

Size iştirak ediyorum. Tâbirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millîdir ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle tavsif olunmağa razı mısınız arkadaşlar? (Hayır, hayır, katiyen sesleri)...”³¹¹

Daha sonra Turan giysisini araştırmaya gerek olmadığını, uygar ve uluslar arası giysilerin bizim için en uygunu olduğunu açıklayan Mustafa Kemal Paşa, önceleri medeni serpuş, şems siperli serpuş, kenarlı başlık gibi dolambaçlı sözlerle geçiştirilen şapka kelimesini ilk kez açıkça dile getirmiş³¹² ve şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyük bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz[giyeceğiz]. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kravat, yakalık, caket ve bittabi

³⁰⁹ Bu konuşmanın tam metni için bkz. İmece, s. 41-43; Baytimur, s. 66-67.

³¹⁰ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 140.

³¹¹ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 220.

³¹² Savi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Özel Sayı:73-76(Mart-Haziran 1991)s. 36.

bunların mütemmimi[tamamlayıcısı] olmak üzere başta siperi şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir...Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi...İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim:

Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının kisvei mahsusası olan cüppeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler?...”³¹³

Daha sonra aile yaşamına da değinen Mustafa Kemal Paşa kadınların çarşaf giyerek yüzlerini örtmelerini ve kadına reva görülen koşulları, ilk kez sert ve kesin bir dille kınamış³¹⁴ ve şunları söylemiştir:

“Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka mucibi azap ve ıstırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimizin[bencilliğimizin] eseridir. Çok afif[namuslu] ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi müdrük ve mütefekkir[aklı eren ve düşünen] insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlâkiyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle teçhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihani dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, sureti mütehakkıkada telâffuz ediyorum[özel olarak söylüyorum]. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye îsal ediyor[ulaştırıyor]. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lâzım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur...Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet boşunadır...”³¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından ve davranışlarından da anlaşılacağı üzere devrimlerin hiçbiri zorla, baskı ile, şiddetle yaptırılmamıştır. Devrimlerin hedef ve amaçları önce topluma benimsetilmiş, toplum bunları benimsedikten sonra devrime karşı çıkanlarla mücadele yoluna gidilmiştir. Yoksa Mustafa Kemal Paşa başları kopararak devrim yapmayı düşünmemiştir. Bu nedenle de konuşmasında, “gerekirse birkaç kişiyi kurban edelim” dememiş, “birkaç kurban verelim” demiştir³¹⁶.

³¹³ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 221.

³¹⁴ Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, Çev. Ercan Eyüboğlu, Ankara, Tisa Matbaası, 1982, s. 647.

³¹⁵ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 221-222.

³¹⁶ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 142.

Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle kadın giyimi konusunda söylediği sözler günümüzde bu konuda yapılan spekülasyonlara kesin bir cevap niteliğindedir. Tüm bireyler gibi kadının da özgürleşmesini ve çağdaşlaşmasını hedefleyen Mustafa Kemal Paşa'nın daha 1925 yılında bunu bu kadar açık bir şekilde ortaya koymasına rağmen, günümüzde hâlâ bu konunun tartışılması çağdaşlaşma bakımından gelinen nokta açısından oldukça dikkat çekicidir.

4. Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu'da Halka Yaptığı Konuşma

Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu'da bulunmadığı iki günlük süre içinde tüm terziyerin seferber edilerek büyük bir hızla şapka üretildiği anlaşılmaktadır. Zira, 28 Ağustos 1925 günü akşamı Kastamonu'ya dönen Mustafa Kemal Paşa fesli ve kalpaklı olarak bıraktığı halkı, şapkalı olarak bulmuştur³¹⁷.

Daha sonra Kastamonu'nun Taşköprü ve Daday ilçelerinde incelemelerde bulunan Mustafa Kemal Paşa 30 Ağustos günü Kastamonu Cumhuriyet Halk Fırkası'nda önemli bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına Kastamonu çevresindeki insanların çok aydın ve yüksek zihniyet sahibi olduklarını ifade ederek başlayan Mustafa Kemal Paşa, medeniyet yolunda ilerlemenin kaçınılmaz olduğuna değindikten sonra yaptığı devrimlerde başarılı olmasının sırrını³¹⁸ ve devrimlerin halk için yapıldığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Hakikî inkılâpçılar onlardır ki terakki ve teceddüd inkılâbına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayülü hakikiye nüfuz etmesini bilirler Bu münasebetle şunu da beyan edeyim ki, Türk milletinin son senelerde gösterdiği hârikaların, yaptığı siyasi ve içtimai inkılâpların sahibi hakikisi kendisidir. Siziniz. Milletimizde bu istidât ve tekâmül mevcut olmasaydı, onu yaratmağa hiçbir kuvvet ve kudret kifayet edemezdi...”³¹⁹

İşte Mustafa Kemal Paşa'yı çağındaki liderlerden ayıran budur. Ulusla birleşmek ve yapılanları onların kalplerine yerleştirmek³²⁰. Mustafa Kemal Paşa Kastamonu'daki konuşmasını yapılan devrim hareketlerinin amacını açıklayarak sürdürmüştür: “Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi,

³¹⁷ Baytimur, s. 85-86.

³¹⁸ Aydemir, s. 244.

³¹⁹ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 224.

³²⁰ Aydemir, s. 245. Mustafa Kemal Paşa daha sonra 17 Mart 1937 tarihinde Romanya elçisi ile yaptığı bir konuşmada, bu tavrını şu sözlerle açıklamıştır: “Ben düşündüklerimi daima halkın huzurunda söylemeliyim. Yanlışım varsa halk beni tekzip eder. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 327.

Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün manâ ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline îsal etmektir. İnkîlâbatımızın umdei asliyesi budur...” Daha sonra hurafelere de değinen Mustafa Kemal Paşa yalancı evliyalardan ve ölülerden yardım ummanın bir toplum için utanılacak bir husus olduğunu “Zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilten tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır...ölülerden istimdat etmek[medet ummak] medeni bir heyeti içtimaiye için şîndir[yüz karasıdır]...” sözleri ile açıklamıştır. Konuşmasında tarikatlara da değinen Mustafa Kemal Paşa ulusumuza ebediyen rehber olacak nitelikteki şu anlamlı sözleri söylemiştir:

“Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakikî tarikat, tarikatı medeniyedir(sürekli alkışlar). Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir...”³²¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri aynı zamanda Türk ulusu ile hiçbir ortak yanı bulunmayan, sosyal hayat için zararlı olan tekke ve zaviye gibi köhnemiş kuruluşların yakında kapatılacağına da müjdecisi niteliğindedir³²².

Konuşmasının devamında dinle ilgisi olmadığı halde dini giysiler giyenlerin ulusu temsil edemeyeceğine de değinen Mustafa Kemal Paşa sözü giyim-kuşama getirerek şunları söylemiştir:

“...İnebolu'da ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalea edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat gayri kabili inkârdır ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hattâ millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Meselâ karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum(eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alelâcaip kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?(Evet güldürür, sadaları)...Devlet memurları bütün milletin de kıyafetini tashih edecektir. Fen, sıhhat noktai nazarından tecrübe edilmiş medeni kıyafet iktisa edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur...”³²³

Mustafa Kemal Paşa daha sonra Kastamonu gezisi boyunca kendini en çok rahatsız eden kadın giysisine değinmiş ve şunları söylemiştir:

³²¹ A.g.e. s. 224-225; Eski, *Erdem*, C.XI, No:31(Mayıs 1999), s. 72.

³²² Kılıç, s. 169.

³²³ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 226.

“...Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü[nedeni] nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır...”³²⁴

Türk insanını çağdaşlaştırmayı, dolayısıyla özgürleştirmeyi ilke edinen Mustafa Kemal Paşa'nın, giyim-kuşamda yapmayı tasarladığı değişiklikleri halka anlatmak ve bu konuda halkın görüşlerini almak amacıyla çıktığı Kastamonu gezisi³²⁵ çok başarılı olmuş, bu sayede dinin merkezi devletle boy ölçüşmeye kalkan simgelerinin en görünürlerinden biri ortadan kaldırılmıştır³²⁶. Mustafa Kemal Paşa, halkın en küçük bir tepki göstermeden şapkayı hemen benimsemesinden, hiçbir emre gerek kalmadan terzilere koşup harıl harıl şapka diktirmesinden, şapka bulamazsa başını açmasından oldukça memnun kalmıştır. Bu durum göstermektedir ki “Yer yüzünde hiçbir devrim, bu kadar içtenlikle, anlayışla, isteyerek ve bilerek yapılmamıştır.”³²⁷ Gezi sırasında Cumhurbaşkanı'na refakat eden Başkatip Tevfik Başvekâlete çektiği telgrafta bu durumu “Kastamonu vilâyeti dâhilindeki kazâlarda bile bütün me'mûrlar pek ve az zamânda beyâz bezden şapka yapıp giymişlerdir” sözleri ile çok güzel bir şekilde özetlemektedir³²⁸.

Kastamonu'dan dönüşünde 31 Ağustos günü tekrar Çankırı'ya uğrayan Mustafa Kemal Paşa, Vilayet binasında İskilip'ten gelen bir heyeti kabul ederken sözün giyim-kuşama ve başlığa gelmesi üzerine, giyim-kuşamın uygar bir hale getirilmesi için ulusun kararının daha önemli olduğunu, dolayısıyla bu konuda kanuna ihtiyaç bulunmadığını, esasen uygar giysiyi kabul etmeyenlerin çağdaş ve uygar bir ortama alınmayacaklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kıyafetin medeni bir şekle dönüşmesi için kanun gerekmez, millet karar verir, millet yapar. Yalnız bir Diyânet İşleri Başkanı ve Diyânete mensup müftü, imam, hatipler vardır. Bu sınıfa ait kıyafetleri tanırız. Diyânet işlerinde görevli olmayıp da hariçte kalanların aynı kıyafetleri giymeleri doğru değildir. Bunu hiç kimse tanımaz ve kabul etmez. Bizler de uygar giyim tüm ayrıntılarını kabul ettik. Memurlar ve milletvekilleri bunu gereği kadar uygulayarak halka rehber olmalıdırlar...Samsun'da bulunuyordum. Halk

³²⁴ A.g.e., s. 227.

³²⁵ Biçe Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 321.

³²⁶ Kinross, s. 481.

³²⁷ Önder, s. 112.

³²⁸ 30 Ağustos 1341 tarihli telgraf, BCA: 030.1(30.8.1925), 40.238.1(7). Bkz. EK-II.

miting yapıyordu. Bir İngiliz memuru da inceleme için orada imiş. Halkı türlü türlü biçim ve kıyafetlerde görünce İngiliz; bunlar millet değildir, hamallardır filân demiş!...Medeni kıyafet aynı zamanda daha da ucuzdur.(Eliyle heyetten birinin kıyafetini göstererek) Bu kıyafet medeni değildir, milli değildir, hatta medeni kıyafeti kabul etmeyenler ve giymeyenler çağdaş, medeni bir ortama alınmazlar.”³²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması, 3 Aralık 1934 tarihinde çıkartılacak olan Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'un habercisi niteliğindedir. İleride daha ayrıntılı olarak görüleceği üzere bu kanun ile herhangi bir din ve mezhebe mensup olanlardan hükümet tarafından uygun görülen bir yetkili dışındakilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani giysi giymeleri yasaklanacaktır.

4.Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Dönüşü ve İcra Vekilleri Heyeti Kararları

Şapka devrimi ile ilgili olarak ulustan aldığı büyük destek Mustafa Kemal Paşa'nın yeni devrim aşamaları için çalışma gücünü daha da artırmıştır³³⁰. 1 Eylül 1925 günü Ankara'ya döndüğünde kendisini karşılayanlar 27 Ağustos 1925 günü İnebolu'dan Başvekil İnönü'ye gönderilen telgraf talimatı doğrultusunda şapkalıdır³³¹. Hatta şapka giyerek İstiklal Mahkemesi'ne geldiği için Vakit gazetesinin habercisini kovan ve hapsedirmeye kalkışan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey(Çetinkaya) bile şapka giymektedir³³². Ayrıca Diyanet İşleri Başkanı Rıfat(Börekçi) Efendi de sarığı elinde olduğu halde başı açık olarak karşılamaya katılmıştır. Şapka devriminin bir din adamınca uygun bulunmasından oldukça hoşnut olan Mustafa Kemal Paşa, şehre girişi sırasında onu şapkalı bir şekilde arabada yanına oturtmuş ve halkı öyle selamlamıştır³³³. Meclis binası önüne geldiklerinde Diyanet İşleri Başkanı'nın başında şapka olduğunu şaşkınlıkla izleyen yaveri Mazhar Müfit Kansu'yu yanına çağırarak 7 Temmuz 1919 gecesini yazdırdığı notları³³⁴

---

³²⁹ Önder, s. 116.

³³⁰ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 145.

³³¹ “Reisicumhur Hazretleri Eylülün birinden evvel avdet buyurmayacaklarına göre o vakte kadar hiç olmazsa heyet-i vekile ve erkan-ı hükümetin ve mümkün olduğu kadar çok adette halkın ve münevveranın şapka ile Reisicumhur Hazretlerini istikbal etmeleri” şeklindeki telgraf için bkz. Savi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No.73-76(Mart-Haziran 1991), s. 36.

³³² Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 145.

³³³ Atay, s. 434.

³³⁴ Duran, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 73.

³³⁴ Daha önce s. 15'de bu konuda bilgi verilmiştir.

hatırlatmış ve “Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçınıcı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun? Diye takılmıştır”³³⁵

Ertesi gün, yani 2 Eylül 1925 günü Meclis açık olmadığı için çıkartılan ve Bilûmum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararname, Tekkeler ve Zaviyeler Hakkında Kararname ve İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında Kararname olmak üzere üç ayrı başlık halinde düzenlenen 2413 sayılı Kararname ile Kastamonu ve İnebolu’da yapılan konuşmalar uygulamaya konulmuştur³³⁶.

2 Eylül 1925 tarih ve 2413 sayılı Kararnamenin devlet memurlarının kıyafetleri ile ilgili bölümünde halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapka memurlar için de zorunlu hale getirilmiştir³³⁷. Söz konusu bölüm sadeleştirilmiş şekli ile şöyledir:

“1- Ordu ve Donanma Mensuplarıyla ilmiye sınıfına mensup olanlardan ve yargıçlar gibi giysileri devletçe özel şekilde saptanmış bulunanların dışında tüm devlet memurlarının giysileri dünya yüzündeki uygar ulusların ortak ve genel giysilerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin değişik durumlarına ve resmi törenlere göre giyilmek üzere değişik giysiler ve şapkalaradır.

2- Binalar içinde başı açık bulunmak kuraldır. Selamlaşmak baş işaretiyle olur.

3- Binalar dışında selamlaşma şapka ile olur.

4- Genellikle halk, ordu ve donanma ve ilmiye sınıfına özgü ya da yargıçlar için olduğu gibi özel yasa ile saptanmış elbiseleri giyemezler. Fakat devlet memurlarının giysileri her türlü halk tarafından aynen ya da çalışma durumlarına uygun surette kabul olunabilir.”³³⁸

Görüldüğü gibi kararname sadece şapka giyimi ile ilgili olmadığı gibi kadın erkek ayırımı da yapılmamış ve tüm memurların uygar ülkelerdeki gibi giyinmeleri emredilmiştir. Devrimin önce uygulanması, ardından da bu konuda hükümet kararı çıkartılması, belki de dünyada çok nadir görülecek bir olaydır³³⁹. Esasen kararname ile halkın şapka giymesi zorunlu tutulmamıştır. Zira zaten halk şapkayı kendiliğinden benimsemiştir. Yapılmak istenen halkın giysisini memurlar için de zorunlu hale getirmektir.

³³⁵ Kansu, s.132.

³³⁶ 2.9.1341 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı, BCA: 051(31.12.1925), 2.6.9. Bkz. EK-III.

³³⁷ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.145; Baydar, s. 206.

³³⁸ Koloğlu, *İslamda Başlık*, s. 91-92.

³³⁹ Duran, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 78.

Kararnamenin yayınlanmasından sonra devlet şapkanın yaygınlaşması konusunda bazı önlemler almış olup, bunların en önemlisi memurlara şapka tedarik edebilmeleri için en fazla bir maaş olmak üzere derece ve mevkilerine ve katılmaları lazım gelen törene göre avans verilmesidir³⁴⁰. Bu konuda yayınlanan talimatname uyarınca avansın yarısı derhal, kalan kısmı ise sonradan ödenecektir. Önceleri bu avanstan yararlanacaklar çok sınırlı tutulmuşken özellikle İzmir Basınının bu tedbirler lehine yayınları sonucu söz konusu avansın daha geniş bir memur kitlesine uygulandığı, örneğin polislerin de kapsama alındığı anlaşılmaktadır. Bu konuda alınan diğer bir tedbir ise ellerinde belge olmadığı halde sarık saranların polis tarafından takip edilmesidir³⁴¹. Ayrıca, “Şapka ile Nasıl Selam Verilir” isimli bir kitapçık yayınlanarak şapka giyimi, şapkayla selam, şapka çıkarma hususları anlatılmak suretiyle üniforma şapkalarının özellikleri halka tanıtılmıştır³⁴².

2 Eylül 1925 tarihli Kararnamenin Tekkeler ve Zaviyeler Hakkındaki bölümü ise Şeyh Sait isyanı sanıklarının yargılayan İstiklal Mahkemelerinin tekke ve zaviyeler hakkındaki görüş ve kararlarının yerine getirilmesi amacıyla hazırlanmıştır³⁴³. Söz konusu kararname ile pek çok masum insanı barındırmasına rağmen kötü niyetli kişiler tarafından gizli siyasi amaçlarla kullanıldıkları sabit olan bütün tekke, tarikat ve zaviyeler ile türbeler kapatılmış; bunlara mensup şeyh ve müritlerin unvanları ile başlarındaki garip külahlar, gülünç giysiler kaldırılmıştır³⁴⁴.

Kararnamenin İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi ile ilgili bölümü de, ilmiye sınıfından olmadığı halde onlara mahsus giysileri giyerek halk arasında karışıklık yaratmaya çalışan kötü niyetli kimselere engel olunması amacıyla hazırlanmıştır. Söz konusu kararname ile ilmiye sınıfına mensup olanların giysisi beyaz sarık ve siyah

---

³⁴⁰ 20.9.1341 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı, BCA: 14. 30.18(20.9.1925), 15.61.2.Bkz. EK-IV.

³⁴¹ Bozkır, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No:1(1991), s. 124-126.

³⁴² Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.79.

³⁴³ Daha önce de açıklandığı üzere Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait isyanının çıkmasında ve gelişmesinde tekke ve zaviyelerin çok önemli bir rol üstlendiklerini saptamış ve yargı çevresindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir. Bkz. s. 58.

³⁴⁴ Kararname için bkz. Bkz. Züleyha Aktaş, “Tekke, Zaviye ve Tarikatların ve Türbelerin Kaldırılması,” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı), Ankara, 1998, s. 152-153; Tekke ve zaviyelerin kaldırılması üzerine gelen tebrik telgraflarına Atatürk’ün teşekkür cevabı için bkz. Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, TTK, 1991, s. 571.

lata³⁴⁵ olarak tespit edilmiş ve bu sınıftan olmayanların ilmiye kisvesi giymeleri yasaklanmıştır(orduda görev yapan imamlar bakımından sarığın ve latanın rengi askeri gereklere uygun olacaktır). Kararname uyarınca ilmiye sınıfını oluşturan kişilerin görevleri dışında ilmiye kisvesi giymeleri zorunlu değildir. Ayrıca ilmiye kisvesi giyenlerin resmi dairelerde usulen başı açık bulunacakları öngörülmekle birlikte başları kapalı olarak bulunmalarına da izin verilmiştir³⁴⁶.

Kararnamenin son maddesine göre, İlmiye kisvesi giyenler başlıklarını çıkartarak başla veya başlıklarını çıkarmadan elle selamlama yapmakta serbesttirler. Ancak Cumhuriyet Bayramı'nda resmi tören sırasında selamlamanın başlık çıkartılarak yapılması zorunludur³⁴⁷. Kararname doğrultusunda, müftülükler imam, hatip ve sarık sarma yetkisine sahip olanlara belge verecek ve bunların dışındakilerin sarık sarması önlenecektir. Gazetelerden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'da sarıklı kalacak ulema sayısı 1500 kişi kadar olup, belge kontrolüne 13 Eylül'den itibaren başlanacak ve belgesi bulunmadan sarık saranlar hakkında yasal işlem yapılacaktır³⁴⁸.

Bu sıralarda İcra Vekilleri Heyeti tarafından 11 Kasım 1925 tarihinde çıkartılan başka bir kararname ile de askerler, hakimler ve diyanet işlerine bağlı memurlar dışındaki memurlar ile sivillerin resmi törenlerde giyecekleri giysiler belirlenmiş ve resmi törenlerde silindir ya da melon şapka giyilmesi zorunlu tutulmuştur³⁴⁹.

5.Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa ve Balıkesir Gezileri:

Mustafa Kemal Paşa şapka devrimini başlatan Kastamonu gezisinden sonra yeni bir yurt gezisine çıkmıştır. 22 Eylül 1925 tarihinde Bursa'ya gelen Mustafa Kemal Paşa hiçbir kanun hükmü ya da hükümet zorlaması olmadığı halde şapkalı olarak karşılanmıştır³⁵⁰. Burada bir takım temaslarda bulunan Mustafa Kemal Paşa,

---

³⁴⁵ Yakası ve kolları setre biçiminde uzun ulema cüppesi. Bkz. *Meydan-Larousse:Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, C.VII, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1972, s. 830.

³⁴⁶ İlsever, s. 70.

³⁴⁷ A.g.e., s. 71.

³⁴⁸ Aktaş, s. 75-78.

³⁴⁹ 11.11.1925 tarihli ve 2626 sayılı Kararname için bkz. *Düster*, III.Tertip, C.VI, 2.B., s. 383.

³⁵⁰ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 145.

23 Eylül 1925 günü Bursa Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada giyim-kuşam konusuna değinmiş ve bir bayanın sorusu üzerine hanımların da erkekler gibi şapka giymesi gerektiğini söylemiştir³⁵¹.

İleride daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere Mustafa Kemal Paşa kadın giyimi konusunda bir kanun çıkartılması önerilerine olumlu bakmamış, bu işi kendi doğal akışına bırakarak çözmeyi tercih etmiştir. Ancak bu konuda kanun çıkartılmasına gerek görmemesi, kadının giyim-kuşamına karışmadığı, onları giyim-kuşam konusunda serbest bıraktığı ve de özellikle başörtüsüne karşı olmadığı anlamına yorumlanmamalıdır³⁵². Zira Türk ulusunun her yönden çağdaş uluslar seviyesine çıkarmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa Türkocağı'ndaki sözleri, kadın giyim-kuşamında da çağdaşlığı hedef aldığını açıkça göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Eylül 1925 günü Cumhurbaşkanlığı Köşkünün önünde toplanan şapkalı ve coşkun halka hitaben bir konuşma yapmış ve hiçbir zorlama olmadan şapka giyilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir³⁵³.

Bursa'daki incelemelerini sürdüren Mustafa Kemal Paşa 4 Ekim'de Gemlik'e bir gezi yaptıktan sonra üç gün daha Bursa'da kalmış ve 8 Ekim 1925 günü Balıkesir'e geçmiştir³⁵⁴.

Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'e gelmeden önce 8 Ekim 1925 tarihinde Balıkesir Müftüsü tarafından bir beyanname yayınlanmış ve "uygar bir elbise ve uygar bir başlık olan şapka hakkında şüphe ve bahane yaratılmaması istenmiştir³⁵⁵.

Aynı gün Balıkesir'de Belediye binası önünde toplanan halka bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa "Püsküllü yadigâr" dediği fes ile bunun yerine giyilmesi gereken şapka konusuna da değinmiş ve "Arkadaşlar, Türk milletini şimdiye kadar taşıdığı püsküllü yadigârın medlûlü gibi telakki edenler elbette çok aldanmışlardır. Gerçi milleti kirlilik ve cehaletin nişanesi gibi telâkki edebilecek şekil ve kıyafette

³⁵¹ Konuşmanın tam metni için bkz. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 229.

³⁵² Bu tür bir yorum için bkz Kemal Güran, *Atatürk ve Başörtüsü*, Ankara, Gaye Matbaacılık, [t.y], .s. 26 vd.

³⁵³ Konuşmanın tam metni için bkz. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 230.

³⁵⁴ Önder, s. 97.

³⁵⁵ Bozkır, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No:1(1991), s. 132.

bırakarak, cehaletin istihza ve istiskaline [alay ve aşağılamasına] uğramakta mâna yoktu...”³⁵⁶ dedikten sonra ulusu, uygarlık yolundan alıkoymak isteyenleri zavallı ve bedbaht olarak nitelendirmiştir³⁵⁷.

Balıkesir’den özel bir trenle Soma ve Kırkağaç üzerinden Akhisar’a geçen Mustafa Kemal Paşa 10 Ekim 1925 günü kendisini şapka ile karşılayan Akhisarlılara hitaben bir konuşma yapmış ve çağdaş medeniyete ulaşmanın bir devletin varlığını sürdürebilmesi bakımından hayati öneme sahip olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“İnkılâbın temellerini her gün derinleştirmek, takviye etmek lâzımdır. Muhterem ahali; birbirimizi aldatmayalım. Medeni cihan çok ilerdedir. Buna yetişmek, o dairei medeniyete dahil olmak mecburiyetindeyiz. Bütün safsataları berteraf etmek lâzımdır. Şapka giyelim mi, giymeyelim mi gibi sözler manasızdır. Şapka da giyeceğiz, garbın her türlü âsarı medeniyesini de alacağız. Efendiler; medeni olmayan insanlar, medeni olanların ayakları altında kalmağa maruzdurlar.”³⁵⁸

Yurt gezisine devam eden Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Manisa’ya da uğradıktan sonra 11 Ekim 1925 günü İzmir’e gelmiştir. İzmir’de çeşitli temaslarda bulunan Mustafa Kemal Paşa 13 Ekim 1925 günü katıldığı Kız Öğretmen Okulu müsamesesinde öğrenciler tarafından oynanan zeybek oyununu seyrettikten sonra, bu dansın kadınlarla birlikte oynanması gerekliliğinden bahsetmiştir. Kız Öğretmen Okulu öğrencileri ile sohbet eden ve onlara çeşitli sorular soran Mustafa Kemal Paşa aldığı yanıtlardan oldukça memnun olmuştur. Zaman zaman sorduğu soruların cevaplarını da veren Mustafa Kemal Paşa Türk kadını nasıl olmalıdır sorusunu cevaplarırken, toplumsal yaşamın esası olan kadınların aydın ve erdemli olması gerektiğini ifade ettikten sonra Tevfik Fikret’in kadınlarla ilgili sözlerini hatırlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“...Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır, sıklette ağır değil; ahlâkta, fazilette ağır, vakur bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, Türk’ü zihniyetiyle, bazusuyle, azmiyle muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmektir. Milletın menbai, hayati içtimaiyenin esası olan kadın, ancak faziletkâr olursa vazifesini ifa edebilir. Her halde kadın çok yüksek olmalıdır. Burada Fikret merhumunun cümlece

³⁵⁶ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 233.

³⁵⁷ Palazoğlu, s. 223; Önder, s. 67.

³⁵⁸ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 234.

malûm olan bir sözünü hatırlatırım: Elbette sefil olursa kadın alçalır beşer...”³⁵⁹

İslamiyet’in kabulünden önceki dönemlerde Türk kadını toplumsal yaşamda önemli bir konuma sahiptir. Ancak İslamiyet’in kabulü ile eve kapatılan kadının toplumsal yaşamdaki rolü hızla azalmıştır. Dinsel kurallar uyarınca kadının herhangi bir işte çalışması mümkün olmadığından, bu durum ekonomiyi de etkilemiş ve ülke, kadını ile erkeği bir arada çalışan batılı ülkelere göre ekonomik yönden oldukça geride kalmıştır. İşte bu durumu iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, sosyal ve ekonomik kalkınmanın ancak kadının da toplumsal yaşama katılmasıyla mümkün olacağını görmüş ve bunu sık sık ifade etmiştir. Toplumsal yaşamın kaynağının aile olduğunu, ulusun esas terbiyesini aileden aldığını, aile hayatındaki yozlaşmanın toplumsal yaşamda da yozlaşmaya yol açacağını çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki sözleriyle kadının aile içindeki yerine de özel bir önem vermiştir.

Daha sonra Uşak ve Afyon üzerinden Konya’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 22 Ekim 1925 günü Konya’da yayınlanan Babalık isimli gazeteye bir demeç vermiş ve uygar giyim-kuşamı benimsemekte gösterdikleri coşkunu heves ve duygululuktan dolayı Konyalıları kutlamıştır³⁶⁰.

B.GİYİM-KUŞAM DEVRİMİ VE TEPKİLERİ

1.Şapka Kanunu(25 Kasım 1925)

Meclis’in tatilinin 1 Kasım günü sona ermesi ile birlikte 15 Kasım günü Konya Mebusu Refik Bey ile birkaç arkadaşı “şapka giyilmesi” hakkındaki kanun tekliflerini Meclis Başkanlığına vermişlerdir.

“Esasen hiç bir özel önemi olmayan serpuş meselesi asri ve medeni milletler ailesi içine girmeye karar vermiş olan Türkiye için büyük bir önem taşımaktadır. Şimdiye kadar Türkler ile diğer medeni ve modern milletlerin arasında bir engel olarak görülen mevcut serpuşun değiştirilmesi ve yerine çağdaş ve modern milletlerin hepsinin ortak serpuşu olan şapkanın giyilmesi ihtiyacı belirmiş ve muhterem milletimiz bu çağdaş ve modern serpuşu

---

³⁵⁹ A.g.e., s.242.

³⁶⁰ *Söylev ve Demeçler*, C.III, s.111; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.147.

giymek suretiyle herkese örnek teşkil etmiş olduğundan, ekli olarak takdim edilen kanunun kabulünü genel kurula arz ve teklif ederiz”³⁶¹

Gerekçesi ile hazırlanan tasarı 25 Kasım günü Adalet ve İçişleri Komisyonlarında kabul edilerek Meclis Genel Kurul gündemine alınmıştır.³⁶²

Genel Kurul’da teklifin görüşülmeye başlanmasından sonra bir önerge veren Bursa bağımsız Mebusu Nurettin Paşa³⁶³, 2 Eylül 1925 tarihli ve 2413 numaralı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile memurların şapka giymeleri konusunda kanun niteliğinde kararlar alındığını belirttikten sonra, şapka giyilmesi bir kanun konusu ise İcra Vekilleri Heyeti’nin bu kararname ile yetkilerini aştığını, yok eğer kanuna gerek yoksa neden böyle bir teklif yapıldığını sormuştur. Kanun ile memur niteliğinde bulunmayan milletvekillerine şapka giyme zorunluluğunun getirilemeyeceğini de ileri süren Nurettin Paşa, Anayasa’ya aykırı olduğunu iddia ettiği tasarının reddedilmesini istemiştir³⁶⁴.

Nurettin Paşa’nın bu önergesi oldukça sert yanıtlarla karşılaşmıştır. Teklif sahibi olması sebebiyle ilk olarak söz alan Konya Mebusu Refik Bey, büyük Türk ulusunun kabul ettiği, bütün uygar ulusların giydiği şapkaya karşı çıkmasının Nurettin Paşa’nın seçim bölgesi olan Bursa halkının eğilimlerini yansıtmadığını belirtmek suretiyle Paşa’yı ulusun isteklerini temsil etmemekle suçlamıştır.

Daha sonra söz alan Adliye Vekili Mahmut Esat Bey uygar ulusların giyim-kuşamının benimsenmesinin Anayasa’ya aykırı olamayacağını şu sözlerle açıklamıştır:

“...Hür ve medeni milletlerin elbisesini almak hürriyetsizlik midir...çağdaş milletlerin elbisesini almak, Türk milletini esarete mi göndermek demektir...hürriyet sonsuz, hudutsuz bir şey midir? Her hürriyetin kanunlarla, nizamlarla bir hududu vardır. Nihayet onun hudutları bu Türk’ün ve Türk Milleti’nin yüksek çıkarlarıdır...Hürriyet’in değeri irtica elinde oyuncak olmak demek değildir. Birtakım kanun şekilleri ileri sürerek, maddi ve manevi anlamı olmayan kanunlar ile Türk Milleti’nin çağdaş yolda ilerlemesini feda edemeyiz. Türk ülkesinin ve Türk Milleti’nin çıkarları

³⁶¹ Duran, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 79.

³⁶² Baydar, s. 206-207.

³⁶³ Atatürk’ün Nurettin Paşanın kişiliği ve eylemleri hakkındaki açıklamaları için bkz.*Nutuk-Söylev*, C.II, s. 971-999.

³⁶⁴ Önergenin sadeleştirilmiş tam metni için bkz. Tülay Duran, “Bir İnkılâb Modeli ‘Şapka İnkılâbı’ II,” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:47(Ocak 1989), s. 14-15.

anlamsız kanun suretlerinin çok üzerindedir(alkışlar)...Ülkemizin çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yaparız ve bu ülkenin menfaatlerini sağlı[a]yan şeyler hiçbir zaman Anayasa'ya aykırı olamaz, olmamak gerekir.”³⁶⁵

Nurettin Paşa'nın kanunun reddini isteyen önergesi Meclis içinde olduğu kadar, Meclis dışında da tepkilere neden olmuştur. Sultanhisar, Nazilli, Bozdoğan, Söke, Karacasu, Korkuteli, Babaeski halkı çektikleri telgraflarla Nurettin Paşa'nın gericiliğini protesto ederek dokunulmazlığının kaldırılmasını istemişler, ayrıca onun gibilere karşı Mecliste önlem alınmasını talep etmişlerdir³⁶⁶.

Meclis'te yapılan konuşmalardan sonra Nurettin Paşa'nın kanunun reddini isteyen önergesi oylanmış ve reddedilmiştir. Daha sonra tasarının maddelerine geçilmiş ve üçüncü maddeye kanunun İcra Vekilleri Heyeti'nin yanı sıra Büyük Millet Meclisi tarafından da yürütüleceğine dair bir ilave dışında aynen kabul edilmiştir.

28 Kasım 1925 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 25 Kasım 1925 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun şöyledir:

“Madde 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi âzaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3- İşbu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve icra Vekilleri Heyeti tarafından icra olunur.”³⁶⁷

Görüldüğü gibi kanun ile halk için şapka takmak zorunluluğu getirilmemiştir. Zira halk, böyle bir zorlamaya gerek olmadan kendiliğinden şapka giymeye başlamış olup bu husus o tarihlerde Türkiye'de bulunan yabancı gazeteci-yazarlar tarafından da gözlemlenmiştir. Nitekim 1922-1928 yılları arasında Türkiye'de “Le Temps” gazetesinin muhabiri olarak görev yapan Paul Gentizon, şapka kanununu toplumun değişik katmanlarında şapka lehine yaygınlaşan bir hareketin sonucu olarak görmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezilerinin şapkanın yaygınlaşmasındaki önemine dikkat çekmektedir³⁶⁸. Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1927'de Türkiye'de bulunan Fransız gazeteci-yazar Bearthe Gaulis ise 1931 yılında kaleme aldığı “La

³⁶⁵ A.g.m., s. 15-16.

³⁶⁶ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.78.

³⁶⁷ *Düstur*, III:Tertip, C. VII, 2.B., s. 108.

³⁶⁸ Biçe Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 314.

Question turque” (Türk Sorunu) isimli yapıtında, şapka hakkında düşüncelerini sorduğu yaşlı bir köylünün eskiden her sabah sarığını başına dolarken zaman kaybettiğini itiraf ederek şapkayı tercih ettiğini söylemesinin, yaşlıların bile geçmiş için gözyaşı dökmediği anlamına geldiğini belirtmektedir. Aynı şekilde 1925 sonbaharında Türkiye’de bulunduğu sırada Türk ulusunun Mustafa Kemal’in direktifine uyarak kısa bir sürede geleneksel giysileri terk ettiğini ve yerine uygar giysileri tercih ettiğini gözlemleyen gazeteci-yazar Maurice-Pernott, bunu “L’inquiétude de l’Orient” (Doğu’nun Kaygısı, Müslüman Asya’da) isimli yapıtında okuruna aktarmış ve gerek almış olduğu terbiye, gerekse dini gereği başı açık dolaşmayan Türk toplumunun şapkasını çıkartarak selam vermeyi ve kapalı yerlerde başı açık dolaşmayı kabul etmek suretiyle Gazi Mustafa Kemal için yapmış olduğu fedakârlık konusunda Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmiştir³⁶⁹. O günlerde Anadolu’da uzunca bir gezi yapan Stuttgarter Tageblatt’ın muhabiri de 7 Kasım 1925 tarihli yazısında “Mustafa Kemal’in ülkenin iyiliğine çalıştığına köylünün öyle büyük bir inancı var ki, bunda da bir iyilik var diyerek kafalarına şapkayı geçiriyorlar” demiştir³⁷⁰.

Şapkanın Türk halkı tarafından hiçbir zorlamaya gerek kalmadan benimsendiği, şapka devriminin gerçekleştiği yıllarda Türkiye’de bulunan ve bu önemli sosyal değişime tanıklık eden gazeteci-yazarların eserlerinin yanı sıra, Marguerite Bourgois, Camillae Maucliar gibi bazı Fransız gezginlerin daha sonraki yıllarda kaleme aldıkları anı-gezi türündeki kitaplarda da yer almıştır³⁷¹. Yabancı gazeteci-yazarların şapka devrimine ilişkin gözlemleri 1925’li yıllarda Fransa’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara’daki ilk resmi temsilcisi olarak görev yapan Albert Sarraut tarafından da doğrulanmıştır. O yıllarda Türkiye’de bulunması nedeniyle şapka devriminin önemli bir görgü tanığı olan Albert Sarraut 1953 yılına yayınladığı “Mon Ambassade en Turquie” adlı kitabında o yıllara ait gözlemlerini ve düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Bir başlığın yerini bir diğerinin alması yüzeysel düşünen gözlemciler için önemsiz bir olay gibi gözükebilir...Ancak Türkiye’de fesin ortadan kaldırılmasıyla çağdaş uygarlığın liberal anlayışına karşı çıkan bir simge yok edilmiştir...Fes, eski Osmanlıların katı despotizminin, her türlü

³⁶⁹ A.g.m., s. 315.

³⁷⁰ Koloğlu, *İslamda Başlık*, s. 105.

³⁷¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bige Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 316-317.

ilerlemeye, gelişmeye kararlı bir şekilde tepki koyma düşüncesinin, şerefli bir şekilde elde ettiği bağımsızlığının sağlam ve sarsılmaz havasında keyiflenmek isteyen bir ulusun yenileşme arzularına karşı koymanın sembolüydü.

İşte aniden bu sembolü ortadan kaldırmaya karar veren Gazi Mustafa Kemal'in Kastamonu'da halka hitaben yaptığı konuşmayla birlikte, O'nun bir göz kırpmasıyla, ülkede bir baştan bir başa –aynen beyin mekanizmasını felç eden kurşun bir takkeden kurtulurcasına- fes kafalardan çıkartılmıştır.

Ben, şahsen, gerek İstanbul, gerekse Ankara'da böylesine etkileyici bir olaya, tüm bir ulusun bu kölelik işaretini nasıl terkettiğine tanıklık ettim...³⁷²

Dolayısıyla kanun ile yapılmak istenen halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkanın milletvekilleri ve memurlar için zorunlu hale getirilmesidir³⁷³. Giyimle din arasında kurulmak istenen bağı kopararak günlük yaşamla uyum içinde kullanılacak, çağdaş giysi düzenine geçilmesini sağlayan bu kanun, bu günkü yaşantımızda bir moda değişikliğinin kanun zoruyla uygulanması gibi görülürse de, o devirdeki köhnemiş zihniyetin yıkılması bakımından zorunludur³⁷⁴.

Gerçekten de şapkanın giyilmesi, teokratik bir düşünce biçimini yıkan önemli bir devrim olayıdır. II. Mahmut zamanında kabul edilirken olaylara yol açan fesin yerine aradan bir yüzyıl dahi geçmeden şapkanın getirilmesi, din elden gidiyor düşüncesini doğurmuştur. Şapka giyilmesi, gözle görülen ve elle tutulan somut bir değişiklik olduğu için fesin kaldırılması, onun sembolü olduğu düşüncenin yıkılması bakımından çok büyük bir önem taşımaktadır³⁷⁵. Zira Hıristiyanların iyisine “makul kefer”, kötüsüne “gâvur”, beterine ise “şapkalı gâvur” denildiği³⁷⁶, hükümete hakaret etmek amacıyla “ bunlar insana şapka bile giydirirler” şeklinde sözler sarf edildiği³⁷⁷ bir ortamda böyle bir devrim yapılması ve Müslümanlara şapka giydirilmesi gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın en cüretli hareketidir³⁷⁸.

Şapka İktisası(Giyilmesi) Hakkında Kanun T.C. Anayasası'nın 174.maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunu niteliğinde olup, hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu dahi ileri

³⁷² A.g.m., s. 320.

³⁷³ Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s. 150.

³⁷⁴ İnan, s. 174.

³⁷⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 208.

³⁷⁶ Atay, s. 430.

³⁷⁷ Bir ara Başvekil İnönü'ye ziyarete gelen Malatya Mebusu Hacı Bekir Ağa, “bu kadar iş yapıyorsunuz, demiryolları yapıyorsunuz, ancak yine de arkanızdan insafsızca sözler sarf ediyorlar” diye söze başlamış ve İnönü'nün kendileri hakkında ne söylenildiğine dair ısrarı üzerine “bunlar adama şapka bile giydirirler” diye söylenildiğini açıklamıştır. Bkz. İnönü, *Hatıralar*, s. 209.

³⁷⁸ Aydemir, s. 233.

sürülemez³⁷⁹. Ayrıca Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra çıkartılan ayrı bir kanun³⁸⁰ ile de, kamu görevlilerine verilecek giyim eşyasının yerli üretim olması zorunlu tutulmuş ve bu suretle ülkenin ekonomik yararı korunmuştur.

Şapka devrimi ile modernleşme karşıtlığının sembolü haline getirilen fesin kaldırılması, toplumsal yaşamın çağdaştırılması bakımından yapılacak atılımların önünü açmıştır. Cumhuriyet yönetimi bu devrim ile toplumsal yaşamı çağdaştırma yönündeki kararlılığını ortaya koymuştur. Bu nedenle de önce sembollere savaş açılmış, modernleşme karşıtlığının sembolü olan fes kaldırılmıştır. Zira üstünde fes bulunan kafaların çağdaştırılması mümkün değildir. Bugün genelde halkımız başı açık olarak dolaşmakta olup sadece soğuk havalarda başlık takmaktadır. Bu nedenle de geçmişini yeterince bilmeyen genç nesiller, şapka devriminin önemini anlamakta zorluk çekmektedirler. Özünde Atatürk'e ve devrimlerine karşı bulunan bazı kesimler ise bu durumdan yararlanarak şapka devrimini topluma insanlara şapka takma zorunluluğunun getirildiği bir devrim olarak yansıtmaya çalışmakta, bugün genelde başı açık dolaşıldığı için bu devrimin önemini yitirdiği gibi bir izlenim yaratmak istemektedirler. Bu şekilde şapka devrimi ile modernleşme karşıtlığının en önemli sembolünün ortadan kaldırıldığı unutturulmaya çalışılmaktadır.

2.Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

Bazı kimselerin kötü bir alışkanlıkla sarık sarmaya devam etmeleri ve dini memurlara ait giysileri giymeleri üzerine, bunların gerçek din görevlilerinden ayırt edilmesini sağlamak için 30 Kasım 1925 tarih ve 676 sayılı "Ceza Kanunu'nun 131.Maddesini Muadil Kanun" ile Ceza Kanununun 131.maddesine "Diyanet işlerine merbut dini memurlara kanunen tayin edilen kıyafeti hilafı salâhiyet ve mezuniyet iksa edenler" cümlesi eklenmiş ve bu tür giysiler giyenlerin üç aydan bir seneye kadar cezalandırılmaları sağlanmıştır³⁸¹.

³⁷⁹ Anayasa'nın 174.maddesi için bkz.Gözübüyük, s. 263.

³⁸⁰ Halen yürürlükte olan 9 Aralık 1925 tarihli ve 688 sayılı Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C. VII, 2.B., s. 131; *Resmi Gazete*, 249, 9 Aralık 1925.

³⁸¹ 30 11.1925 tarihli ve 676 sayılı Kanun için bkz.*Düstur*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s.112.

676 sayılı Ceza Kanunu, 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış olup söz konusu kanunun emirlere aykırılık ile ilgili 526.maddesinin ilk şekli şu şekildeydi:

“Her kim, yetkili makamlardan kanun ve usul dairesinde verilmiş bir emre itaatsizlik eder veyahut kamunun istirahat ve selameti veya madelât mülhazası namına merciinden kanun dairesinde ittihaz edilmiş bir tedbire uymazsa bir aya kadar hafif hapse ve elli liraya kadar hafif para cezasına mahkum olur.”³⁸²

Görüldüğü gibi genel olarak talimat ve emirlere aykırılığı düzenleyen maddede şapka giyilmesi ile ilgili bir husus bulunmamaktadır. Bu durum uygulamada tereddüt yaratmış olacak ki, söz konusu maddeye 1 Ekim 1936 tarihinden geçerli olmak üzere aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

“Şapka iktisası hakkındaki 671 sayılı Yasa ile Türk Harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki 1353 numaralı Kanun’un koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılırlar.”³⁸³

1971 yılında yapılan değişiklik ile söz konusu ceza, caydırıcı olmaktan uzak olduğu gerekçesiyle artırılmış ve iki aydan altı aya kadar hapis veya bin liradan beş bin liraya kadar hafif para cezası şeklinde yeniden düzenlenmiştir³⁸⁴.

765 sayılı Türk Ceza Kanunu 26.9.2004 tarihli ve 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış olup 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunun 222. maddesi ile Şapka İktisası Hakkındaki 671 sayılı Kanuna aykırı davrananlar için öngörülen iki aydan altı aya kadar hapis cezası korunmuştur.

3.Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun(30 Kasım 1925)

II. Mahmut döneminden itibaren sürekli olarak modernleşme hareketlerine karşı olan tarikatlar ve bunların şeyhleri, 1924 yılındaki laikleşme çabalarına da

³⁸² 1 Mart 1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s. 519; *Resmi Gazete*, 320, 13 Mart 1926.

³⁸³ 11.6.1936 tarihli ve 3038 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.XVII, s. 566; *Resmi Gazete*, 3337, 23 Haziran 1936.

³⁸⁴ 28.9.1971 tarihli ve 1490 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, V.Tertip, C.X, 2.Kitap, s. 3401; *Resmi Gazete*, 13975, 3 Ekim 1971. Gerekçe için bkz. Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 3.Dönem, 2.Toplantı, C.XVI, s. 177.

direnmişlerdir³⁸⁵. Bu direnmenin en önemlisi olan Şeyh Sait isyanının bağımsız bir Kürdistan kurulması amacı dışında şeriat düzenini getirmeye çalışan şeyhler ve dervişler tarafından çıkartılması ise, bunların barındıkları tekke ve zaviyelerin³⁸⁶ sonlarını hazırlamıştır³⁸⁷. Gerçekten de bu isyan, dinsel inançların bir takım örgütlerce kötüye kullanılmasının tek tek kişilerce kötüye kullanılıp sömürülmesinden çok daha tehlikeli olduğunu ortaya koymuştur³⁸⁸. Bu nedenle, yani din silahından yararlanacak bir örgütün halkı ayaklanmaya kadar varacak şekilde kışkırtmalarını önleyebilmek için, tarikat ticareti ile geçinen bir takım sarıklı kimseleri barındıran tekke ve zaviyelerin kaldırılmasının şart olduğu anlaşılmıştır³⁸⁹. “Bir takım şeyhlerin, dedelerin, seyitlerin, çelebilerin, babaların, emirlerin arkasından sürüklenen ve alın yazılarını ve canlarını falcıların, büyücülerin, üfürükçülerin, muskacıların ellerine bırakan insanlardan oluşmuş bir topluluğa uygar bir ulus gözüyle bakılamayacağını” iyi bilen³⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa da şapka devrimi öncesi çıktığı Kastamonu seyahati sırasında: “Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve en hakiki tarikat, tarikatı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir...”³⁹¹ demek suretiyle bu devrimin ipuçlarını vermiş, sosyal hayat için zararlı olan bu kuruluşların kapatılacağını müjdelemiştir.

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun Tasarısının gerekçesi şu şekildedir:

“Tekkeler ve zaviyeler gibi İslam dininin zorunlu kılmadığı kuruluşların, hak yolundan sapmışlar elinde, düşüncelerin karışımına ve siyasi amaçların desteklenmesine [ne] kadar elverişli olduklarını, mal ve canca bir çok fedakârlıkları gerektiren son gericilik olayı açıkça anlattı. Uyanıklık

³⁸⁵ II. Mahmut’un yeniliklerine tepki gösteren bir şeyhin “Ey gavur Padişah! Ecdadının müesseselerini yıkıyor, İslamiyeti harap ediyor, hem kendinin hem de bizim üzerimize Hz. Muhammet’in gazabını celbediyorsun” diye bağırdığına dair bkz. Gentizon, s. 89.

³⁸⁶ Tarikat elemanlarının toplanıp ayin yaptıkları yere tekke (çoğulu tekaya); bunların küçük olanlarına ise hücre anlamında zaviye (çoğulu zevaya) denilmektedir. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), s. 177; Aslan Tufan Yazman, *Atatürk ile Beraber: 1922-1938*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1969, s. 76; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 164.

³⁸⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), s. 177; Kinross, s. 479.

³⁸⁸ Aksoy, *III. Türk Hukuk Kurultayı: Türk Hukuk Devrimi*, s. 131; Yazman, s. 76.

³⁸⁹ Aksoy, *III. Türk Hukuk Kurultayı: Türk Hukuk Devrimi*, s. 131.

³⁹⁰ *Nutuk-Söylev*, C. II, s. 1195.

³⁹¹ *Söylev ve Demeçler*, C. II., s. 225.

yarattı, vatan ve devletin esenliği için kuşkulananların dikkatini çekti. Doğu İstiklal Mahkemesi'nin bu sebeple kendi yargı çevresindeki tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasına karar verdiği bilinmektedir. Ankara İstiklal Mahkemesi de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması gereğine Hükümet'in dikkatini çekmiştir.”³⁹²

Kanunun Meclis'te görüşülmesi sırasında milletvekilleri şapka kanununa karşı çıkmış olan Nurettin Paşa'yı modernleşme aleyhine çıkartılan olaylardan sorumlu tutan konuşmalar yapmışlar ve Paşayı ağır bir dille suçlamışlardır.

Kanun maddelerinin görüşmelerinde türbelerden³⁹³ pek söz edilmemişse de, hükümet yapılan devrimlerin korunması için “ölüden yardım bekleme yerlerine dönüşmüş olan türbelerin” de kapatılmasını zorunlu gördüğünden, söz konusu kanun türbeleri de kapsayacak bir şekilde kabul edilmiştir³⁹⁴. Kanuna göre, kapatılmış tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar veya bunları yeniden kuranlar veya geçici olarak da olsa bunlara tören için yer verenler ve şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık unvanlarını kullananlar ile bunlara ait giysileri giyenler üç aydan az olmamak üzere hapis ve para cezası ile cezalandırılacaktır³⁹⁵.

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine(Kapatılmasına) ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun T.C. Anayasası'nın 174.maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunu niteliğinde olup, hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu dahi ileri sürülemez³⁹⁶.

---

³⁹² Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 338.

³⁹³ Osmanlı toplumunda tekke ve zaviyelerin dışında dince, mezhepçe, tarikatça ulu kişilerin yattığı mezarları ifade eden türbe ve yatırların da özel bir yeri vardır. Ulu kişilerin yattığı veya yattığı varsayılan bu mezarların başında, görevleri türbedarlık olan kişiler bulunmaktadır. Bunlar türbeleri ziyaret edenlerden adak adı altında menfaat temin etmekte ve onları soymaktadır. Bu durum öylesine alıp yürümüştür ki, çoğu açık gözler içinde ölünün bile bulunmadığı türbeler dikmişler: buralarda türbedarlığa başlayarak halkı soymaya koyulmuşlardır. Muskacılık, gaipten haber vericilik, kader okuyuculuk, üfürükçülük hep bu tekke ulularının, türbedarların geliştirip yaydığı toplumsal hastalıklardır. Bkz. Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 165.

³⁹⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 179.

³⁹⁵ 30.3.1925 tarihli ve 677 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.VII, 2.B., s.113; *Resmi Gazete*, 243, 13 Aralık 1925.

³⁹⁶ Anayasa'nın 174.maddesi için bkz.Gözübüyük, s. 263.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ve bunlara ait giysilerin yasaklanması hem toplumsal yaşamın çağdaşlaşması bakımından hem de ulusal birliğin sağlanması bakımından önemlidir. Zira bu tür yerler insanların inanç ve ibadetini buralarda yapmak zorunluluğunda buldukları gibi bir izlenim yaratmakta ve onların bu yöndeki özgürlüklerini ellerinden almaktadır. Çağdaşlaşmanın ön koşulu niteliğinde bulunan bireyin kul olmaktan kurtulması, bu tür gerici çıkar yuvaları varoldukça mümkün olamayacaktır. Tarikat liderinin eteğini öpen, onun elini ayağını yıkayan bir bireyin ulus olma bilincine ne kadar sahip olduğu yoruma yer vermeyecek şekilde açıktır. Ayrıca bu tür çıkar yuvaları, devletin otoritesine yönelik çeşitli ayaklanmalarda önemli bir rol oynadıklarından, kapatılmaları ulusal birliğin sağlanması bakımından da gereklidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa kendi el yazısı ile kaleme aldığı notlarda

“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bilûmum tekkeler ve zaviyeler ve türbeler kanunla set edilmiştir. Şeyhlik, dervişlik, çecelebilik, falcılık, büyücülük, türbedarlık v.s yasaktır. Çünkü bunlar irtica menbaı ve cahillik damgalarıdır. Türk milleti böyle müesseselere ve onların mensuplarına tahammül edemezdi ve etmedi”³⁹⁷

demek suretiyle Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasının önemine dikkat çekmiştir.

4.Giyim-Kuşam Devrimine Tepkiler

Halk tarafından şapka giyilmesi çok kısa bir sürede benimsendiği gibi³⁹⁸ daha iyiye ulaşılması için de çabalar sürmektedir. Örneğin Kastamonu Valisi Fatih Bey Kastamonu’da üretilen yünden yapılmış birkaç şapka örneğini 6 Eylül 1925 günü Mustafa Kemal Paşa’ya göndermiş ve Kastamonu’da üretilen yünün sert ve kalın olması nedeniyle Ankara, Kırşehir, Yozgat, Sivas ve Kayseri’de üretilen keçenin kullanılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa’da bu telgrafa 20 Eylül 1925 tarihinde teşekkür etmiş ve “Kastamonu sanatkârları tarafından imal edilip bir örneği bana gönderilen keçe şapka bu haliyle bile halkımız tarafından kullanılabilir mükemmelliktedir. Tebrik ve başarılar temenni ederim”

³⁹⁷Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 556.

³⁹⁸Örneğin Susurluk halkının sarıklı kesiminin kendiliklerinden büyük bir gururla sarıklarını çıkardıkları, halkın yasalardan memnun olduğu anlaşılmaktadır. 6 Eylül 1925 tarihli Vakit Gazetesinden aktaran Aktaş, s. 74.

demiştir³⁹⁹. Ayrıca şapka devriminin giyim-kuşama yaygınlaştırılması konusunda talepler de gelmiştir. Örneğin, İzmir-Akhisar halkı 23 Eylül 1925 tarihli telgrafla kendilerini sarıktan kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etmiş ve şapkadan sonra giyim-kuşamda da bir uyum sağlanarak halkın çeşitli gülünç giysilerden kurtarılmasını istemişlerdir. Bunu Akhisar-Yeniköy'den aynı kapsamlı bir telgraf izlemiştir. Mustafa Kemal Paşa da 28 Eylül 1925 tarihinde kendilerine sorunlarına ciddiyetle eğileceğini bildirirken, bir başka telgrafla da Başvekil İsmet Paşa'dan bu dileklerin hükümetçe dikkate alınması ricasında bulunmuştur⁴⁰⁰. Devrimlere ve Cumhuriyete uygun bir nesil yetiştirmekle görevli bulunan öğretmenlerin çağdaş giysiler konusunda oldukça hassas davrandıkları, bu konudaki kazanımlardan geriye dönüş anlamına gelecek her türlü propagandayı derhal hükümete bildirerek önlem alınmasını istemelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Sivas'ta şapkanın çıkartılıp çarşafın tekrar giyileceğine dair söylentilerden rahatsız olan bir grup kadın öğretmenin 11 Şubat 1926 tarihinde Başvekâlete çektikleri telgrafta şöyle denilmektedir:

“Büyük Paşa, birlik kongresinde irâd buyurduğunuz ilhâm lütfunuzu kalbimiz üzerinden taşarak inkılâba, cumhûriyete uygun bir nesil yetiştirmeye uğraşyoruz. Mefkûremizden cereyân eden nurlu sözlerinizin bu uğurda fedâkârâne çalışmamıza sa'ik olur. Sevgili Paşa, önümüze gene bir mâni' kıyâm ederek ile'l-ebed nisyân hafresine(unutkanlık çukuru) fırlatdığımız çarşaflarımızı tekrâr giyeceksiniz ve şabkanızı çıkaracaksınız diyor. Bize bakan bu eyü nazarları bu ağır tehdîd takviye ediyor ve va'd-i celîliniz vechile ber-tarâf etmenizi hürmetlerle istirhâm eyleriz efendim.”⁴⁰¹

Ancak şapkanın kabulü, dini politikaya alet etmek isteyenlerin kışkırtması ile bir takım tepkilere de yol açmıştır. Çağdaş giyime karşı halkı ayaklandırmaya yönelik bir takım propaganda faaliyetleri hükümetin kararlı tutumu sayesinde daha başlangıçta engellenmiş, bu tür eylemlerde bulunanlar amaçlarına ulaşmadan yakalanarak haklarında Takrir-i Sükûn Kanunu uyarınca işlem yapılmıştır. Örneğin Kasaba nahiyesinde yaşayan Mehmet isimli bir şahıs kendisine yapılan tebligata

³⁹⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf..., C.IV, s. 571; Duran, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 73-74.

⁴⁰⁰ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.77.

⁴⁰¹ 11 Şubat 1926 tarihli telgraf, BCA: 030.10(16.2.1926), 104.679.4(2). Bkz. EK-VIII. Telgraf üzerine olay araştırıldığında Nergiszâde Boyacı Ahmed isminde bir şahsın öksüzler yurdunda bu tür bir propaganda yaptığı tespit edilerek derhal İstiklal Mahkemesi'ne sevki hususunda gerekli işlemler başlatılıyordu. 16 Şubat 1926 tarihli Dahiliye Vekâleti telgrafi, BCA: 030.10(16.2.1926), 104.679.4. Bkz.EK-IX.

rağmen sarığını çıkarmayı reddettiğinden ve bu uğurda öleceğini bilse dahi başındaki sarığı çıkarmayacağını beyan ettiğinden, Dahiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 27 Eylül 1925 tarihli kararı ile Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir⁴⁰². Aynı şekilde Kayseri Öksüzler Yurdu Müdürü iken şapka giymemek için istifa ettiği söylenen Karşlı Hacı Abdullah'ın; yine Kayseri'de oturan Hacı Ağazâde Hoca Hacı'nın, esnaftan Vehbi'nin, Medineli Arap Hacı Mehmed ile Mekkeli Arap Hacı Ahmed Efendi'lerin çeşitli biçimlerde şapka aleyhine, sarık lehine propaganda yaptıkları için İcra Vekilleri Heyeti tarafından 23 Kasım 1925 tarihinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildikleri bilinmektedir⁴⁰³. Keza Gümüşhane Mebusu'nun şapka yüzünden Büyük Millet Meclisi'nde katl edildiğine ve İstanbul'a bir İngiliz Filosu geldiğine dair zihin karıştırıcı mahiyette propaganda yapan ve başındaki şapkayı çıkartarak sarık saran Sandıkçı-zade İsmail Usta ve iki ortağı 23 Kasım 1925 tarihinde⁴⁰⁴; bu konuda ordu içinde propaganda yaptığı anlaşılan Mehmed Fahri, 21 Şubat 1926 tarihinde⁴⁰⁵ Takriri-i Sükûn Kanunu uyarınca İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir.

Şapkanın kabul edilmesine yönelik bireysel tepkiler özellikle yurdun doğu bölgelerinde çeşitli eylemlere yol açmıştır. Zira yeterince gelişmiş olmayan doğu bölgelerinde yaşayan halkın eğitim seviyesi oldukça düşük olduğundan Cumhuriyet yönetimi nedeniyle şahsi çıkarları zedelenen şeyhler, dervişler, büyücüler ve bazı cahil hocaların yönlendirmesine daha açıktır⁴⁰⁶. Bu olaylardan ilki Sivas'ta meydana gelmiştir. 14 Kasım 1925 günü elebaşları imamlar olan ve aralarında Belediye Başkanı ile bir kısım belediye görevlilerinin de bulunduğu 40-50 kişilik bir gurup duvarlara şapka devrimi aleyhine ve hükümete hakaret içeren bildiriler yapıştırmışlardır. Bu bildirimlerde hükümete muhalif mebusların sayısının 170'e

⁴⁰² 27 Eylül 1341 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı, BCA: 030.18(27.9.1925), 15.62.15. Bkz. EK-V.

⁴⁰³ 23 Teşrîn-i sâni 1341 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı, BCA: 030.18(23.11.1925), 16.71.4.Bkz. EK-VI.

⁴⁰⁴ 23 Teşrîn-i sâni 1341 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı, BCA: 030.18(23.11.1925), 16.71.5. Bkz. EK-VII.

⁴⁰⁵ 21 Kânûn-ı sâni 1926 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı, BCA: 030.18(21.2.1926), 17.89.5. Bkz. EK-X.

⁴⁰⁶ Gentizon, s. 107.

ulaştığına dair yalan haber veren asiler, halkı şapka yerine sarık sarmak için kışkırtmışlardır⁴⁰⁷.

25 Kasım günü kente gelen İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanan asilerin elebaşı olan İmam Mehmet Necati idama mahkûm edilmiş ve 28 Kasım günü asılmıştır. Olaylarla ilgisi olduğu iddia edilen Sivaslı muhtarların hepsi beraat ederken, aralarında Belediye Başkanı'nın da bulunduğu bir kısım sanıklar çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Mahkeme ayrıca, eski Terakkiperver Partisi üyelerini de olaylarda sorumlulukları olduğu gerekçesiyle çeşitli cezalara çarptırmıştır⁴⁰⁸.

Kayseri'de 22 Kasım günü, kendisinin Şeyh Sait'in halifesi olduğunu iddia eden Ahmet Hamdi Efendi isimli bir Nakşibendî mensubu, halkı hükümet aleyhine kışkırtmaya çalışmışsa da herhangi bir olay çıkmadan yakalanmış ve İstiklal Mahkemesine sevk edilmiştir⁴⁰⁹.

Erzurum'da ki olaylar ise Şeyh Hacı Osman ve çevresinde bulunan 20-30 kadar kişinin 24 Kasım 1925 günü sabah namazından sonra şapka sorununu bahane ederek din adına halkı ayaklanmaya kışkırtması ile başlamıştır. Kışkırtma sonucu 3000 kişilik büyük bir gurup şapka aleyhinde gösteriler yapmış, çarşayı kapatarak valinin evinin önünde "biz gâvur vali istemeyiz" diye bağırılmışlardır⁴¹⁰. Olaylar, valinin ve ordu komutanının kararlı tutumları sayesinde iki saat içinde bastırılmış ve isyancıların elebaşları tutuklanmıştır. Olaylar nedeniyle Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildiğinden isyana katılanlar sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmışlar ve elebaşı olan 13 kişi idama mahkûm edilerek asılmıştır⁴¹¹. Ayrıca, olayların nedenlerinin araştırılması için İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile bölgeye gönderilen İstiklal Mahkemesi 6 Aralık günü Erzurum'a gelerek incelemelere başlamıştır. Yapılan inceleme sonucunda olayların çıkmasında bazı Erzurum milletvekillerinin telkinlerinin etkili olduğu sonucuna varıldığından bu konuda hükümetin uyarıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca olayların çıkmasında dolaylı etkileri

⁴⁰⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 406; Yazman, s. 104; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 190; Tümtürk, s. 344; İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 140.

⁴⁰⁸ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 408.

⁴⁰⁹ İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 140.

⁴¹⁰ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 407; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap(Birinci Bölüm), s. 190.

⁴¹¹ Yazman, s. 104.

olduğu saptanan bazı sanıkların Ankara’da İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmasına karar verilmiştir⁴¹².

Rize’nin İslâhiye bölgesinde ise, 25 Kasım 1925 günü İmam Şaban ile Muhtar Yakup ve arkadaşları halkı genel bir konunun görüşüleceği bahanesiyle Ulu Cami önünde toplamışlar ve hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşaflarını açacağı, Kur’anı kaldıracığı yolundaki propagandalarla halkı galeyana getirmişlerdir⁴¹³. Bu arada, çevredeki silahlı haydutların da yardımı ile karakolu basarak altı jandarmayı esir alan asiler, Rize’yi ele geçirip yağmalamayı ve hapisaneleri boşaltmayı planlamışlardır. Bu amaçla halk, “Ankara’da ihtilal yapıldığına ve dinci paşaların yönetime el koyduğuna, olaylar sırasında Mustafa Kemal’in yaralandığına, İnönü’nün ise öldürüldüğüne” dair yalanlarla kandırılmak istenmiştir. İsyancıların ayrıca Erzurum ayaklanmasını örnek göstererek övmek ve dinin korunması için Rize’nin de üstüne düşeni yapması gerektiğini söylemek suretiyle halkı kışkırttıkları görülmüştür⁴¹⁴.

Olay yerine Hamidiye Kruvazörünün gönderilmesi de dahil olmak üzere alınan sert tedbirler nedeniyle isyancılar amaçlarına ulaşmadan ele geçirilmişler ve bölgeye gelen İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmışlardır⁴¹⁵. 11-14 Aralık tarihleri arasında yapılan yargılamalar sonucunda elebaşları olan 8 kişi idam olmak üzere isyancılar çeşitli cezalara mahkum olmuşlardır. Ayrıca bu ayaklanmalarda İstanbul’da ki gizli bir örgütün etkili olduğuna dair deliller ele geçirildiğinden İstiklal Mahkemesi tarafından bu örgütün araştırılması konusunda hükümete uyarıda bulunulmuştur. Keza ayaklanmalarda Nurettin Paşa’nın Meclis’teki şapka aleyhine tutumu ve konuşmalarının çok etkili olduğu hükümete bildirilmiştir⁴¹⁶.

Rize’deki olayların ertesi günü, yani 26 Kasım 1925 günü başlarına sarık takan modernleşme karşıtları bu defa Maraş’ta ortaya çıkmışlardır. İbrahim Hoca isminde biri Cuma namazından çıkan halkı “Müslümanlık elden gidiyor, ne duruyorsunuz” diye tahrik ederek gösteri yapmaya çalışmıştır. İsyan aynı gün

---

⁴¹² Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 410.

⁴¹³ Çağatay, s. 29.

⁴¹⁴ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 411.

⁴¹⁵ Yazman, s. 105; Tümtürk, s. 345.

⁴¹⁶ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 412.

bastırılmış ve önderleri İstiklal Mahkemesinde yargılanmışlardır. Buradaki isyanın başında padişah taraftarı eski Hürriyet ve İtilaf Partisi mebuslarından Şükrü Efendi ile Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinden Hasib'in de bulunduğu bilinmektedir⁴¹⁷.

4 Aralık 1925 tarihinde Giresun'da şapka bahanesiyle camilerde ve köylerde dini politikaya alet ederek halkı kışkırtmaya çalışan Abdullah ve Hüseyin Hocalar ile Şeyh Muharrem ve diğer bazı asiler, 15-18 Aralık 1925 tarihleri arasında yapılan yargılamalar sonucunda idama mahkum edilmişlerdir⁴¹⁸.

Bütün bu ayaklanmalarda dikkati çeken husus aynı tarz propagandalar yapılması ve halkı kışkırtanların dışarıdan gelmeleridir. Örneğin Erzurum olaylarına yol açan Hacı Osman 10-15 gün önce şehre gelmiştir. Aynı şekilde Kayseri, Giresun ve diğer şehirlerdeki olaylar dışarıdan gelenler tarafından çıkartılmıştır. Olayların arka arkaya meydana gelmesi de dikkate alındığında, tek bir elden yönetildikleri kanaatini uyandırmaktadır⁴¹⁹. Bu nedenle İstiklal Mahkemesi ayaklanmaların gizli bir örgüt kışkırtmasıyla meydana gelip gelmediğini incelemek üzere 21 Aralık tarihinde İstanbul'a geçmiştir. Burada Erzurum olayları ile ilgisi bulunmayan 6 kişiyi beraat ettiren mahkeme, 28 Aralık günü Ankara'ya dönmüş ve yargılamalara burada devam edilmiştir. 3 Ocak günü Çerkeş'te cami duvarına şapka aleyhine ilan astığı ileri sürülen Hoca Ahmet'i yargılamış ve suçsuz bulmuştur⁴²⁰. 18 Ocak'ta ise Maraş'ta halkı şapka bahanesiyle kışkırtan ve hapishaneyi boşaltma girişiminde bulunan Molla İbrahim, Müezzın Hafız Mehmet'i yargılayan mahkeme idamlarına karar vermiştir⁴²¹.

Yapılan inceleme ve araştırma sonucunda, olayların elebaşlarının yalnız şapkaya değil, tümüyle Kurtuluş Savaşına karşı olup Yunan emellerine hizmet ettikleri anlaşılmıştır⁴²². Ayrıca İstiklal Mahkemeleri tarafından yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda şapka bahanesiyle ortaya çıkan olaylarda 1924 yılında İskilipli Atıf tarafından yayınlanan ve özellikle doğu illerinde dağıtılan "Frenk Mukallitliği ve Şapka" isimli bir broşürün çok etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

⁴¹⁷ Yazman, s. 104-105; Tümtürk, s. 344. Ayrıca bkz. *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 141.

⁴¹⁸ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 412.

⁴¹⁹ *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 142.

⁴²⁰ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 413.

⁴²¹ *A.g.e.*, s. 415.

⁴²² Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.77.

Ayaklanmalar sırasında halkı kışkırtanların üzerinde ele geçirilen bu broşürde Peygamber'in "Bizden başkalarına benzemeye özenenler bizden değildir" sözü hatırlatılarak, Müslümanların şapka takmasının zina ve hırsızlıktan daha ağır bir suç olduğu ileri sürülmektedir⁴²³. Bu nedenle 7 Aralık 1925 tarihinde tutuklanan İskilipli Atıf Hoca Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Yapılan yargılamalar sonucunda Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Batı Anadolu'yu işgal etmiş bulunan Yunan ordusuna direnilmemesi için başında bulunduğu Teali-i İslam Cemiyeti tarafından hazırlanan broşürleri Türk köylerine attırdığı, Cumhuriyete kast eden şapka aleyhine ayaklanmalarla maddeten ve manen ilgili bulunduğu sabit görülen İskilipli Atıf Hoca, Anayasa'yı kısmen ya da tamamen değiştirmeye kalkıştığı için idama mahkûm edilmiştir⁴²⁴.

Ancak bütün bu olaylar toplumun çoğunluğunca yaratılmış olaylar değildir. Birçok yerden TBMM'ye gönderilen telgraflar ile bu olaylar kınandığı gibi; 22 Şubat 1926 tarihinde Erzurumluları temsilen Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret eden Erzurum Belediye Başkanı Nafiz Bey ile Erzurum Genel Meclis üyesi Tefvik Bey örneğinde olduğu gibi çeşitli illerden gelen heyetler Mustafa Kemal Paşa'ya ve devrimlerine bağlılıklarını bildirmişlerdir⁴²⁵.

Mustafa Kemal Paşa, ülkede şapka bahanesiyle çıkartılan bu olaylara tepkisini Söylev'de şu şekilde dile getirmiştir:

"Baylar, ulusumuzun giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, bağınazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen fesi atarak, onun yerine, bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk ulusunun uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu...Ama, Nureddin Paşa'nın, ulus kürsüsünden çoşturabildiği bağınazlık ve gericilik duyguları; en sonu birkaç yerde ve yalnız birkaç gericinin İstiklal Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü."⁴²⁶

Bu olaylarda İstiklal Mahkemeleri tarafından ağır cezalara mahkum edilenler şapka giymedikleri için değil, şapkayı bahane ederek ayaklanma çıkarmak, dini politikaya alet edip halkı kışkırtmak suretiyle vatana ihanet ettikleri için mahkum

⁴²³ Mustafa Baydar, "Şapka Konusunda Atıf Hoca-Süleyman Nazif Çatışması," *Türk Dili*, C.XXIII, No: 230(Kasım 1970), s. 135.

⁴²⁴ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 416.

⁴²⁵ A.g.e., s. 418.

⁴²⁶ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 1193.

edilmişlerdir. Olayların elebaşları asılırken ikinci ve üçüncü derecede suçlular ağır hapis cezalarına çarptırılmışlar; suçu sadece şapkaya karşı koymak olan ferdi suçlular ise hafif şekilde cezalandırılmışlardır⁴²⁷.

Göz alışkanlığına dayandığı için, şapkaya yönelik bu tepkiler doğaldır. Zira giyim-kuşam devrimi, yalnız sosyal nitelikli, basit bir olay olmayıp laiklik ve uygarlıkla doğrudan ilgilidir. Bu nedenle benimsenmesi çeşitli evreler geçirmiştir. Devlet memurlarına zorunlu şapka uygulaması üzerine, bazı kimseler, melon şapkayı “melon şapka” diye adlandırmış, fötr ve melon şapkaya alışıldıktan sonra aynı tepki bu defa silindir şapkaya gösterilmiştir. O yıl Meclis açılışında Meclis Başkanının frakla silindir şapka giymesi, bu giysiyi gelenekleştirmiştir⁴²⁸.

Atatürk devrimlerine karşı olan çevrelerin günümüzde en çok başvurdukları yalan, devrimlerin İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla kan dökerek, zorla yapıldığı iddiasıdır. Müslüman kitleyi Atatürk’ten ve Cumhuriyetten nefret ettirmek için devrimler sırasında bu mahkemelerin Müslümanlara sırf Müslüman oldukları için zulüm yaptıkları gibi bir izlenim yaratılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu yalanlar hiçbir belgeye dayandırılmadığı için söyleyenin insafına kalmaktadır. Kimileri İstiklal Mahkemeleri tarafından on binlerce kişinin idam edildiğini söylerken, kimileri ise yüz binlerden bahsedebilmektedir⁴²⁹.

Şüphesiz ki İstiklal Mahkemeleri’nin Türk Devrimi’nin gerçekleştirilmesinde oynadıkları rol çok önemlidir. Çağdaşlaşma amacı ile yapılan devrimlere yönelik tepkiler, bu mahkemelerin varlığı sayesinde kısa sürede bastırılmıştır. Zira özellikle doğu illerinde şapka bahanesi ile çıkartılan ayaklanmaların asıl amacı yeni kurulan Cumhuriyetin yıkılmasıdır. 1925’li yıllarda Fransa’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara’daki ilk resmi temsilcisi olarak görev yapan Albert Sarraut’un deyimiyle her devlet gibi genç Türkiye’nin de Cumhuriyet Rejimini korumak istemesinden ve bu amaçlar doğrultusunda önlemler almasından doğal bir şey

---

⁴²⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, s. 416.

⁴²⁸ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIV, No:25(1982), s.79.

⁴²⁹ İstiklal Mahkemeleri hakkındaki yalanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Özakman, *Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele:Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar*, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 647-676.

olamazdı⁴³⁰. İşte İstiklal Mahkemeleri'nin bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ancak şapka devriminde de görüldüğü üzere bireysel olarak devrimlere karşı çıktığı için idam edilen kimse yoktur. Zira kimsenin başına kanun zoruyla, kan dökerek şapka giydirilmemiştir. Çıkarılan kanunun amacı, halkın kendiliğinden benimsediği bu devrimi hukuki zemine oturtmaktan ibarettir. Türkiye'de dinin siyasete etkisi çok fazla olduğundan kanun yolu ile geriye dönüş önlenmek istenmiştir. Nitekim bu husus Anayasa ile de güvence altına alınmış ve Şapka İktisası(Giyilmesi) Hakkında Kanun hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğunun dahi ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır⁴³¹.

Şapka devrimi ile başlayan giyim kuşamdaki çağdaşlaşma atılımlarına kadın giyim-kuşamının çağdaştırılması konusunda yapılan çalışmalarla devam edilmiştir. İleride de görüleceği üzere bu konuda kanun çıkartmayı gerekli görmeyen Mustafa Kemal Paşa, bu sorunu kendi doğal akışına bırakarak çözmeyi tercih edecektir. Giyim-kuşamın çağdaştırılması konusunda son adım ise 1934'te atılmış ve çıkarılan bir kanun ile dini giysilerin mabetler ve ayinler dışında giyimi yasaklanmıştır.

C.BAZI KİSVELERİN GİYİLEMeyeCEĞİNE DAİR KANUN (3ARALIK 1934)

1.Tasarı ve Gerekçesi

3 Aralık 1934 günü Meclis'te görüşülerek kabul edilen kanun tasarısı⁴³² şu şekildedir:

“Madde 1-Her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve âyinler haricinde ruhani kisve taşımaları yasaktır.

Hükûmet her din ve mezhepten münasib göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhanî kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat

---

⁴³⁰ “...Bununla birlikte şapka devrimi, yeni rejime(Cumhuriyet'e) yönelik komploları kıskırtmaya devam eden asilerle, eski rejim savunucularıyla ve bazı dikkafahılarla da karşılaştı. Ancak yeni rejimin kendini savunması gerekiyordu; bunu da kesinlikle yaptı...” Bkz.Bige Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 320.

⁴³¹ T.C Anayasası'nın 174.maddesi için bkz.Gözübüyük, s. 263.

⁴³² 3 Aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı Kanun için bkz. *Düster*, III.Tertip, C. XVI, 2.B., s. 24; *Resmi Gazete*, 2879, 13 Aralık 1934(Kanunun 1.maddesi 13 Haziran 1935'de yürürlüğe girmiştir).

müsaadeler verebilir. Bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhaniye verilmesi caizdir.

Madde 2-Türkiye’de kanuna tevfikân teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüb gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alâmet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız nizamname veya talimatname ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alâmet ve levazım taşıyabilirler.

Madde 3-Türkiye’de bulunan Türklerin ve yabancıların, yabancı memleketlerin siyaset, askerlik ve milis teşekkülleri ile münasebetli kıyafet ve alâmetlerini ve levazımını taşımaları yasaktır.

Madde 4-Ecnebi teşekkül mensuplarının kendi kıyafet, alâmet ve levazımları ile Türkiye’yi ziyaret etmeleri, İcra Vekilleri Heyetince tayin olunacak mercilerin müsaadesine tabidir.

Madde 5-Türkiye devleti nezdinde memur bulunanların kıyafetleri beynelmilel meri âdetlere tabidir.

Müsaadei mahsusa[özel izin] ile gelen yabancı memleketler kara, deniz, hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmî üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tayin olunur.

Madde 6- Bu Kanunun tatbik suretini gösterir bir nizamname yapılır.

Madde 7-Birinci maddenin hükümleri bu kanunun neşri tarihinden itibaren altı ay sonra ve diğer maddelerin hükümleri kanunun neşri tarihinden itibaren meridir.

Madde 8-Bu Kanun’un icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”⁴³³

Tasarının gerekçesinde, Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunun dini kuralların devlet hayatına karışmaması anlamına gelen ve Cumhuriyetin temel ilkelerinden olan laiklik ilkesinin zorunlu bir sonucu olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Din ile Devletin ayrılığını ve dini akîdelerin Devlet hayatı haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp memleketin Devlet hayatında dinin hiç bir tesiri olmamasını, yani laiklik esasını inkılâbın ve rejimin ana umdesi tanımış olan Cumhuriyet Hükûmeti bu yolda attığı adımların tabii bir netice ve icabı olarak ruhanilerin dini kıyafetlerini ancak âyinler esnasında taşıyıp, âyinler haricinde her hangi bir ferdin taşıyabileceği kıyafetlerde bulunması hususunu lüzumlu görmüş ve bu gayenin temini için bağlı kanun lâyihasını Büyük Meclis’e sunmuştur.”⁴³⁴

Gerekçede daha sonra vicdan özgürlüğü tartışması yapılmış ve inanca bağlı olarak kullanılan giysilerin yasaklanmasının vicdan özgürlüğüne aykırı olmadığı; tersine anayasada teminat altına alınan vicdan özgürlüğünü güvence altına almak suretiyle kamu düzenini koruduğu şu şekilde açıklanmıştır:

“Cumhuriyet Hükümetinin bu hükmü kabul etmekte teşkilatı esasiye kanunumuzda müyyet[sağlamlaştırılmış] ve akalliyetler[azınlıklar] için de

⁴³³ TBMM Zabıt Ceridesi, 4.Dönem, 11.Toplantı, C.XXV, s. 22.

⁴³⁴ Aynı ceride, s.22.

ayrıca hususi hükümler ile tanınmış olan ve esasen Türk inkılâbının ana umdelerinden bulunan vicdan serbestisi hakkını tahdit yollu bir müdahale mevzubahis olmayıp bu hüküm ile takip edilen gaye bilâkis vicdan hürriyetini takviyeye matuftur.”⁴³⁵

Vicdan özgürlüğünün amacının toplumda yan yana yaşayan insanlar arasındaki saygısızlığı, geçimsizliği ve soğukluğu önlemek olduğu, bunun da ancak inanca bağlı giysilerin yasaklanmak suretiyle olabileceği ise şu sözlerle anlatılmıştır:

“Çünkü ehemmiyetsiz kıyafet müsavatsızlıkları dolayısı ile memleket amme nizamını muhil olabilecek[bozabilecek] ihtimallerde halkın huzur ve sükûnunu korumaktan ve Türkiye’de yan yana yaşayan insanların birbirlerine karşı medeni ve insani saygılarla yaşayabilmelerini ve her türlü soğukluk ve geçimsizlik bahanelerinin bertaraf edilmesini teminden ibarettir.”⁴³⁶

Gerekçeye göre bu kanun, vicdan özgürlüğünün en önemli ölçütü olan, Türkiye’deki yurttaşların hangi din veya mezhepten olurlarsa olsunlar kanun önünde eşit konumda bulunmalarını sağlayacaktır. Bu husus gerekçede şöyle ifade edilmiştir:

“Binaenaleyh bu kanunun hedefi Cumhuriyetin sınırları içinde yaşayan insanların herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar serbestii vicdan konusunda tam bir müsavata mazhariyetlerini, ekseriyetten olsun, akalliyetten olsun, yabancı bulunsun, yerli olsun Türkiye’de vicdanî hürriyetin lüzumsuz bir kasru tahdidi asla düşünülmezsizin Türkiye’de herkesin dini hürriyetin tazimi[kullanılması] hususunda müsavat üzere nizamı ammenin icaplarına tâbi tutulmasını temin etmektedir.”⁴³⁷

Gerekçede din ve mezheplere duyulan saygı gereği, her mezhep ya da dinden bir kişiye hükümet tarafından verilen “törenler dışında da dini giysi giyme izninin” eşitlik ve laiklik ilkesine aykırı olarak kullanılamayacağı ise “Bu müsavata ve laiklik umdemizi rencide etmeyecek surette ancak 1’inci maddenin ikinci fıkrası ile her mezhebe hürmetkârlık nişanesi olmak üzere teklif ettiğimiz mahdut ve muvakkat müsadde usulünü kabulde bir mahzur görmemekteyiz”⁴³⁸ sözleriyle ifade edilmiştir.

Gerekçenin bundan sonraki bölümünde ise çeşitli kuruluşların özel giysilerinin belirli bir izne tabi tutulmasının ulusal birliği incitici, ulusal duyguyu kışkırtıcı ve kızdırıcı durumlara engel olmaya yönelik olduğu açıklanmıştır.

---

⁴³⁵ Aynı ceride, s. 22.

⁴³⁶ Aynı ceride, s. 22.

⁴³⁷ Aynı ceride, s. 22.

⁴³⁸ Aynı ceride, s. 22.

2.Tasarının Meclis'te Görüşülmesi

Tasarı hakkında ilk olarak söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya söz konusu kanunun ulus işlerinde dini etkiyi kaldırmak anlamına gelen laiklik ilkesinin bir gereği olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

“Baylar, büyük inkılâbımızın temellerinden biri de laik olmaktır. Laik olmak demek Devlet işlerinde ve ulus işlerinde dini tesirâtı kaldırmak demektir. Biz Cumhuriyetin kurulduğu günden beri buna dair ehemmiyetli kanunlar yaptık, kararlar verdik. Hilafetin ilgası, mahkemelerin birleştirilmesi, şeriye mahkemelerinin kaldırılması, tevhide tedrisat, medreselerin kaldırılması, tarikatların ilgası, kanunu medeni ve buna müteferri[benzer] bir çok kanunlarımız vardır. Fakat tatbikatta görüyoruz ki ve bilhassa Büyük Meclis'in bize verdiği direktiflerden anlıyoruz ki bunlardan bazılarının zamanı gelmiştir. Büyük arzunuzu yerine getirmek için bu gün birisini daha huzurunuzda takdim ediyorum...”⁴³⁹

Muş Mebusu Hakkı Kılıç Bey'in İslam'da özel bir giysi bulunmadığına dair açıklamalarından sonra tekrar söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya devrimin sürekli bir olgu olduğunu, burada duraksama göstermenin devrimin sonu olacağını:

“...Laik devlet, bu zaruretleri gözetirken şu veya bu dinin ahkâmı ile alâkadar olmaz(Okay sesleri). Bu kararları verdiren sebepler doğrudan doğruya milletin menfaatinin icab ettirdiği maddi ve gerçek sebeplerdir. Şu dinde bu kıyafet vardır, bu dinde şu kıyafet vardır. Hakikaten laik olan Hükümetimizin aklından böyle bir endişe geçmemiştir. Bu yürüyen ve yürümesi lazım gelen canlı inkılâbımızın eseridir. İnkılâb yapıldığı zaman onun gösterdiği zaruretler takip edilmez ve inkişafına yardım edilmezse o inkılâb geri kalır, hatta geriye döner. İnkılâb geriye döndüğü zaman, Türk camiasının nasıl bir akıbeta düşar olacağını tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılâbın emirlerini yapmamak irticaa hizmet etmek, mürteci olmak demektir...”⁴⁴⁰

şeklinde açıkladıktan sonra “Dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet[canlılık] ve hayatiyet bulamayan

---

⁴³⁹ Aynı ceride, s. 75.

⁴⁴⁰ Aynı ceride, s. 76.

müesseselerdir” demek suretiyle sözlerini tamamlamıştır⁴⁴¹.

Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun T.C. Anayasası'nın 174.maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacını güden devrim kanunu niteliğinde olup, hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğu dahi ileri sürülemez⁴⁴².

Basından anlaşıldığı kadarıyla Ermeni Patriği, Katolik Başpapazı ve Musevi Cemaat Başkanı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanunu çok olumlu bulmuşlardır⁴⁴³. Kanun'un mabetler ve ayinler dışında dini giysi giyme yasağına dair birinci maddesinin, ilgililere bu konuda bir hazırlık süresi tanınması amacıyla Resmi Gazete'de yayınından altı ay sonra, yani 13 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Ancak bu ayrıntıya dikkat edilmediğinden kanun bazı yerlerde derhal uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin İzmir'de bir papazın giysisi nedeniyle karakola sevk edildiğine dair şikâyet üzerine duruma Dâhiliye Vekâleti'nin el koyduğu ve 17 Aralık 1934 tarihli bir tamim ile kanunun yürürlük tarihi konusunda ilgilileri uyardığı görülmüştür⁴⁴⁴.

3.Kanunun Uygulanmasına İlişkin Tüzük(6 Şubat 1935)

Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'un 6.maddesi, bu kanunun uygulanma şeklinin bir Tüzük ile belirlenmesini öngörmüştür. Söz konusu hüküm doğrultusunda hazırlanan Tüzük, Bakanlar Kurulu tarafından 6 Şubat 1935 tarihinde onaylanmış ve 18 Şubat 1935 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁴⁵.

6 Şubat 1935 tarihli ve 1958 sayılı Tüzük'te öncelikle mabet ve dini giysinin tanımı yapılmıştır. Buna göre, her din ve mezhebin din görevlilerini ayırt etmek için kabul ettiği her türlü

---

⁴⁴¹ Aynı ceride, s. 77.

⁴⁴² Anayasa'nın 174.maddesi için bkz.Gözübüyük, s. 263.

⁴⁴³ 5 Aralık 1934 tarihli Ulus Gazetesi.

⁴⁴⁴ 17 Aralık 1934 tarihli Tamim, BCA: 479, 030.10(18.12.1934), 53.346.9. Bkz. EK-XII.

⁴⁴⁵ 6 Şubat 1935 tarihli Tüzük, BCA: 030.18(6.2.1935), 51.8.15. Bkz. EK-XIII. Ayrıca *Düstur*, III.Tertip, C.XVI, 2.B., s. 413; *Resmi Gazete*, 2933,18 Şubat 1935.

giysi, alamet ve işaret dini giysi sayılmaktadır. Her dinin ibadetine özgü olarak yapılmış kapalı yerler ise mabet olarak tanımlanmıştır.

Tüzük'te daha sonra, her din ve mezhepten bir din görevlisine mabet ve ayin dışında dahi dini giysi taşıma izninin İçişleri Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu'nca verileceği hükme bağlanmıştır.

Tüzük'te ayrıca izcilik, sporculuk gibi topluluklar ile dernek ve klüplerin giysilerinin devrimlere, Türkiye'nin rejimine ve bütünlüğüne aykırı olmaması, hükümet tarafından kabul edilen resmi giysilerden farklı olması, yabancı ülkelerin siyasi ve askeri kuruluşlarıyla ilişkili bulunmaması öngörülmüştür. Bu şartlara uygun giysi örnekleri, Tüzüğün yürürlüğe girmesinden itibaren 30 gün içinde en büyük mülki amire verilecektir. Mülki amirler tarafından 30 gün içinde reddedilmeyen giysiler kabul edilmiş sayılacak ve bu giysilerde değişiklik yapılması ya da yeni kurulan bir kuruluşun giysisinin tespiti aynı koşullara bağlı olacaktır.

Tüzüğe göre, yabancı kuruluşların kendi giysileri ile Türkiye'yi ziyaret edebilmeleri İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlıdır. Özel izinle Türkiye'ye gelen yabancı silahlı kuvvetler mensuplarının resmi uniformalarını ne şekilde ve nerelerde giyebilecekleri Milli Savunma Bakanlığı'nca çıkartılacak bir yönetmelik ile belirlenecektir⁴⁴⁶.

Okullardaki giysiler konusunda ise bu okulların bağlı bulunduğu bakanlık tarafından bir talimatname yayınlanması öngörülmüştür⁴⁴⁷.

Yürürlüğe girmesinden sonra Tüzük hükümlerine genel olarak uyulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Muş Halkevi Başkanı tarafından Cumhuriyet Halk Partisine gönderilen 11 Nisan 1935 tarihli bir yazıda, Muş ilindeki bütün hocaların medeni kisveleri sevinçle giydikleri bildirilmektedir⁴⁴⁸. Ancak bazı yerlerde din görevlilerinin sadece sarıklarını çıkartarak cüppe giymekte ısrar ettikleri, çıkarttıkları sarık yerine de şapka giyeceklerine başı açık olarak ya da tekke/bere giyerek dolaştıkları görüldüğünden, İçişleri Bakanlığı 6 Temmuz 1935 tarihli bir yazı ile memurların bu tür davranışlarda ısrar etmeleri halinde memuriyetten çıkartılacakları konusunda uyarılmalarını istemiştir⁴⁴⁹. Söz konusu yazıdan sonra polislin şapka konusunda daha titiz davrandığı ve başlarına kanuna aykırı başlık

---

⁴⁴⁶ 9.12.1935 tarihli ve 2/3667 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile kabul edilen "Türkiye'de Bulunacak Ecnebi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Mensuplarının Kıyafetleri Hakkında Talimatname" için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.XVII, 2.B., s. 55; *Resmi Gazete*, 3187, 20 Aralık 1935.

⁴⁴⁷ Bu konuda değişik mevzuatta yer alan hükümleri birleştiren 22.7.1981 tarihli ve 8/3349 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığı ile Diğer bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik" için bkz. *Düstur*, V.Tertip, C.XXI, s. 498; *Resmi Gazete*, 17537, 7 Aralık 1981.

⁴⁴⁸ 11 Nisan 1935 tarihli yazı, BCA: 3.Büro, 490.1(11.8.1935), 611.122.1. Bkz. EK-XIV.

⁴⁴⁹ Dahiliye Vekâleti'nin 6 Temmuz 1935 tarihli yazısı, BCA: 490.1(6.7.1935), 611.122.2. Bkz. EK-XV.

takanlar hakkında yasal işlem yapıldığı görülmüştür⁴⁵⁰. Ayrıca basından anlaşıldığı kadarıyla giydikleri pardösüyü dini giysiye dönüştüren bazı Ermeni Papazları, Valilik tarafından uyarılmıştır⁴⁵¹.

D.KADIN GIYİM-KUŞAMI

1.İslamiyet'in Kadın Giyim-Kuşamına Etkisi: Tesettür

Eski Türklerde kadın giyiminin erkek giyimine göre daha parlak renkler ve desenlerden oluştuğu; bunun dışında her iki giyim arasında önemli bir farklılık bulunmadığı bilinmektedir⁴⁵². Buna göre kadın giysileri, erkek giyiminde olduğu gibi üç ana parçadan oluşmaktadır. Bunlar ayağa giyilen şalvar, vücuda giyilen cepken ile üstlüktür. Kadınların çizme yerine ayakkabı giydikleri, başlarına ise saçlarına verdikleri önem nedeniyle çok çeşitli ve süslü başlıklar taktıkları görülmüştür⁴⁵³. Diğer bir deyişle, İslamiyet öncesinde kadınlar başlarına saçları örtmek amacıyla değil, süs amacıyla başlık takmışlardır. Uygur Türkleri'nde(M.S 744-1335) Hıristiyan Türk kızının olduğu gibi rahibenin dahi başı örtülü değildir⁴⁵⁴. Aral Gölü ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede yaşayan Oğuz Türkleri'ni M.S 922 yılında ziyaret eden ve bir süre onlarla birlikte yaşayan Abbasi Halifesi'nin elçisi İbn Fadlan'ın anlattığına göre Oğuz Türkleri'nde de kadınlar başlarını örtmemişlerdir⁴⁵⁵.

Atatürk'ün çağdaşlaşma atılımlarına başlangıcından itibaren karşı çıkanların en çok kullandıkları propaganda malzemesi giyim-kuşamdır. Bu çevreler İslam dini ile giyim-kuşam arasında bir bağlantı kurmaya çalışmakta; peçe, çarşaf ve başörtüsünün İslam dininin zorunlu bir giysisi olduğu izlenimi yaratarak bu giysileri giymeyenlerin gâvur olduklarının, dolayısıyla cennete giremeyeceklerinin propagandasını yapmaktadırlar. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da zaman zaman bu yönde görüş bildirdiği görülmektedir⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ 31 Temmuz 1935 tarihli *Vakit(Kurun) Gazetesi*.

⁴⁵¹ 21 Ağustos 1935 tarihli *Vakit(Kurun) Gazetesi*.

⁴⁵² Gleb V Kubarev, "Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimleri," *Türkler (Ansiklopedi)*, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 196.

⁴⁵³ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 210.

⁴⁵⁴ *Sevin*, s. 10-13.

⁴⁵⁵ Akkent, s. 98.

⁴⁵⁶ 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi sonrası Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullardaki giyim-kuşam ile ilgili yönetmelik çalışması sırasında görüş sorulması üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından alınan 30 Aralık 1980 tarih ve 77 sayılı kararda dinimizin Müslüman

Hâlbuki İslam dininde zorlama olmadığı için, Kuran’da zorla örtmek, örtünmeye zorlamak anlamlarına gelen “tesettür” kelimesi bulunmamaktadır⁴⁵⁷. Zira Kuran’da insanların dış görünüşünden çok iç dünyalarına, ahlak ve yaşayışlarına önem verilmiştir⁴⁵⁸. Devlet düzeninin henüz kurulamadığı, zorbalardan ve tacizcilerden serbestçe hareket ettikleri bir dönemde, hür kadını cariyeden ayırarak bu tür saldırılardan korumak amacıyla gelen ayetlerin, günümüzde İslam’ın tesettürü emrettiği şeklinde yorumlanması oldukça yanlıştır. Zira günümüzde devlet, ferdi her türlü saldırıdan koruyacak şekilde örgütlenmiştir⁴⁵⁹. Kaldı ki Müslümanlığın ilk devirlerinde sosyal sınıf farkını belirtmek üzere yalnız asil kadınların kullandığı uzun elbise ile yüz örtüsünün(cilbab) Halife Ömer zamanında(M.S 634-644) yasaklandığı bilinmektedir⁴⁶⁰.

İslam dini ile giyim-kuşamın bir ilgisinin bulunmadığı İslamiyet’in Türkler tarafından kabulünden sonra, uzunca bir süre eski Türk giyim-kuşamında değişiklik olmamasından da anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Türkler M.S VII. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanlarla temas etmeye başlamışlardır. Ancak Türklerin İslam dinini toplu olarak kabul etmeleri daha sonra, X.yüzyılda gerçekleşmiştir. Mısır ve Suriye’de kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Tuluniler ve İhsîdîler dışında ilk İslami Türk sülalesi Doğu ve Batı Türkistan’da hüküm sürmüş olan Karahanlılar(M.S.960-1212) ile Afganistan’da hüküm süren Gazneliler(M.S.963-1118)’dir⁴⁶¹.

Karahanlılar zamanında Yusuf Hac Hacip tarafından 1067-1068 yıllarında yazılan ilk siyasi ahlak kitabı niteliğindeki Kutadgu Bilig’de yazarın “...kadınlardan

---

kadınlara örtünmeye emrettiği bildirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 3.2.1993 tarih ve 6 sayılı kararında da aynı görüşlere yer verilmiş ve “Başörtülerini, saçlarını, başlarını, boyun ve gerdanlarını iyice örtecek şekilde yakalarının üzerine salmaları, Dinimizin, Kitap, Sünnet ve İslam âlimlerinin ittifakı ile sâbit olan kesin emridir. Müslümanların bu emirlere uymaları dini bir vecibedir” denilmiştir.

⁴⁵⁷ Zekeriya Beyaz, *İslam ve Giyim Kuşam*, İstanbul, Sancak Yay., 1999, s. 242.

⁴⁵⁸ A.g.e., s. 255.

⁴⁵⁹ Kuran’da yer alan giyim-kuşam ile ilgili ayetlerin yorumlanmasında yapılan yanlışlıklar konusunda geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 259-315.

⁴⁶⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C.I., 1.B., İstanbul, MEB Basımevi, 1971, s. 33.

⁴⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., 1985, s. 1-43.

hayâ gitti, yüzlerini örtmezler” diye yakınması, o devirde kadınların yüzlerini örtmediklerinin delilidir⁴⁶².

Gerçektende eski Türklerde peçe ve yaşmak gibi örtünme araçları kullanılmamış; kadınlar siyasi, dini ve iktisadi nitelikteki toplantılara yüzleri açık olarak katılmışlardır⁴⁶³. Bu durumun XIV. yüzyıla kadar sürdüğü kesindir⁴⁶⁴. Müslüman giysisi olduğu savunulan peçe ilk olarak I.Murat(1360-1389) döneminde, yani İslamiyet’in Türkler tarafından benimsenmesinden yaklaşık dört yüzyıl sonra kullanılmaya başlanmıştır. Çarşafın ise Abbasilerde (M.S 750-1258) gayrimüslim kadınlara giydirildiği, Müslüman bir erkekle evlenmeleri halinde çarşaf giymekten kurtulabilecekleri öngörülmek suretiyle İslamiyet’in yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bilinmektedir⁴⁶⁵.

Görüldüğü gibi İslamiyet Türk giysileri üzerinde, özellikle Orta Asya’da bulunduğu sırada pek büyük bir etki yapmamıştır. Bugün dahi Orta Asya’daki Türk yurtlarının birçok yerinde çeşitli böklere, kalpaklara, üstlülkeler, içliklere, dizliklere rastlanması mümkündür⁴⁶⁶. Ancak Müslümanlığı kabul eden Türkler batıya yönelerek İran üzerinden Anadolu’ya yerleşince, giyim-kuşamda büyük bir değişim gözlenmiş; kadın ve erkek giyimlerinde oluşan farklılığın yanı sıra örtünme(tesettür) denilen yeni bir kavram ya da etken ortaya çıkmıştır⁴⁶⁷.

XII. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarına egemen olan Osmanlılarda saray sanatı olan minyatürlerde çeşitli kadın figürlerine yer verilmiştir. Bu figürlerden anlaşıldığı kadarıyla Fatih Sultan Mehmet döneminde kadınlar Eski Anadolu ve Orta Asya geleneklerini sürdürecektir şekilde açık giyimlidir. Ancak İstanbul’un alınması, göçebe düzenden yerleşik düzene geçiş, İmparatorluğun sınırlarının genişlemesi ve ekonomik koşullar gibi etkenlerle kadın-erkek dünyası ayrılmaya başlamıştır⁴⁶⁸. XIV. yüzyılda 1325-1340 yılları arasında bir takım Türk ülkelerini dolaşan ünlü

---

⁴⁶² Müjgân Cunbur, *Türk Kadını İçin*, Ankara, Türk Kadınları Kültür Derneği Yay., 1997, s. 17.

⁴⁶³ A.g.e., s. 98.

⁴⁶⁴ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 55.

⁴⁶⁵ Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı*” 5.B., Düsseldorf , Ufo Kültür Yay.,1980, s. 166.

⁴⁶⁶ Sevin, s. 31.

⁴⁶⁷ Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 211.

⁴⁶⁸ Gürtuna, *Yeni Türkiye*, C.XXXIV, No.701(2000), s. 100.

Arap gezgini İbni Batuta'nın anlattığına göre bu tarihlerde Türk kadınları örtülü değildir⁴⁶⁹. 1333 yılında İznik şehrini ziyaret eden gezgin, o zamanlar Osmanlı Hükümdarı olan Orhan Bey'in karısı Nilüfer Hatun'un huzuruna kabul edildiğini ve beraber yemek yediğini anlatmıştır⁴⁷⁰.

Tarihçi Şikâri, ilk örtünmenin İstanbul'un fethinden önce Osmanlıların başkenti olan Bursa kentine Türkmen boylarının gelmesi ile ortaya çıktığını bildirmiştir. Buna göre, I.Murat (1360-1389) devrinde Karamanoğlu Alaaddin'in katliamından kaçan üç kabile Osmanlı ülkesine gelmişler ve padişah tarafından Bursa şehrine yerleştirilmişlerdir. Bu kabilelerin kadınları çok güzel olduğundan herkes bunları seyretmeye başlayınca, ulema tarafından yüzlerinin saklanması emredilmiştir. Bu durum sonradan diğer kadın ve kızların çok hoşuna gittiğinden, örtünme giderek yaygınlaşmıştır⁴⁷¹.

Aynı devirde Bizanslı kadınlar da yüzlerini peçe ile örttüklerinden 1453 yılında İstanbul'un fethi Osmanlı sultanlarının yaşam tarzlarını oldukça etkilemiştir. Bu etkileşim Anadolu bakımından geçerli olmadığından, peçe sadece İstanbul kadınları bakımından bir giyim ögesi olmuştur⁴⁷². Yine de Silvestre'in 1680 tarihli albümüne kadar yabancı ressamın resimlerinde ve eski Türk minyatürlerinde yaşmaklı bir Türk kadınına rastlanılmamaktadır⁴⁷³.

Ancak XVI. yüzyıldan sonra Avrupa'dan gelen moda esintilerinin de etkisiyle İstanbul hanımlarının giysilerinde önemli bir değişim meydana geldiğinden, yönetim kendini giyime müdahale etmek zorunda hissetmiş ve kadınların giyecekleri ferace, yaşmak ve pabuçların şekil ve renklerini tespit eden, kadınların rasgele sokağa çıkmalarını önleyen şiddetli ferman ve hükümler çıkartmıştır. Müslüman Türk kadınlarının sokaklarda, zamanın ölçülerine göre açık sayılacak şekilde dolaşmalarını önleme konusunda ilk yasak meşhur Lale devri Padişahı III. Ahmet(1703-1730) tarafından çıkartılmıştır⁴⁷⁴. Sinirli, gaddar, zevkten mahrum ve kadınlardan nefret

---

⁴⁶⁹ Akkent, s. 101.

⁴⁷⁰ Ülkütaşır, *Hayat Tarih Mecmuası*, C.I, No.4(Mayıs 1967), s. 47.

⁴⁷¹ Şikâri'nin Karaman Tarihi isimli kitabından aktaran Pars Tuğlacı, *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984, s. 68.

⁴⁷² Akkent, s. 103.

⁴⁷³ Sevin, s. 95.

⁴⁷⁴ Tuğlacı, s. 11.

eden, acayip bir şahıs olduğu söylenen III. Osman(1754-1757) ise sokağa çıktığı zaman kadınlarla karşılaşmamak için, gezinti yapacağı üç gün boyunca kadınların sokağa çıkmalarını dahi yasaklamıştır. Sokağa çıkmak zorunda kalan kadınların makyaj yapmaları yasak olduğu gibi, kalın siyah peçe kullanmaları da zorunlu tutulmuştur⁴⁷⁵.

Memlekete yenilik getirmek için başını vermekten çekinmeyen III. Selim ile erkek giysilerinde modern bir düşünce tarzı ortaya koyan II. Mahmut'un da bu yasaklamalara katıldığı görülmüştür⁴⁷⁶.

3 Kasım 1839 tarihinde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de okunan bir Hatt-ı Hümayun ile ilan edilen Tanzimat ile birlikte kadınların giysileri ve sokağa çıkmaları konularında büyük bir hoşgörü oluşmuşsa da bu dönem kısa sürmüş, II. Abdülhamit(1876-1909)'in emri ve Şeyhülislamın isteği üzerine 1881 yılında çıkartılan Ferman ile Müslüman kadınların genel yerlerde ve kalabalık caddelerde ince peçeli çarşafı gezmeleri yasaklanmıştır⁴⁷⁷.

II. Abdülhamit bir Cuma namazından dönerken yolda siyah çarşafı ve çok ince peçeli bazı kadınlar görmüş; tam olarak örtünmemiş olan bu kadınları matem elbiseli Hıristiyan kadınlarına benzettiğinden Müslüman olup olmadıkları hususunda şüphe duymuştur. O sırada bazı münasebetsiz erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ya da diğer maksatlarla öteberiye girdikleri de işitilmiş olduğundan, gerek dindarlık, gerekse bu tür hırsızlıkların önlenmesi amacıyla çarşaf giyilmesini yasaklamıştır⁴⁷⁸.

Ancak burada söz konusu yasaklamamanın moda amacıyla giyilen çarşafa yönelik olup bazı çevreler tarafından tesettüre feraceden daha uygun olduğu için tercih edilen çarşafı kapsamadığının açıklanmasında yarar vardır⁴⁷⁹. Zira bu devirde moda olarak giyilen çarşaf, muhafazakâr çevrelerde örtünme amacıyla giyilenden

---

⁴⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV(1.Bölüm), 3.B., Ankara, TTK, 1982, s. 337; Muhaddere Taşçıoğlu, *Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri*, Ankara, Akın Matbaası, 1958, s. 13; Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, 2.B., İstanbul, İletişim Yay., 1985, s. 132-133.

⁴⁷⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Darbhane Tasnifi, No: 2985. Bkz. Tuğlacı, s.12.

⁴⁷⁷ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 4.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 92.

⁴⁷⁸ Rukiye Bulut, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II:Abdülhamit'in Çarşafı Yasaklaması, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:8(Mayıs 1968), s. 35.

⁴⁷⁹ Taşçıoğlu, s. 23.

oldukça farklı olup saçlar tam kapatılmadığı gibi, yüz tamamen açık bırakılmakta ya da çok ince bir tülle kapatılmaktadır⁴⁸⁰. Bu nedenle de söz konusu yasak oldukça kısa bir süre uygulanmış; ferace ve yaşmak giyen bazı kadınların erkekler tarafından taciz edilmeleri üzerine bu defa ferace ve yaşmak giyilmesi yasaklanmak suretiyle kadınlar çarşaf giymeye yönlendirilmiştir⁴⁸¹.

Abdülhamit döneminde örtünme ve giyim ile ilgili kurallar titizlikle uygulandığı gibi, örtünme konusu ilkokullarda okutulan bir ders haline getirildiğinden bu konudaki yorumlar giderek daha da katılaşmaya başlamıştır⁴⁸².

24 Temmuz 1908 tarihinde ilân edilen Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamında kadınlar daha rahat davranmaya başlamışlardır. İnce peçeyle dolaşanlar arttığı gibi, zaman zaman peçe takmayanlara da rastlanılmaya başlanmıştır⁴⁸³. Abdülhamit devrinde eşleriyle birlikte arabaya binemeyen kadınların artık aileleri ile beraber dolaşmaya başladıkları görülmüştür. Ayrıca Müslüman kadın ve erkeklerin başlarına, medenileşmenin bir sembolü olarak şapka takmaya başladıkları görülmüştür⁴⁸⁴. Ancak bu durum muhafazakâr çevrelerde büyük tepkiler yarattığından, bazı hocalar peçesiz kadınların yüzüne tükürmenin, hırpalamanın ve faytonlarını taşlamanın bir din borcu olduğuna dair fetvalar vermekten kaçınmamışlardır⁴⁸⁵. Özellikle de 31 Mart (Nisan 1909) gerici ayaklanmasından sonra kadınlara yönelik bu baskıların iyice arttığı gözlenmiştir. Dönemin Emniyet kayıtlarından kadınların çarşaf giymemesinin, içki içip havaya ateş açmak gibi asayiş bozucu bir eylem olarak kabul edildiği ve sürgün cezası ile karşılandığı görülmüştür⁴⁸⁶.

2. Mustafa Kemal Paşa'nın İkna Politikası

---

⁴⁸⁰ Sevin, s.132.

⁴⁸¹ Nicole Van Os, Çev:Bülent Keneş, "Milli Kıyafet:Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti," *Türkler*(Ansiklopedi), C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.137.

⁴⁸² Şerafettin Turan, *Türk Kültür...*, s. 230.

⁴⁸³ Mehmet Şehmus Güzel, "1908 Kadınları," *Tarih ve Toplum*, No.7(Temmuz 1984), s. 6.

⁴⁸⁴ Os, *Türkler*(Ansiklopedi), C.XIV, s. 138.

⁴⁸⁵ Güzel, *Tarih ve Toplum*, No.7(Temmuz 1984), s. 6.

⁴⁸⁶ Özer, *Türkler*(Ansiklopedi), C.XIV, s.156.

Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı hedefleyen Mustafa Kemal Paşa'nın kadın giyiminde de örtünmeye karşı olduğu şüphesizdir⁴⁸⁷. Daha 1918 yılında "Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım...Açılışınlar onların dimağlarını ciddi ulûm ve Fünûn ile tezyîn edelim[donatalım]. İffet, fenni sıhhi surette izah edelim. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim..." şeklinde düşünen⁴⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın, bu düşüncelerini o tarihlerde sadece en yakın arkadaşları ile paylaştığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa kadın giyiminde zorlayıcı değil, ikna edicidir. Bu nedenle şapka konusunda olduğu gibi, kadın giyimi konusunda da bir kanun çıkartılması önerilerine olumlu bakmamıştır. Kadının giysisine karışmayan Mustafa Kemal Paşa, kadının beğenilme, şık görünme merakına güvendiğinden, kanun ile kadınların peçesini çıkarmak yerine bu işi kendi doğal akışına bırakarak çözmeyi tercih etmiştir⁴⁹⁰. Hatta Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sırasında gördüğü yenileştirme hareketlerinden etkilenerek kadın giyimi konusunda bir kanun çıkardığını öğrenince üzülmüş, "Eyvah adam gitti demektir; ben kendisine ısrarla bu mevzua girmemesini tavsiye ettim, çok yazık oldu" demiştir. Gerçekten de bir süre sonra Kralın taç ve tahtını terk ederek kaçmağa mecbur olduğu görülmüştür⁴⁹¹. Fransız siyaset ve fikir adamı Eduard Herriot da hatıralarında Atatürk ile yaptığı bir mülakatta kadınlara peçelerini nasıl attırdığını sorduğunda, "Bu hususta tarafımızdan hiçbir zorlama yapılmış değildir; biz yalnız yüzlerini açacak hanımları koruyacağımızı ilân ettik, iş kendiliğinden yürüdü" şeklinde cevap aldığını yazmıştır⁴⁹². 21 Mart 1923 günü Konya'da kadınlar ile yaptığı toplantıda söyledikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın ikna politikasına güzel bir örnektir. Bu

---

⁴⁸⁷ Gentizon, s. 131.

⁴⁸⁸ Ayşe Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, 2.B., Ankara, TTK, 1991, s. 45.

⁴⁸⁹ Kansu, s. 131-132.

⁴⁹⁰ Bige Yavuz, *Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 326; Sarısamam, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XV, No:45(Kasım 1999), s. 1105. Suna Kili bu konuda kanun çıkarılmamasının sebebinin ekonomik şartlardan kaynaklandığını söylemektedir. Yazara göre o tarihlerde yoksul bir yaşam içindeki halkın, özellikle kadınların manto, ayakkabı ve benzer giysileri diktirmesi, satın alması ve giymesi olanak dışıdır. Bkz. Kili, *Türk Devrim Tarihi*, s. 298. Türkiye'de bir erkeğin başına şapka geçirmek ile kadınların peçesinin çok farklı şeyler olduğunu söyleyen Kinross'a göre ise böyle bir değişikliğin ne Takrir-i Sükûn Kanunu ile ne de İstiklal Mahkemeleriyle sağlanması olanaklı değildir. Bkz. Kinross, s. 486.

⁴⁹¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, C.I, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yay., 1973, s. 278.

⁴⁹² A.g.e., s. 282.

konuşmasında çarşafa açıkça karşı çıkmayan Mustafa Kemal Paşa, ayrıntılara girmeksizin İslam'ın çarşafı zorunlu tutmadığını şu sözlerle açıklamıştır:

“...Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne de o kadar açılacaklardı. Tesettürü şer’î, kadınlar için mucubi müşkilât olmayacak, kadınların hayatı içtimaiyede, hayatı iktisadiyede, hayatı maişette ve hayatı ilimde erkeklerle teşriki faaliyet etmesine mâni bulunmayacak bir şekli basittedir. Bu şekli basit heyeti içtimaiyemizin ahlâk ve adabına mugayir değildir.”⁴⁹³

Mustafa Kemal Paşa davranışları ile de yeniliklere örnek olmuştur. Örneğin Latife Hanım ile evlenmesi sırasında yapılan törende eski gelenekleri bir kenara itmiş; tören, arife günü olan perşembe yerine pazartesi yapılırken, geleneklerin aksine tören sırasında hoca önünde eşi ile birlikte bulunmuştur⁴⁹⁴. Daha 1923 yılında siyah giysilerle ve başörtülü de olsa çarşafsız dolaşan Latife Hanım, içinde bulunulan çağa göre oldukça modern sayılacak giysilerle Mustafa Kemal Paşa'nın gezilerine katılmıştır⁴⁹⁵. 1925 Eylül'ünde İzmir'de verilen İlk Türk balosunda İzmir Vali Yardımcısı'nın kızıyla dans eden Mustafa Kemal Paşa, bu alanda da örnek olmuş; Müslüman kadının toplum içine girişinin resmi sinyali bizzat kendisi vererek Türk toplumunda cinsiyet ayırımına son verildiğini tüm dünyaya ilan etmiştir⁴⁹⁶.

Mustafa Kemal Paşa 27 Ağustos günü İnebolu'da yaptığı konuşmada çarşafı ilk defa⁴⁹⁷ açık ve sert bir dille eleştirmiştir:

“Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka mucibi azap ve ıstırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimizin[bencilliğimizin] eseridir. Çok afif[namuslu] ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi müdrük ve mütefekkir[aklı eren ve düşünen] insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlâkiyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle teçhiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, sureti mütehakkıkada telâffuz [özel olarak söylüyorum]. Korkmayınız, bu gidiş zaruridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye

⁴⁹³ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 154.

⁴⁹⁴ *Gentizon*, s. 132.

⁴⁹⁵ *Caporal*, s. 646.

⁴⁹⁶ *Biçe Yavuz, Atatürk Yolu*, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 325.

⁴⁹⁷ *Caporal*, s. 647.

îsal ediyor[ulaştırıyor]. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye vusul için lâzım gelirse, bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur...Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet boşunadır...⁴⁹⁸

Aynı konuya 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da yaptığı konuşmada da değinen Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“...Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştamal veya buna mümasil bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mâna ve medlûlü[nedeni] nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır...⁴⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu direktifi doğrultusunda yerel basın giyim-kuşamda çağdaşlaşma konusunda büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Örneğin Eskişehir Belediye Başkanı tarafından yerel gazetede yayınlanan bir bildiri ile hanımların giydikleri peştamalin terk edilerek uygar bir giysi giyilmesi istenmiştir⁵⁰⁰. Aynı şekilde Ordu'da yayınlanan “Güzel Ordu” gazetesinde yer alan “Peçe ve Çarşaf” başlıklı bir başmakalede peçe ve çarşafın yüzyıllardan beri toplum hayatında sebep olduğu anlamsız etkilerden bahsedilmiş ve çağa uymayan bu giysilerin terk edilmesi istenmiştir⁵⁰¹.

Yerel basının giyim-kuşamda çağdaşlaşma konusundaki çabaları yerel idarelerce de desteklenmiştir. Örneğin Gerede Belediyesi 27 Ağustos 1925 tarihinde aldığı bir kararla, müftü ve imamlar dışındakilerin sarık takmalarını yasaklamıştır⁵⁰². Tirebolu Belediyesi ise 7 Ekim 1926 yılında aldığı bir kararla ilçede peçe takılmasını yasaklamış ve halka peçelerini çıkarmaları hususunda 48 saat süre vermiştir. Ayrıca kasabının ileri gelenlerinin hanımları peçelerini çıkarmak suretiyle halka öncülük etmek istemişlerse de çabaları sonuçsuz kalmıştır⁵⁰³. Aynı şekilde Trabzon İl Genel Meclisi 11 Aralık 1926 tarihinde aldığı bir kararla kadınların peçe giymesini yasaklamış ve halka 10 gün süre tanıyarak bu tarihten sonra peçe takmaya devam

⁴⁹⁸ *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 221-222.

⁴⁹⁹ *A.g.e.*, s. 227.

⁵⁰⁰ Mesut Çapa, “Giyim-Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği,” *Toplumsal Tarih*, No:10(Haziran 1996), s. 24.

⁵⁰¹ *A.g.m.*, s. 24.

⁵⁰² Bozkır, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, No:1(1991), s. 113.

⁵⁰³ Sarık Sarısamam, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi,” *Atatürk Yolu*, C.VI, No:21(Mayıs 1998), s. 104.

edenlerin cezalandırılacaklarını duyurmuştur. Aydın'da da İl Genel Meclisi tarafından 1 Şubat 1927 tarihinde alınan bir kararla peştamal, üstlük ve çarşaf kullanımı yasaklanarak halka 1 Nisan 1927 tarihine kadar süre verilmiş ve bu tarihten sonra söz konusu yasağa uymayanların cezalandırılması öngörülmüştür⁵⁰⁴. Keza Sivas'ta 1928 yılında Belediye Başkanlığının peçe ve çarşafın kaldırılması yönünde çalışmalar yapılmasına karar verdiği görülmüştür⁵⁰⁵. Giresun'da ise Vali Bey gazetelere bu yönde bir karar alınacağını beyan etmesine rağmen, konu İl Meclisi'nin gündemine alınmamıştır⁵⁰⁶.

3.Peçe ve Çarşaf Mücadele

Özellikle 1930 tarihinde kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmasından sonra, çarşaf ve peçelerle oy kullananların kimliklerinin belirlenememesi ve kimlik tespiti amacıyla sorumluların peçe ve çarşafın çıkartılmasına yönelik taleplerinin reddedilerek istenmeyen olaylara sebebiyet verilmesi, peçe ve çarşaf konusunu yeniden gündeme getirmiştir⁵⁰⁷. Kadınların peçe ve çarşaf kullanma konusundaki ısrarları devrimci kadrolarda büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Örneğin Vakit Gazetesi yazarı Cevdet Baykal tarafından kaleme alınan 29 Ocak 1935 tarihli bir makalede, milletvekili seçilme hakkına dahi sahip olan kadınların çarşaf ve peçe ısrarı onur kırıcı bulunmuş ve bu konuda köylü kadınlardan daha sosyal olması gereken şehrli kadınlar eleştirilmiştir⁵⁰⁸. Duyulan rahatsızlık çerçevesinde peçe ve çarşaf sorunu öncelikle yerel yönetimlerce çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin, 16 Mart 1935'de Adana'da, 29 Nisan 1935'de Ordu'da, 10 Temmuz 1935'de Sungurlu'da peçe ve çarşaf kullanımının yerel yönetimlerce yasaklandığı görülmüştür⁵⁰⁹. Bu arada konu, CHP'nin 1935 yılında yapılan Kurultay'ında gündeme gelmiş ve bazı delegeler peçe ve çarşafın yasaklanması konusunda kanun çıkartılmasını teklif etmişlerdir. 16 Mayıs 1935 tarihli oturumda görüşülen bu teklif, peçe ve çarşafın basit bir zabıta konusu olduğu gerekçesi ile

⁵⁰⁴ 1 Kânûn-ı sâni 1927 tarihli Aydın İl Genel Meclisi Kararı, BCA: 030.10(3.2.1927), 53.346.6. Bkz. EK-XI.

⁵⁰⁵ Sarısamam, *Atatürk Yolu*, C.VI, No:21(Mayıs 1998), s. 104.

⁵⁰⁶ *A.g.m.*, s. 104.

⁵⁰⁷ Leylâ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını:1908-1960*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 183.

⁵⁰⁸ 29 Ocak 1935 tarihli Vakit(Kurun) Gazetesi.

⁵⁰⁹ Kaplan, s. 186.

kabul görmediğinden Meclis'e intikal ettirilmemiştir⁵¹⁰. Aynı oturumda, genel işler konusunda açıklama yapmak üzere kürsüye gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya "kadın devrimi bir ülkenin bağımsızlığının ve geleceğinin koruyucusu, rejimin esasıdır. Komisyonumuzun ve hükümetimizin ilgi ile takip ettiği bu işi onaylamanız hükümet için büyük bir direktif olacaktır"⁵¹¹ diyerek kurultay gündemine gelen peçe ve çarşaf konusunun takipçisi olacaklarını açıklamıştır.

Yapılan bu açıklama çerçevesinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın imzasıyla 22 Temmuz 1935 tarihinde tüm valiliklere gönderilen bir tamim ile çarşaf, peçe ve üstlük giyiminin önlenmesinin istendiği görülmüştür⁵¹².

Atatürk'ün sağlığında çıkartılan bu tamim, Kemalist devrimin çarşaf ve peçeyi kaldırmaya ve kadını toplumda layık olduğu yere getirmeye kararlı olduğunu vurgulaması bakımından çok önemlidir. Atatürk'ün kadın giyimi konusundaki düşüncelerini tartışmaya yer vermeyecek bir şekilde ortaya koyan tamimde bu husus şu sözlerle ifade edilmiştir:

"Yabancı adetlerin ve hayvanca ihtirasların, Türk başına doladığı çarşaf ve peçe Kemalist devrimin kaldırmaya ve Türk kadınının medeni cemiyette sosyal durumunu vermeye azmetmiş olduğu herkesçe bilinen ve bilinmesi gereken bir gerçekliktir..."⁵¹³

22 Temmuz 1935 tarihli Tamim'de daha sonra giyim-kuşam devriminde zorlamaya yer verilmediği hatırlatılarak bu konudaki gelişmelere yer verilmiş; bu konuda memurların önyak olması ve kendi ailesi ile yakınlarını etkilemesi halinde sorunun çözüleceği şu sözlerle ifade edilmiştir:

"Sosyal siyasette, bu devrim kadın ve erkeklerimizin ince zevk ve duygularına bırakılmıştır. Bu ince zevk ve duygunun on senede verdiği eser, yakın geçmişi hatırlayanlar için akla sığmayacak kadar bir ilerleme olarak görürler...Son yapılan araştırmalarda ve incelemelerde peçenin ve çarşafın az çok her yerde kalkmaya başladığını Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şarlarda[illerde] tamamilen ve başka yerlerde kısmen kalktığını ve bu yerlerden büyük kasabalarımıza gelenlerin hepsinin çarşaf ve peçeyi kaldırdıkları halde memleketlerine döndükleri vakit adeta ve muhitin dedikodusuna kapılarak

⁵¹⁰ 17 Mayıs 1935 tarihli Vakıf(Kurun) Gazetesi; Lewis, s. 270.

⁵¹¹ 17 Mayıs 1935 tarihli *Ulus* Gazetesi; Şükrü Kaya: *Sözleri ve Yazıları(1927-1937)*, Haz.Ekrem Ergüven, 1.Kitap, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 211.

⁵¹² 22 Temmuz 1935 tarihli Tamim, *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi:Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*, Özel sayı(1998), s. 89-90. Bkz. EK-XVI.

⁵¹³ A.g.e., s. 89.

çarşaf ve peştamallara bürünmekte oldukları anlaşıldı. Atılacak bir iki gayretli adımla bu devrimin de tamamlanacağı sonucuna varıldı. Buna ilk önce memurlarımızın ön ayak olmaları lâzımdır. Herkes kendi ailesi içinde ve yakınlarında müessir olurlarsa bu iş kendiliğinden olur biter. Çarşaf ve peçenin bir de emniyet ve asayişe taalluk eden ciheti vardır ki çabucak bildirilmesi gerekmektedir...”⁵¹⁴

Tamim’de daha sonra çarşaf ve peçenin emniyet ve asayiş bakımından önemine dikkat çekilmiş ve şöyle denilmiştir:

“İstanbul’da tesadüf edildiği üzere pazarlarda yüzü peçeli kadınların peçelerini açtırmak lâzımdır. Bunlara evvelce münasip suretle ihtar olunur, inat ederlerse satıştan men edilirler. Kötü huylu veya niyetli kadın ve erkekler yüzlerine peçe takarak maksat ve hüviyetlerini gizleyebilirler. Bunlar hakkında da polisin daima uyanık bulunması gerektir. Meselâ büyük şehirlerde vapur, tramvay, kahve ve gazino gibi yerlerde böyle peçelilerin önüne geçilmelidir.”⁵¹⁵

Söz konusu tamim doğrultusunda illerde çarşaf, peçe ve çeşitli üstlükler konusunda çeşitli yasaklamalar getirildiği görülmüştür. Örneğin Aydın Belediyesi tarafından 14 Ağustos 1935 tarihinde alınan bir kararla çarşaf, peçe, üstlük ve peştamal giyimi yasaklanmış ve bu tür giysilerle sokağa çıkan kadınların cezalandırılması öngörülmüştür⁵¹⁶. Aynı şekilde 2 Ağustos 1935 tarihinde Zile’de, 17 Ağustos 1935’de Konya’da, 27 Ağustos 1935’de Afyon’da, 4 Kasım 1935’de Maraş’ta peçe ve çarşafın kullanımı yasaklanmıştır⁵¹⁷. Çorum ilinde kadınların çarşaf taşımaları yasağının 29 Ekim 1935 tarihinden itibaren uygulandığı ve olumlu sonuçlar alındığı anlaşılmıştır⁵¹⁸. Keza 13 Kasım 1935 tarihli bir yazı ile Afyon’da peçe ve çarşafın kaldırılması hakkında verilen karara genel olarak uyulduğu, uygar giyimli kadınların kendilerine engel olmak isteyen kötü niyetli kişilerin saldırılarına karşı korunduğu bildirilmiştir⁵¹⁹.

Bu gelişmelerin yabancı basında “Türkiye kadınlarına harem elbiselerini atmak emri verilmiştir” başlığı ile yansıtıldığı görülmüştür. 11 Eylül 1935 günü New-York Herald’da yer alan haberin devamında ise “genç nesil kadınların esasen modern giyinme tarzını kabul ettiği, ancak birçok ihtiyar kadınların bütün vücutlarını

⁵¹⁴ A.g.e., s. 89.

⁵¹⁵ A.g.e., s. 90.

⁵¹⁶ A.g.e., s. 99.

⁵¹⁷ Kaplan, s. 186.

⁵¹⁸ *Polis Dergisi*: Özel sayı(1998), s. 94.

⁵¹⁹ A.g.e., s.96.

örtlen koyu renkli çarşafarla kalın peçelerini terk edemedikleri” açıklandıktan sonra “Türkiye’nin en büyük 35 şehrinde neşredilen bir kanun ile bütün kadınların harem elbiselerini atarak Avrupa stillerini kabul etmeleri bildirilmiştir” denilmiştir⁵²⁰.

Çarşaf ve peçe yasağı hakkında her ilde alınan önlemlerin farklı olması nedeniyle uygulamada çıkan tereddütlerin giderilmesi ve birlikteliğin sağlanması amacıyla 23 Nisan 1937 tarihinde yeni bir tamim daha yayınlandığı görülmüştür. Yine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzası ile yayınlanan bu tamimde öncelikle giyim-kuşam konusunun medeni haklar ile bağlantısına yer verilmiş ve kadınlara layık oldukları medeni hakların verilmesi gerekliliğine dikkat çekilerek, uygar kadınlara yakışmayan peçe ile çarşafın giyilmesinin yasaklandığı şu sözlerle ifade edilmiştir:

“...Bilgisi ve yaşayışı ilerlemiş milletler arasında mevki almış olan milletimizin seviyesi yükselmiş ve siyasî rüştünü isbat etmiş bulunan KADINLARA lâyük olduğu medenî hakkını vermek her Vatandaş için vatanî ve insanî bir borçtur. Medeni vasıflarla mücehhez bir milletin kadınlarında görülmesi asla yakışık almayan Peçe ve Çarşaflara ötede beride arasında rastlanılmaktadır...Türk medeni rejimi ise asla bu gibi çirkin ve alelacayip kıyafetlere taraftar değildir. Her vatandaş şunu iyice bilmelidir ki İnkılabı, rejime uymayanlar İrticaa meyyal ve bu çirkin arzu ve temayül ile malûl telâkki edileceklerdir. Medenî haklarını çok iyi kullanan erkeklerin eşlerinin, medenî hakkını da teslim etmeleri ve ona riayete icbar eylemeleri kendileri için Milli ve kanuni bir vazife ve borçtur...”⁵²¹

Görüldüğü gibi tamimde giyim-kuşam ile medeniyet arasındaki ilişki hiçbir tereddüde yer vermeyecek bir biçimde vurgulanmış ve çarşaf, peçe ve peştamal türü giysiler birer gericilik sembolü olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla artık hem devrimlere karşı olunmadığının söylenmesi hem de çarşaf ve peçe giymekte ısrar edilmesi mümkün değildir. Kadınlarımız birinden birini seçmek zorundadır. Her ikisinin bir arada olması mümkün değildir. Günümüzde türban ile Atatürkçülüğü bağdaştıranlara daha o tarihte gereken cevap verilmiştir.

Tamim’de daha sonra kadına medeni haklarının verilmesi, gericilik belirtisi işaret ve düşüncelerin ortadan kaldırılması ve asayişin temini için 23 Nisan 1937 tarihinden itibaren peçe, çarşaf, peştamal ve medeni olmayan benzeri giysilerin kullanılması yasaklanmış; yasağa uymayanların İl İdaresi Kanunu uyarınca beş

⁵²⁰ A.g.e., s. 93.

⁵²¹ 23 Nisan 1937 tarihli Peçe, Çarşaf ve Peştamal Yasağı Hakkında Tamim, A.g.e., s. 90-91. Bkz. EK-XVIII

liradan yirmi beş liraya kadar para cezası ile cezalandırılacakları bildirilmiştir⁵²². Söz konusu tamim doğrultusunda 12 Ocak 1937’de Antakya’da, 27 Temmuz 1939’da Hatay’da peçe ve çarşafın yasaklandığı görülmüştür⁵²³.

Bu arada örtünme lehine yapılan yayınlarla da mücadele edilmektedir. Örneğin Antakya uleması imzasıyla Halep’te Arapça harflerle basılan “İslamiyette Tesettürü Nisvan” isimli kitap, 15 Temmuz 1936 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile devrimlere aykırı görülerek toplattırılmış ve Türkiye’ye sokulması yasaklanmıştır⁵²⁴.

Günümüzde bazı kesimler Atatürk’ün kadın giyim-kuşamı bakımından başörtüsü konusunu gündeme getirmediğinden hareketle, Atatürk’ün başörtüye karşı olmadığı gibi, garip ve mantık dışı bir sonuca ulaşmaktadırlar⁵²⁵. Ülkesini her alanda çağdaştırmaya uğraşan Atatürk’ü hiç anlamayan ya da anlamak istemeyen bu çevreler, bu şekildeki propagandalarla cahil kitleleri kandırmaya çalışmakta, Atatürkçülük ile başı örtülü olmanın bir arada olabileceği gibi bir izlenim yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu çaba, ülkesini her alanda çağdaştırmayı hedefleyen bir öndere yapılabilecek en büyük bir haksızlıktır. Daha 1918 yılının Temmuz ayında Karlsbad’ta bulunduğu sırada kaleme aldığı hatıralarında “Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım...Açılınsınlar...”⁵²⁶ şeklinde ifadelerle yer veren ve örtünmeye karşı olduğunu yakın çevresine ifade eden⁵²⁷ Atatürk, toplumun yapısını dikkate alarak hedefe aşamalı uygulama yöntemi ile ulaşmak istemiş, bu işi bir kanun ile çözümlenmek gibi bir yönteme baş vurmaktan kaçınmıştır. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere her fırsatta topluma bu konuda mesajlar vermiş, gerekli gördüğü hallerde tamimler yoluyla kadın giyim-kuşamındaki çağdaşlaşmaya yönelik engellere müdahale etmiştir. Dolayısıyla, Atatürk’ün daha mücadelenin başlangıç noktasındaki konuşmalarına bakarak sadece peçe ve çarşafa karşı olduğuna, başörtüsü aleyhine en ufak bir işaretinin bile söz konusu olmadığına dair iddialara itibar edilmesi olanaklı değildir. Zira o dönemde en önemli örtünme aracı çarşaf olduğundan ilk aşamada onunla mücadele edilmiştir. Türk toplumunu her yönüyle çağdaş uygarlık seviyesine

---

⁵²² A.g.e., s. 91.

⁵²³ Kaplan, s. 186.

⁵²⁴ 15 Temmuz 1936 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, BCA: 030.18(15.7.1935), 67.61.2. Bkz.EK-XVII.

⁵²⁵ Bu tür bir yorum için, Güran, s. 26 vd.

⁵²⁶ İnan, *M.Kemal Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*, s. 45.

⁵²⁷ Kansu, s. 131-132.

ulaştırmayı amaçlayan Atatürk'ü bu Şekilde yorumlamak, onun ilke ve devrimlerini anlayamamaktan ziyade maksatlđdır.

III.BÖLÜM ATATÜRK DÖNEMİ SONRASI VERİLEN ÖDÜNLER VE GİYİM-KUŞAMA ETKİSİ

A. ATATÜRK DEVRİMLERİ'NİN GELİŞME SÜRECİ

1.Ezanın Türkçeleştirilmesi

10 Kasım 1938 sabahı hayata gözlerini yuman Mustafa Kemal Atatürk, 5 Eylül 1938 günü hasta yatağında kendi el yazısı ile düzenleyip Beyoğlu VI. Noterine teslim ettiği vasiyetname dışında siyasal içerikli bir başka vasiyet bırakmamıştı. Zira saltanat sistemine son verip ulusal egemenliğe dayalı bir Cumhuriyet sistemi kuran büyük önderin kendisinden sonra yerine geçecek devlet başkanını belirlemesi ya da vasiyet etmesi, savunduğu düşüncelere aykırı davranmak ve kendisi ile çelişkiye düşmek olurdu⁵²⁸.

Atatürk'ün ölümünden sonra bir iktidar boşluğu doğmamasına çalışan Başvekil Celal Bayar derhal Ankara'ya gelerek Vekiller Heyeti'ni toplamış ve ertesi gün meclisin toplanmasına karar verilmiştir. 11 Kasım 1938 günü yapılan TBMM toplantısına 387 milletvekilinden 348'i katılmış ve oybirliği ile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 26 Aralık 1938 günü toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda yapılan Tüzük değişikliği ile Atatürk partinin “ebedi başkanı” olarak nitelendirilirken, İsmet İnönü de “değişmez genel başkan” olarak kabul edilmiştir. Zamanla “ebedi başkan” deyimini yerine “ebedi şef” deyimini; “değişmez genel başkan” deyimini yerine de “milli şef” deyimleri kullanılmaya başladığından, Türkiye'de “ebedi şef”in ölümü ile başlayan yeni dönem “milli şef dönemi” olarak adlandırılmıştır⁵²⁹. Milli Şef döneminde Atatürk Devrimlerinin korunması ve geliştirilmesi yönündeki en büyük atılım ezanın Arapça okunmasının yasaklanması olmuştur.

Ezan namaza çağrı vasıtası olduğu için her İslam toplumunun ezanı, kendi dilinde okuması doğaldır. Nitekim X.yüzyılda Kuzey Afrika'daki Berberi Müslümanlar ezanı uzun yıllar kendi dilleri ile, yani Berberice okumuşlar; bu durum

⁵²⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi Yay., 1999, s. 13.

⁵²⁹ A.g.e., s. 22.

İslam aleminde en ufak bir tepki görmemiştir⁵³⁰. Ancak Türklerin İslamiyet'i kabulünden itibaren ibadet dili Arapça olmuş, Selçuk Türkleri ve Osmanlılar ezanı Arapça olarak okumuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ezanın Türkçeleştirilme çabaları ilk olarak, 1867'lerin Batılılaşma akımının öncülerinden olan Ali Süavi ile başlamış, II.Meşrutiyetle ortaya çıkan ve öncülüğünü Ziya Gökalp'ın yaptığı "Türkçülük" akımı ile de desteklenmiştir⁵³¹. Nitekim bu girişimler sonucu yaygınlaşmış olmamakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe ezan okunduğu görülmüştür. Gerçekten de Cumhuriyetin 75.yılı için bir kongrede bildiri sunan İlhan Başgöz, 1882'de İstanbul'a gelmiş olan Macar bilgini Kunoş'un Şehzadebaşı'ndaki bir minareden Türkçe ezan dinlediğini aktarmıştır⁵³².

Kurtuluş Savaşından sonra kurulan yeni Türk Devleti her bakımdan çağdaşlığı hedeflediğinden, dil sorunu oldukça önemsenmiştir. Türkçe'mizi Arap etkisinden kurtarmak, özdeşleştirmek için çalışılmış; bu arada dua dilinin de Türkçe olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında okunan duanın Türkçe olmasına özellikle dikkat edilmiştir⁵³³.

Savaş nedeniyle bir süre ele alınamayan bu konu 1 Mart 1922 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılının açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa tarafından "halkı aydınlatıcı ve yol gösterici yerler olan cami kürsülerinde okunan duaların halk tarafından anlaşılması gerekliliğine" işaret edilmek suretiyle tekrar gündeme getirilmiştir⁵³⁴. Aynı yıl İstanbul Darülfünun müderrislerinden Ubeydullah Bey tarafından kaleme alınan bir yazıda Türkçe Kuran'ın yararından bahsedildiğinden; toplumda yavaş yavaş Türkçe Kur'an okuma ve dua etme kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır. Toplumdaki bu gelişme nedeniyle derhal çalışmalara başlanılmış ve ilk Türkçe hutbe, Kırşehir Mebusu Müfid Efendi tarafından 22 Kasım 1922 günü Abdülmecit Efendi'nin Halife seçilmesi nedeniyle

---

⁵³⁰ Çağatay, s. 34.

⁵³¹ Seçil Akgün, "Türkçe Ezan," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, No: 24(1980), s. 106.

⁵³² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 39.

⁵³³ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, No: 24(1980), s. 107.

⁵³⁴ *Söylev ve Demeçler*, C.I, s. 246.

Fatih Camii avlusunda okunmuştur⁵³⁵. 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir’de Paşa Camisi’nde Türkçe hutbe okuyan Mustafa Kemal Paşa, Türkçe ezanın gerekliliğine değindikten sonra hutbelerin Türkçeleştirilmesini savunmuştur⁵³⁶. Keza 1928 yılında İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan Dini Islah Bildirisi’nde ayetlerin, hutbelerin, duaların Türkçe biçimlerinin kabul edilmesi istenince Mustafa Kemal Paşa, Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesi temennisinde bulunmuş⁵³⁷; ezan konusunda ise önemli bir adım atarak ezanın Arapça sözlerine Türkçe karşılık bulmak için dönemin din bilginlerinden oluşan bir komisyon kurduğunu. Türkçe ezan 1932 yılı başlarında denenmiş, olumlu sonuç alınca da Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 18 Temmuz 1932 tarihli genelgesiyle yaygınlaştırılmıştır⁵³⁸.

Ancak bu değişiklik, Arapça ezanda bir kutsallık bulunduğunu sanan çevrelerin tepkisine yol açmıştır. Nakşibendi tarikatına mensup Konyalı İbrahim ve arkadaşları 1 Şubat 1933 günü öğle namazından sonra Bursa’nın Ulu Camii’nden çıkan halkı “dinini seven bizimle gelsin” diye kışkırtmışlar, yanlarına topladıkları kalabalıkla birlikte ayetler okuyarak Evkaf Müdürlüğü’ne gitmişlerdir. Müdüre “başka yerlerde Arapça ezan okunduğu halde niçin Bursa’da Türkçe okunuyor” diye soran topluluk “vilayetin emri olduğu” cevabını alınca bu defa Vilayet Konağı önüne gitmiştir. Kolluk kuvvetlerinin derhal olay yerine gelerek müdahalesiyle kalabalık dağıtılmış, elebaşları yakalanarak adalete teslim edilmiş ve suçlu görülenler cezalandırılmıştır⁵³⁹. Dinin siyasete ve her hangi bir tahrike alet edilmesine karşı oldukça duyarlı olan Mustafa Kemal Paşa, 5 Şubat 1933 günü Bursa’ya gelerek olayla bizzat meşgul olmuş, ezanın Türkçe okunmasının bir din sorunu değil, dil sorunu olduğunu özellikle vurgulamıştır⁵⁴⁰.

⁵³⁵ Akgün, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XIII, No: 24(1980), s. 107.

⁵³⁶ Hutbenin tam metni için bkz. *Söylev ve Demeçler*, C.II, s. 98-103.

⁵³⁷ Kuranı Kerimin Türkçe tercümesi ilk defa olarak 22 Ocak 1932 tarihinde İstanbul Yerebatan Camisinde Hafız Yaşar(Okur)tarafından okunmuştur. Bkz. Kocatürk, s. 530. Kuran’ın daha önce birçok çevirisi ve tefsiri yapılmakla birlikte bunların hiç biri resmi bir çeviri niteliğinde değildir. Söz konusu çeviriler bireysel ihtiyaçlar için yapılmış olup ibadetlerde Arapça metnin okunmasına devam edilmiştir. Bkz. Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye’de İslam*, Çev. Hayrullah Örs, 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s. 48.

⁵³⁸ Diyanet işleri Başkanlığının 18.7.1932 tarihli ve 636 sayılı Genelgesi için bkz. Arıburnu, s. 327; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 39.

⁵³⁹ Çağatay, s. 34-35.

⁵⁴⁰ Reşit Ülker, *Tamıklar ve Belgelerle Atatürk’ün Bursa Nutku*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 17; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 39.

2.Eğitim ve Kültür Alanındaki Atılımlar

Milli Şef döneminde, Atatürk'ün önem verdiği eğitim-öğretim ve kültür alanındaki atılımlara da devam edilmiştir. Bu konudaki en önemli uygulama, sonraki yıllarda çok tartışılacak olan Köy Enstitüleri'dir.

1935 nüfus sayımına göre ülkedeki okur yazar oranı erkeklerde % 23.3; kadınlarda % 8.2'dir. Köylerdeki ilkokul sayısı 5.080; öğretmen sayısı 6.091; öğrenci sayısı da 370.370'dir. Bu tempoyla gidildiği takdirde ilköğrenim çağındaki bütün çocukların eğitimi için en azından bir yüzyıl geçmesi gereklidir. İşte Köy Enstitüleri bu ihtiyacın sonucunda doğmuştur. 17 Nisan 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen 3803 sayılı Kanun ile kurulan Köy Enstitüleri'ne beş sınıflı köy okullarını bitiren sağlıklı ve yetenekli çocuklar seçilerek alınacak; bunlar beş yıllık bir eğitim sonunda öğretmen olarak atanacaklar ve atandıkları yerde en az 20 yıl görev yapacaklardır⁵⁴¹. Kanun'a göre, Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler, atandıkları köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini göreceklerdir. Tarım işlerinin fenni bir biçimde yapılması için kendilerinin meydana getirecekleri örnek tarla, bağ, bahçe, atölye gibi yerlerde köylülere rehberlik edecek ve köylülerin bunlardan yararlanmalarını sağlayacaklardır⁵⁴².

Köy Enstitüleri ile Türk köyünün çehresi ve Türk köylüsünün kaderi değişmeye başlamıştır. 1945-1946 öğretim yılı başında ilk mezunlardan olan 1853 öğretmen değişik köylerde göreve başlamış; 1947'de ise enstitü mezunlarının sayısı 5447'yi bulmuştur⁵⁴³. Ancak çok partili rejime geçilmesinden sonra bu okullara yönelik eleştiriler artmıştır. Bu eleştirilerin en önemlisi bu okullarda komünizm propagandası yapıldığıdır. Ayrıca kızlı erkekli karma eğitim yapılması, muhafazakâr çevrelerce Türk aile ve ahlak anlayışına uygun görülmemiştir. Bu eleştirilerin etkisiyle 1949 yılında Köy Enstitüleri'ndeki karma eğitime son verilmiş ve enstitülerdeki bütün kız öğrenciler, iki ayrı Kız Öğretmen Okulu'nda toplanmıştır.

⁵⁴¹ 17.4.1940 tarihli ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu için bkz. *Düster*, 2.B., III.Tertip, C. XXI, s. 444; *Resmî Gazete*, 4491, 22 Nisan 1940.

⁵⁴² Köy Enstitüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara, İncece Yay., 1962.

⁵⁴³Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s. 46.

DP'nin iktidara geçmesinden sonra 27 Ocak 1954 tarihli ve 6234 sayılı kanun ile bu okulların tamamı öğretmen okullarına dönüştürülecektir.

Milli Şef döneminde Eğitim-öğretim alanındaki diğer bir gelişme de, mesleki teknik öğretim yapılan orta ve yüksek dereceli okulların sayısının artırılmasıdır. Belirli bir plana göre yapılan uygulamalar sonucunda bu okulların sayısı 1942-1943'te 113'e; 1949'da ise 275'e çıkartılmıştır. Ayrıca bu dönemde örgün öğretime devam edemeyecek olan yaş ve durumdaki kız çocukları ve ev kadınları için açılan yerleşik ya da gezici kursların sayısı 470'ye ulaşmıştır⁵⁴⁴.

Milli Şef dönemine girildiğinde Türkiye'de yüksek öğretim kurumu olarak 1925'te Ankara Hukuk Mektebi olarak kurulan ve 1927 tarihinde fakülteye dönüştürülen Ankara Hukuk Fakültesi, 31 Mayıs 1933 tarihinde kaldırılan Darülfünun yerine kurulan İstanbul Üniversitesi, 30 Ekim 1933'te kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü ile 9 Ocak 1936'da kurulan Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi bulunuyordu. Bu dönemde 17 Eylül 1943 tarihinde Fen Fakültesi, 20 Temmuz 1944'de İstanbul Teknik Üniversitesi ile 20 Haziran 1945'de kurulması daha önce planlanan Ankara Tıp Fakültesi faaliyete geçirilmiş; ayrıca 13 Haziran 1946 tarihli ve 4936 sayılı kanun ile üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanınmıştır⁵⁴⁵. Aynı kanun ile mevcut olan İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi dışında başkentte Ankara Üniversitesi adıyla bir üçüncü üniversite kurulmuş; Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi ile Fen, Hukuk ve Tıp Fakülteleri bu üniversitenin içine alınmıştır. 1948 yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü içinde yer alan Ziraat ve Veteriner Fakülteleri Ankara Üniversitesi'ne, Orman Fakültesi ise İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmıştır. 1949 yılında İlahiyat Fakültesi'nin açılması ve ertesi yıl Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin bağlanmasıyla Ankara Üniversitesi'nin Fakülte sayısı 8'e çıkmıştır⁵⁴⁶.

---

⁵⁴⁴ A.g.e., s. 53.

⁵⁴⁵ 13.6.1946 tarihli ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu için bkz. *Düster*, III.Tertip, C. XXVII, s. 1323; *Resmi Gazete*, 6336, 18 Haziran 1946.

⁵⁴⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s. 55.

3. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş

Temelleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan Cumhuriyet Halk Partisi, Atatürk dönemindeki "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ile "Serbest Cumhuriyet Fırkası" girişimlerinin olumlu sonuç vermemesi nedeniyle varlığını oldukça uzun bir süre tek parti olarak sürdürmüştür. Demokrasinin geleceği için çok partili yaşama geçişin önemini en az Mustafa Kemal Atatürk kadar iyi bilen İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, iktidarın denetlenmesi amacıyla Meclisteki bağımsız milletvekillerinden oluşan müstakil bir grup oluşturularak bu yönde bir girişimde bulunulmuş ise de, bu grup ile CHP grubu arasındaki organik bağ nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştır⁵⁴⁷. Ancak 1945 yılında başlayan II. Dünya Savaşı ülkenin ekonomik yapısını olduğu kadar siyasi yapısını da etkilemiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemekle birlikte, etrafını saran büyük kargaşalığın etkilerinden de kendini tamamen koruyamamıştır. Bir yandan, her an savaşa girmeye hazır büyük bir ordu beslerken, diğer yandan da sıkı bir ekonomik politika uygulamak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak ezilen halk iktidara düşman olurken, oluşan karaborsa nedeniyle zenginleşen bazı kesimler idarede söz sahibi olmak istemişlerdir⁵⁴⁸.

İşte bu gelişmenin etkisiyle, uzun süren tek parti dönemi sonunda çok partili rejime geçişte ortaya çıkan ilk muhalefet partisi 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisi'dir. Partinin üç kurucusu arasında bulunan ve sonradan genel başkanlığını üstlenen Nuri Demirağ, Atatürk döneminde Sivas-Erzurum demiryolu yapımını gerçekleştirmiş, 1940 yılında İstanbul'da özel bir uçak fabrikası ile pilot okulu kurmuş başarılı bir işadımıydı. Kurucular arasında bulunan Hüseyin Avni Ulaş ise Birinci TBMM'de İkinci Grup'un önde gelen yöneticilerinden biri olup, Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis hem de Vekiller Heyeti Başkanı olmasına ve Başkomutanlık yetkileriyle donatılmasına karşı çıkmıştı. 1926 İzmir Suikastı olayına karıştığı gerekçesi ile yargılanmış ancak suçsuz bulunmuştu. Bu nedenle Atatürk ve

⁵⁴⁷ Necdet Aysal, *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. TİTE), Ankara, 2004, s. 419.

⁵⁴⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti:Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 3.

İnönü karşıtı olarak biliniyordu. Kuruculardan Cevat Rifat Atilhan ise emekli bir subay olup çevresinde muhafazakâr biri olarak tanınıyordu⁵⁴⁹.

Milliyetçi, muhafazakâr, devletçilik karşıtı ve dış politikada Doğu-İslam yanlısı bir parti olarak ortaya çıkan Milli Kalkınma Partisi, siyasal hayatta başarılı olamamış ve 1958 yılında kendisini feshetmiştir.

Çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra kurulan en önemli parti ise sonradan iktidara da gelecek olan Demokrat Parti'dir. Daha önce CHP'den ve milletvekilliğinden istifa etmiş bulunan Celal Bayar ile CHP'den çıkartılan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve İçel Milletvekili Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti Programı'nın laiklik ile ilgili 14.maddesi şu şekildeydi:

“Partimiz laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması konusunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.”⁵⁵⁰

CHP dönemindeki laiklik ile ilgili uygulamaları dolaylı bir şekilde eleştiren bu madde ile DP kurucuları, laiklik kavramını yalnız din ile devlet işlerinin değil, din ile siyasetin de birbirinden ayrılması olarak algılamayı sürdürürken; din öğretimine dönülmesini ve din adamlarının yetiştirilmesi için bir İlahiyat Fakültesi ile ona benzer kurumların açılması gerektiğini de savunmuşlardır. Üstelik henüz üniversite özerkliği gerçekleşmemişken bu kurumların özerk olmasını önermişlerdir⁵⁵¹.

Çok partili rejime Demokrat Parti kadar olmasa önemli bir ölçüde damgasını vuracak partilerden biri de Millet Partisi'dir. Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk

⁵⁴⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s. 216.

⁵⁵⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 664.

⁵⁵¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(Birinci Bölüm), s. 222.

Partisi'ne karşı yeterli derecede muhalefet yapamadığı gerekçesi ile bu partiden ayrılanlar tarafından 20 Temmuz 1948 yılında kurulan Millet Partisi'nin onursal başkanı Fevzi Çakmak, genel başkanı Hikmet Bayur, başkan yardımcısı Osman Nuri Köni, genel sekreteri Mustafa Kentli ve saymanı Bahattin Ögütmen'dir. Atatürk ilkelerinden sadece "Cumhuriyetçilik" ve "Milliyetçilik" ilkelerini kabul eden Millet Partisi Programı'nın 12.maddesinde yer alan:

"Parti, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasını kabul eder. Herkesin vicdan ve itikat hürriyetini ve dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmek hakkını mukaddes tanır.

Parti, Türkiyede muhtelif din ve mezheplere mensup cemaatların dini maksatla teşkilât vücuda getirmelerini ve dini vakıfların bu teşkilâta devredilmesini tasvip ve müdafaa eder.

Bu teşkilât kendi mensuplarının din işlerini tanzim ve idareye selâhiyetli olmalıdır.

Parti ilk ve orta tedrisata din dersleri ilave edilmesini ve üniversitelerde ilahiyat fakülteleri ihdasını muvafık görür. Fakat din derslerine iştirak, öğrenciler reşit oluncaya kadar, aile reisinin irade ve ihtiyarına tabidir."⁵⁵²

şeklindeki düzenleme, söz konusu partinin ülkedeki laiklik karşıtları tarafından hararetle desteklenmesine neden olmuştur. Parti programının laiklik ilkesi bakımından en çok tartışılan bir diğer maddesi ise "Parti din müesseselerine ve millî ananelere hürmetkârdır" şeklindeki bir düzenlemeyi içeren 8. maddedir. Siyasi hayatta önemli bir başarı sağlayamayan Millet Partisi, 27 Ocak 1954 tarihinde "din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan ve amacını gizleyen bir dernek" haline geldiği gerekçesi ile Ankara 3.Sulh Ceza Mahkemesi'nce kapatılacaktır⁵⁵³.

B.ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAMIN DEVRİMLERE ETKİSİ

1.Dini Eğitimin Yeniden Canlanması

1924 yılında çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu uyarınca kapatılan Medreselerin yerine aynı yıl biri İstanbul'da olmak üzere 29 adet İmam ve Hatip Okulu açılmış; yine 21 Nisan 1924 tarihinde İstanbul'daki Süleymaniye Medresesi İlahiyat Fakültesine dönüştürülmüştür⁵⁵⁴. Ancak toplum İmam ve Hatip Okullarına

⁵⁵² Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 719.

⁵⁵³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 81.

⁵⁵⁴ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*, İstanbul, Önder Yay., 1995, s. 75; Jaschke, s. 75.

pek fazla rağbet göstermediğinden⁵⁵⁵ bu okulların sayısı 1924-1925 öğretim yılında 26'ya, 1925-1926 öğretim yılında 20'ye, 1926-1927 öğretim yılında ise ikiye düşmüştür. İstanbul ve Kütahya'da öğretime devam eden iki İmam ve Hatip Okulu da 1929-1930 öğretim yılında lağvedildiğinden, her hangi bir yasal önleme gerek kalmaksızın altı yıllık faaliyetten sonra bu okullar tamamen tarihe karışmışlardır⁵⁵⁶. İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi ise öğrenci yokluğu gerekçesi ile 1933 yılında kapatılmıştır⁵⁵⁷. Ayrıca, devletin dininin İslam olduğuna dair hükmün 1928 yılında Anayasa'dan çıkartılmasına paralel olarak din dersleri kent ilkokulları programından 1930 yılında, köy ilkokulları programından ise 1939 yılında çıkartılmıştır⁵⁵⁸.

Türkiye'de çok partili rejime geçildiği 1945 yılına kadar Cumhuriyete ve laikliğe yönelik saldırılar birkaç yıl ara ile tekrarlanan silahlı hareketler şeklindedir. Söz konusu olaylar, oy yönünden kaygısı bulunmayan hükümetlerin aldığı tedbirler sayesinde bastırılmıştır. Ancak, Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinde olduğu gibi, partilerin çoğalmasi ile devrimler aleyhindeki düşünceler gizlendikleri yerden siyasal hayatın yüzüne çıkmışlardır⁵⁵⁹. 18 Temmuz 1945 yılında Milli Kalkınma Partisinin kurulması ile başlayan çok partili rejimin ilk beş yılında 24 siyasal parti ve teşekkül kurulmuştur. Bu partilerin büyük bir kısmı iktidara gelebilme hırsı ile yurt yararlarını ve devrimleri bir yana bırakmışlar, Anadolu'nun düşman işgalinde çektiği eziyetleri unutarak parti tüzüklerinde din, gelenek ve laiklik konularında ödün vermekten kaçınmamışlardır⁵⁶⁰. Örneğin 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin programında hiç gereği yokken "laikliğin din aleyhtarlığı gibi yorumlanmasının reddedildiği açıklanmakta ve din hürriyetinin diğer hürriyetler

---

⁵⁵⁵ 3 Ocak 1949 tarihinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun Mecliste yaptığı konuşma için bkz. Nahit Dinçer, *1913'den Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1974, s. 33.

⁵⁵⁶ A.g.e., s. 32-33; Ünsür, s. 75; İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 668.

⁵⁵⁷ Ünsür s. 90; 31.5.1933 tarihli ve 2252 sayılı İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekaletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.XIV, 2.B., s. 389; *Resmi Gazete*, 2420, 6 Haziran 1933.

⁵⁵⁸ Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik*, s. 212.

⁵⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, Baha Matbaası, 1962, s. 189.

⁵⁶⁰ Çağatay, s. 39.

gibi insanlığın mukaddes haklarından olduğuna” işaret edilmektedir⁵⁶¹. Çok partili rejime geçilmesiyle birlikte din istismarının gündeme gelmesi, iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi’ni de etkilediğinden, iktidarda kalabilmek için kendisini halkın çok hassas olduğu din konusunda bir şeyler yapmak zorunda hissetmiştir.⁵⁶² Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında ve özellikle Atatürk döneminde, devletin din egemenliğinden kurtulması yönünde gösterilen özen giderek azalmıştır. Bunun sonucu olarak tek parti döneminde devlet tarafından denetlenen dinsel güçler ve kurumlar, çok partili rejime geçişle birlikte siyasal iktidarı denetlemeye başlamışlardır⁵⁶³. Bu denetimin etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisi ilk olarak 1923 yılından beri uyguladığı laiklik politikasını özeleştiriyeye tabi tutmuş ve laiklik daha esnek bir anlayışla yorumlanmaya başlanmıştır⁵⁶⁴. CHP’nin 21 Temmuz 1946 yılında yapılan genel seçimlerde oy kaybetmesi bu konudaki gelişmeyi hızlandırmıştır. Oy kaybını muhalefetin CHP’nin laiklik uygulamasına yönelttiği suçlamalar ile laikliğin dinsizlik olmadığı biçimindeki sloganlarına bağlayan bir kısım partililer, laiklik tanımının değiştirmesini ve dini öğretime geçilmesini savunmaya başlamışlardır⁵⁶⁵.

Dini eğitim konusundaki uygulamaya 3 Temmuz 1947 tarihinde başlanılmış ve medeni haklara sahip her Türk vatandaşının Milli Eğitim Bakanlığı’ndan izin almak koşulu ile İslam dininin inançlarını ve ibadetinin esaslarını öğretmek amacıyla din bilgileri dershanesi açabilmesine olanak sağlanmıştır. Yapılan düzenlemeye göre söz konusu dersaneler sadece ilkokulu bulunan yerlerde açılabilir, bu dersanelere ilkokulu bitirenler kabul edilecek ve eğitim Türkçe yapılacaktır. Buralarda ders vereceklerin ise, devlet okullarında öğretmenlik yapmak hakkını kazanmış olmaları ve yüksek okul, üniversite ya da en az lise mezunu olmaları veya eski imam-hatip okullarını bitirmiş olmaları zorunluluğu getirilmiştir⁵⁶⁶. Ayrıca dersanelere öğretmen ya da imam-hatip yetiştirmek için

---

⁵⁶¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(1.Bölüm), s. 222.

⁵⁶² Çağatay, s. 41.

⁵⁶³ Binnaz Sayarı, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi,” *AÜSBF Dergisi*, C.XXXIII, No:1-2(Mart-Haziran 1978), s. 182.

⁵⁶⁴ Doğan Duman, *Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık*, 1.B., İzmir, Eylül Yay., 1997, s. 27.

⁵⁶⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(1.Bölüm), s. 251.

⁵⁶⁶ Aysal, s. 458.

ortaokul mezunları için 5 yıl, lise mezunları içinde 3 yıl süreli din seminerleri açılması öngörülmüştür⁵⁶⁷.

Din dersaneleri ile seminerlerinin açılması kimi çevrelerce eleştirilirken, kimi çevreler tarafından da yeterli bulunmamıştır. Bu tartışmaların devam ettiği bir ortamda toplanan CHP VII. Kurultayı'nın bu tartışmalardan etkilenmesi kaçınılmaz olduğundan 1931 programında yer alan:

“Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilmü fennin muassır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telâkkisi vicdanî olduğundan Fırka bu fikirleri devlet ve dünya işlerinden, bilhassa siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muassır terakkide başlıca muvaffakiyet âmili görür”⁵⁶⁸

şeklindeki laiklik tanımına, “Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiç bir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılmaz” şeklinde bir ekleme yapılmıştır⁵⁶⁹. Ayrıca, “dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma” şeklindeki laiklik tanımından “siyasetten” sözcüğü çıkarılmış ve laiklik kavramı “din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması” boyutuna indirgenmiştir⁵⁷⁰.

Görüldüğü gibi özellikle 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi'nin; 7 Ocak 1946 tarihinde ise Demokrat Parti'nin kurulmasında sonra CHP'ye yönelik “dinsizlik” suçlaması⁵⁷¹ oldukça etkili olmuştur. Din ile devletin kesin olarak birbirinden ayrılmaya çalışıldığı bir dönemde laiklik ile ilgili maddeye “Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiç bir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ve âyinlerden dolayı karışılmaz” şeklinde bir ekleme yapılması, daha önce bireylerin ibadet özgürlüğü konusunda

⁵⁶⁷ Şerafettin Turan, “İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,” Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003, s. 188.

⁵⁶⁸ CHP:25 Yıl, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s. 23.

⁵⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 586.

⁵⁷⁰ Turan, *İsmet İnönü*, s. 191.

⁵⁷¹ Örneğin Selamet Dergisi'nin 21 Kasım 1947 tarihli ve 27 sayılı nüshasında yer alan “...Türk halkı yüz de yüz Müslümandır. Laiklik bu hisse aykırı düşen, tenakuzlar(çelişkiler) içinde yüzen bir kuraldır. Laiklik kuralı Türk'ün Müslümanlığı tanımamasına kadar götürülmüştür. Türk islamlığı o derece benimsemiştir ki Türk'e yaklaşmanın tek yolu, onun vicdanına girebilmekle mümkündür. Demokrat Parti işte bunu benimsemiş ve yapmıştır. Halk Partisi'nin seçeceği en iyi yol dine hiç karışmamaktır. Bunun aksine hareket etmek için Halk Partisi'nin hiçbir yetkisi yoktur. Parti içinde din işleri ile ilgilenenler dine önem vermeyen frenkmeşreplerdir. Bu yola girmediği takdirde Halk Partisi yıkılacaktır” şeklindeki yorum için bkz. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 202.

birtakım sıkıntılarının bulunduğu şekilde yanlış bir izlenim yarattığından oldukça sakıncalıdır.

Parti'nin VII. Kurultayının 2 Aralık 1947 tarihli toplantısında ayrıca “din öğretimi” konusunu incelemekle görevli bir komisyon kurulmuş ve bu komisyona bir rapor hazırlattırılmıştır. Komisyon tarafından hazırlanan raporda dini görevlileri yetiştirecek öğretim kurumlarına duyulan ihtiyaç açıklandıktan sonra bu tür öğretim kurumlarının laiklik ilkesine zarar vermeyecek bir şekilde devlet eliyle kurulabileceği tespit edilmiştir⁵⁷². Bu gelişme çerçevesinde 10 Şubat 1948 tarihinde toplanan CHP Meclis Gurubu Genel Kurulu'nda “ilkokullarda eğitim gören çocuklara velisinin isteği üzerine ders programı ve ders saatleri dışında ihtiyari olarak din bilgisi verilmesi ve imam, hatip, vaiz gibi din bilginlerini yetiştirmek konularını incelemek üzere” 17 kişiden oluşan bir komisyon kurulması kabul edilmiştir⁵⁷³. Komisyon tarafından hazırlanan ve 19 Şubat 1948 günü CHP Meclis Gurubu Genel Kurulu'nda da kabul edilen raporda öğrenci velileri razı olursa ilkokulların son iki sınıfında ders zamanları dışında din dersleri verilmesi uygun bulunmuştur. Rapora göre verilecek din derslerinin programları ve okutturulacak ders kitapları Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayından geçecek; din dersi öğretmenlerinin ilkokul öğretmenlerinden veya istenilen niteliklere sahip kimselerden seçilmesine Milli Eğitim Bakanlığı yetkili olacak ve öğretmenlerin ücretleri devlet tarafından karşılanacaktır⁵⁷⁴.

Oy alabilmek için ödün vermeye devam eden CHP, 1948 yılında hacca gideceklere döviz almak için izin vermiş ve vizelerini yaptırmıştır⁵⁷⁵. Ayrıca CHP Meclis Genel Kurulu'nda imam ve hatip gibi din elemanlarını yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurs açılması kabul edilmiştir. Alınan karara göre on ay süre ile verilecek kurslara sadece askerliğini yapmış ortaokul mezunları devam edebilecektir⁵⁷⁶. Söz konusu karar 15 Ocak 1949 tarihinde uygulamaya konulmuş ve ilk etapta on il merkezinde İmam-Hatip Kursu açılmıştır. Kursların açılması sırasında bu kurslara meslek okulları mezunlarının da gidebilmelerine olanak sağlandığı gibi,

---

⁵⁷² Ünsür, s. 15.

⁵⁷³ 11 Şubat 1948 tarihli *Ulus Gazetesi*.

⁵⁷⁴ 20 Şubat 1948 tarihli *Ulus Gazetesi*.

⁵⁷⁵ Çağatay, s. 41.

⁵⁷⁶ 21 Mayıs 1948 tarihli *Ulus Gazetesi*.

kursların süresi de iki yıla çıkartılmıştır⁵⁷⁷. Ayrıca Ankara Üniversitesi'nin 7 Ocak 1949 tarihli toplantısında, üniversitede bir İlahiyat Fakültesi kurulmasına karar verilmiştir⁵⁷⁸.

2.Bazı Türbelerin Yeniden Açılmasına İzin Verilmesi

CHP iktidarının üzerinde hayli tartışılan bir hareketi de bazı türbelerin yeniden faaliyetine izin verilmesidir. Yapılan değişiklik ile 1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men'i ve İlgasına Dair 677 sayılı Kanun'un birinci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

“Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.”⁵⁷⁹

Değiştirilen kanun uyarınca açılacak türbelerin listesini Milli Eğitim Bakanlığı hazırlayacak ve söz konusu liste Bakanlar Kurulu'nun onayına sunulacaktır. Değişiklik doğrultusunda Mart ayında çıkartılan kararname ile 19 türbenin faaliyetine izin verilmiştir⁵⁸⁰. Daha sonraki yıllarda bu kanun değişikliğinin Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkiye dayanılarak, birçok türbenin ziyarete açıldığı görülecektir. Kısacası dinci çevreler ve tarikat mensupları, yasaklanmalarından on beş yıl sonra yeniden eski türbelerine kavuşmuşlar ve yeni türbe açma hakkını elde etmişlerdir. Muhalefetin elindeki “türbe kozunun” alınması maksadıyla söz konusu türbelerin açılmasına izin verilmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin laiklikten ve devrimlerden vermiş olduğu son ödün olmuştur⁵⁸¹.

3.Devrimlerin Bir Bütün Olmaktan Çıkartılması

CHP'nin son dönemlerde din konusunda verdiği ödümler seçimin kazanılması bakımından yeterli olmamış, 1950 yılında yapılan seçimlerde; “Ezanı tekrar asli

---

⁵⁷⁷ Ünsür, s. 101.

⁵⁷⁸ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 219.

⁵⁷⁹ 1.3.1950 tarihli ve 5566 sayılı Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C. XXXI, s. 1612; *Resmi Gazete*, 7448, 4 Mart 1950.

⁵⁸⁰ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s 220.

⁵⁸¹ Aysal, s. 464.

lafızlarıyla okutacağını, Kur'an kurslarını yaygınlaştıracığını, İmam Hatip okullarını açacağını" seçim öncesinde meydanlarda vadeden Demokrat Parti iktidara gelmiştir⁵⁸². 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde oyların %53.59'unu alan DP, o tarihte yürürlükte olan seçim sistemi nedeniyle 408 milletvekilliği kazanırken, oyların %39.98'ini alan CHP sadece 69 milletvekilliği kazanmıştır. Oyların %3.03'ünü alan Millet partisi bir milletvekilliği kazanırken 9 milletvekili de bağımsız olarak TBMM'ye girmiştir. Bu şekilde, 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen yeni seçim kanununda, oyların çoğunluk esasına göre dağılımını öngören sistemin uygulanması konusunda ısrarcı olan CHP, bir anlamda kendi hazırladığı seçim kanununun kurbanı olmuş ve seçimlerde önemli miktarda oy almasına rağmen çok az sayıda milletvekilliği kazanabilmiştir⁵⁸³.

Demokrat Parti programının laiklik ile 14.maddesinde

"Partimiz laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması konusunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdırlar.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır."⁵⁸⁴

şeklinde bir hükme yer verildiğinden, 14 Mayıs 1950 seçimi yalnız DP için değil, laiklik ve devrimcilik prensiplerinden hoşnut olmayan kişiler ve çevreler için de yeni bir devrin başlangıcı sayılmıştır. 1950 seçimini İslam'ın bir zaferi olarak kabul eden söz konusu çevrelere göre DP'nin iktidara gelişi ile çeyrek asırdır devam eden zulüm devri sona ermiştir⁵⁸⁵.

Türkiye'de bazı çevreler devamlı olarak din şemsiyesi altına sığınmışlar ve halkın bu yöndeki eğilimlerini istismar etmişlerdir. Demokrat Parti de, 20 Temmuz

⁵⁸² Ünsür, s. 103.. Bkz. Turan, *İsmet İnönü*, s. 308.

⁵⁸³ Aysal, s. 485.

⁵⁸⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 664.

⁵⁸⁵ Duman, s. 39.

1948 tarihinde kurulan ve programında “parti din müesseselerine ve millî ananelere hürmetkârdır” şeklinde bir hükme yer vermekte⁵⁸⁶ sakınca görmeyen Millet Partisi kadar olmamakla birlikte, iktidara gelebilmek için dinin toplum üzerindeki etkisinden yararlanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Bu nedenle de Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin, aslında Atatürk Devrimlerine karşı olan, ancak bunu açıkça ifade edemeyen din istismarcılarını sevindirmesi çok doğaldır.

29 Mayıs 1950'de Menderes tarafından TBMM'de okunan hükümet programında Türk devrimi ele alınmış ve devrimler, millete mal olmuş ve olmamış şeklinde bir ayırıma tabi tutulmuştur⁵⁸⁷. Bu yorum, Türk devrimini bir bütün olmaktan çıkarttığından “Atatürkçü miras” parçalanmış ve onun bütünüyle korunması gerektiği inancı sarsılmıştır. Bu ayırımın sakıncaları çok geçmeden laiklik konusunda ortaya çıkacaktır⁵⁸⁸. Açık olarak ifade edilmemekle birlikte, iktidara gelebilmek için dini istismar etmekten kaçınmayan Demokrat Parti'nin halka mal olmamış devrimlerden “laiklik” ile ilgili olanları kastettiği açıktır.

Esasen batılılaşmaya karşı olmadıklarını, ancak batılılaşmanın sadece teknik alanda olması gerektiğini, kültür alanında batılılaşmaya ihtiyaç bulunmadığını dile getiren çevrelerin sözcüsü görünümündeki Demokrat Parti'nin bu tutumu kendi içinde tutarlıdır. İktidara gelebilmek için dini bir takım söylemlerle⁵⁸⁹ muhafazakâr çevrelerin desteğini alan bir partinin, geriye dönüş hareketini din ile ilgili düzenlemelerden başlatması gayet doğaldır. Bu konudaki ilk uygulama da Türkçe okunan ezanın tekrar Arapça'ya çevrilmesidir.

4.Ezanın Arapça Okunmasına İzin verilmesi

DP iktidarının din konusundaki en belirgin taktiği, laikliği kabul etmekle beraber, Türkiye'deki uygulandığını eleştirmektir. Prof. Başgil'e ait olan ve laikliğe hücum eden çevrelerin parolası haline gelen bu teze göre, Türkiye'de “Devlete bağlı

---

⁵⁸⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 719.

⁵⁸⁷ *Hükümetler ve Programları*, Haz:Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, C.I, Ankara, TBMM Basımevi, 1988, s. 162.

⁵⁸⁸ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 224.

⁵⁸⁹ Parti Genel Başkanı Celal Bayar 1949 Kurultayında dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu açıkladıktan sonra laiklik ve dine hürmet esaslarını birleştirmiş ve Türk Milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allahına kavuşacağını ifade etmiştir. Bkz. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 199; Duman, s. 37.

din sistemi” olduğundan gerçek laiklik yoktur. Bu da demokrasiye, laikliğe ve İslamiyet’e aykırıdır⁵⁹⁰. Bu teze göre, ezanın Arapça okunmasının yasaklanması da laikliğe aykırıdır. Söz konusu tezin etkisiyle, başlangıçtan itibaren muhafazakâr çevrelerin büyük tepkisine yol açan ve din konusunda verilen ödünlerin de etkisiyle Meclis’te eylem yapılmasına dahi yol açan Arapça ezan konusu ilk kez, 28 Mayıs 1950’de hükümet programının DP Meclis Grubu’nda görüşülmesi sırasında ortaya atılmış ve DP Elazığ milletvekili Şevki Yazman Arapça ezan yasağının kaldırılmasını istemiştir. Hükümet programının TBMM’de kabulünden hemen sonra 4 Haziran 1950’de Başbakan Menderes, Arapça ezan yasağının kaldırılacağını ilk kez kamuoyuna duyurmuştur. Başbakan Menderes’in bu açıklaması derhal etkisini gösterdiğinden bu açıklamadan cesaret alan bazı kimselerin, daha konu Meclis’e gelmeden Arapça ezan okumaya, sarık ve takke giymeye başladıkları görülmüştür⁵⁹¹.

Arapça ezan yasağının kaldırılması konusunda Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşı tarafından TBMM’ye sunulan teklife göre:

“Arapça ezanın yasak edilmesi Müslümanların istedikleri gibi ibadet etmelerine engel olduğundan, vicdan hürriyetine, aykırıdır. Şu halde laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk doğurmaktadır...Müslüman çoğunluğunun isteğine uygun olarak ezan Arapça okunabilmelidir. Eskinin etkilerinden kurtulmak için bu yola gidildiği gerekçesi yerinde değildir. Sabık iktidar(CHP), laikliği din düşmanlığı şeklinde getirdiğinden Arapça ezanı da yasak etmişler. DP Arapça ezanı mümkün kılmak zorundadır. Çünkü, seçmen DP’yi seçmekle bu isteğini belirtmiştir. Milli irade DP’ye Arapça ezanı serbest bırakmak borcunu yüklemiştir.”⁵⁹²

Ezanın Arapça okunmasını yasaklayan ceza hükmünün artık faydasız ve üstelik laikliğe aykırı olduğunu söyleyen Başbakan Menderes daha önce DP grubunda verilmiş olan kararın radyoda ve gazetelerde yayımlanmış olduğunu belirterek, kamuoyunda yasal engelin kalktığı kanaatinin doğmuş olabileceği, bu nedenle de bazı vatandaşların Arapça ezan okuyabilecekleri gerekçesi ile 16 Haziranda TBMM’ye sunulan tasarının öncelikle görüşülmesini istemiştir⁵⁹³. TBMM’de yapılan görüşmelerde CHP gurubu dini düşüncelerin siyasi alandaki

⁵⁹⁰ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 226.

⁵⁹¹ Aysal, s. 490.

⁵⁹² Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 226.

⁵⁹³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 43.

etkisini dikkate alarak kanuna karşı çıkmamıştır⁵⁹⁴. Karara neden karşı çıkmadıkları sorulduğunda Halk Partili bir milletvekili şu cevabı vermiştir: “Onu yapsaydık da 1954 seçimlerini de kaybetseydik, öyle mi?”⁵⁹⁵

DP iktidarının din konusundaki bu ödünü Türkiye’de bulunan yabancı elçiliklerin de dikkatini çekmiştir. Ankara’daki Fransız Büyükelçisi Jean Lescuyer’in hükümetine verdiği 21 Haziran 1950 günlü raporda, şu tespitler yapılmıştır:

“Muhalefet ve hatta bazı önemli demokratlar, Atatürkçü hareketin temelini oluşturan laiklik ilkesinin yozlaştırılmasından endişe duyuyorlar...Kendilerini halka beğendirmek amacını güden ve laik eğitim görmüş olan yöneticiler, Atatürkçülüğün sıkı düzeninden bıkmış olan halka başka ödünler vermek zorunda kaldılar...Seçim kazanan bir partinin seçmenlerinin, demokrasinin gelişmesinden çok, yönetimin başında bulunanların isteyerek hoşgörülle karşıladıkları karmaşık, ama rahat bir düzeni arzuladıklarını görmekteyiz. Demokratların yerel kamuoyunda sağladıkları başarıdan doğan parlak umutların yerini, ufukta fark edilen bulutların kapladığını görüyoruz.”⁵⁹⁶

Ezanın Arapça okunmasını yasaklayan ceza hükmünün kaldırılmasından bir ay kadar sonra ise DP iktidarının devlet radyosunda Kur’an okunmasına izin verdiği görülmüştür. Aslında devlet radyolarında Kur’an okunmasını yasaklayan bir hüküm bulunmamakla birlikte bugüne kadar böyle bir uygulama yapılmadığından, din istismarı olarak görülen söz konusu uygulama 8 Temmuz 1950 tarihinden itibaren başlamış olup, söz konusu düzenlemeye göre Ramazan ayı boyunca Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları 10’ar dakika; Ramazan ayı dışında da sadece sabahları radyodan Kur’an okunacaktır⁵⁹⁷.

C.ARTAN DİNSEL ÖDÜNLERİN GİYİM-KUŞAMA ETKİSİ

1. Laiklikle İlgili Çelişkili Politikalar

İktidara gelebilmek için dini politikaya alet etmekten çekinmeyen Demokrat Parti’nin içindeki bireysel İslamcı eğilimler, özellikle ezanın tekrar Arapça okunmasının sağlanmasından sonra iyice belirgin hale gelmiştir. Örneğin DP Ankara

⁵⁹⁴ 16.6.1950 tarihli ve 5665 sayılı Kanun için bkz. *Düster*, III.Tertip, C.XXXI, s.2116; *Resmi Gazete*, 7535, 17 Haziran 1950; Kanunun gerekçesi ve Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, C.I, Dönem: IX, Toplantı: 1, Birleşim: 9, 16 Haziran 1950, s. 181-187.

⁵⁹⁵ Sayarı, s. 183.

⁵⁹⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm) s. 24.

⁵⁹⁷ Aysal, s. 493.

Milletvekili Talat Vasfi Öz, ezanın Arapça okunması yasağının kaldırılmasından sonra Meclis'te yaptığı konuşmada bu değişikliği “iradei ilahiye” olarak nitelendirirken; DP Diyarbakır Milletvekili Yusuf Kâmil Aktuğ da, ezanın tekrar Arapçalaştırılmasını ve radyoda Kur'an okunmasını, “İslam'ın Türkiye'de yeniden dirilmesi konusunda Allah'ın yaktığı bir meşale” olarak değerlendirmektedir. 1951 yılı bütçe görüşmelerinde Samsun Milletvekili Fehmi Ustaoglu, bütçede Diyanet İşeri Başkanlığı'na daha çok pay ayrılmasını isterken, Batı hukukunun çürüklüğünü ileri sürmek suretiyle üstü kapalı da olsa İslam Hukukuna dönülmesini savunmuştur. Ayrıca, Başbakan Menderes'in DP İzmir İl Kongresi'nde: “Şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı Arapçalaştırdık...Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir”⁵⁹⁸ şeklindeki konuşması Parti içindeki bireysel İslamcılara destek olarak yorumlanmıştır. Bu durumun bazı çevrelerdeki etkisi Atatürk heykellerine saldırı şeklinde görülmüş; 24 Şubat 1951'de Kırşehir'de Atatürk heykeli parçalanmıştır. Ayrıca bu tür konuşmalar DP'nin çeşitli il ve ilçe kongrelerinde birtakım geriye dönüş isteklerine de yol açmıştır. Örneğin 12 Mart 1951 tarihinde yapılan DP Kadınhanı İlçe Kongresi'nde, “Kadınlar çarşafa” diye sloganlar atılırken, bazı delegeler fes ve sarık giyilmesine izin verilmesini, hafta tatilinin yeniden Cuma gününe alınmasını, kadınların açık saçık giyinmesinin önlenmesini, birden fazla evliliğe izin verilmesini ve tekrar Arap harflerine dönülmesini istemişlerdir⁵⁹⁹. 25 Nisan 1951'de yapılan DP'nin Afyon İl Kongresi'nde ise bazı delegeler Anayasa'ya devletin dininin İslam olduğu ifadesinin yeniden konulmasını, kadınların çalıştırılmamasını, evlenme ve boşanmalarda erkeklere daha fazla haklar tanınmasını, kızların ilköğrenimden sonra okutulmamasını temenni etmişlerdir. Temennileri cevaplayan DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, din konusunda delegelerce dile getirilen temennilerin birer birer yerine getirileceğine dair namusu üzerine söz vermekte sakınca görmemiş; Kongre'de bulunan DP Afyon Milletvekili Gazi Yiğitbaşı da delegelere verilen sözü onaylamıştır. Ayrıca irtica mevzuu üzerine söz söyleyen yazarların soysuz olduğundan bahseden Özçoban'ın “bu gazeteciler

---

⁵⁹⁸ Duman, s. 40.

⁵⁹⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 52; Duman, s. 41.

mikroptur, daima zehir saçarlar, siz onlara inanmayınız” şeklindeki sözleri şiddetle alkışlanmıştır⁶⁰⁰.

Atatürk devrimlerine yönelik bu tepkiler ve geriye dönüş özlemleri DP yöneticileri tarafından başlangıçta sessizlikle karşılanmıştır. Ancak Ankara’da Orduevi karşısında bulunan Atatürk Heykeli’nin 26 Haziran 1951’de Tıcani tarikatından olan kişilerin saldırısına uğraması DP yöneticilerini harekete geçirmiş, Atatürk heykellerine saldıran Tıcaniler ile tarikat lideri Kemal Pilavoğlu tutuklanmıştır⁶⁰¹. Bu arada Atatürk devrimlerine ve heykellerine yönelik bu saldırılar devrimi özümsemiş ve önemini algılamış olan kuşaklar ve çevrelerce 30 Haziran 1951 günü Ankara’da düzenlenen bir miting ile protesto edilmiştir. DP’nin Atatürk’e yönelik saldırıları önlemek için bulduğu çözüm ise bu konuda özel bir kanun çıkartılması olmuştur. 25 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen 5816 sayılı “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun” ile Atatürk ‘ün hatırasına ve heykellerine yönelik saldırılar için bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmüş, ayrıca suçun toplu halde ya da basın yolu ile işlenmesi halinde cezanın artırılacağı hükme bağlanmıştır⁶⁰².

Bir yandan Atatürk’ü korumak için özel kanun çıkartılmak suretiyle Atatürk şeklen koruma altına alınırken, diğer yandan din konusunda verilen ödünlere de devam edilmiştir. Bu konudaki ilk çalışma, 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan İmam Hatip Kursları’nın yetersizliği gerekçesiyle yapılmış ve 13 Ekim 1951 gün ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu Kararı doğrultusunda birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıllık olmak üzere ilkokula dayalı yedi yıllık İmam-Hatip Okulları tekrar tarih sahnesine çıkmıştır⁶⁰³. Ayrıca 4 Kasım 1951 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararı ile daha önceden Halk Partisi’nin ilkokullarda müfredat programı dışında isteğe bağlı ders olarak koyduğu din dersleri müfredat programına

---

⁶⁰⁰ 26 Nisan 1951 tarihli Vatan Gazetesi.

⁶⁰¹ 1155 yılında Fas’ın Teycan kasabasında doğmuş olan Ahmet Teycani tarafından 1216 yılında kurulan Tıcani tarikatının Türkiye’ye girişi 1930 yılında Kemal Pilavoğlu isimli şahıs marifeti ile gerçekleşmiştir. Bkz. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 220.

⁶⁰² Söz konusu Kanun için bkz. Düstur, III.Tertip, C.XXXII, s. 1842; Resmi Gazete, 7872, 31 Temmuz 1951.

⁶⁰³ Dinçer, s. 65. Bu okular İlim Yayma Cemiyeti tarafından inşa ettirilerek öğrencilerine de aynı cemiyet tarafından burs sağlandığından ilk olarak Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş’ta açılan İmam Hatip okullarının sayısı hızla artacak ve 1958 yılında 18’e ulaşacaktır. Bkz. İlhan Tekeli, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C .III, s. 668.

alınarak “Çocuklarına din dersi okutmak istemeyen ebeveynlerin bu hususu sene başında okul idaresine yazı ile bildirdikleri takdirde, bu çocuklar bu ders ve imtihanlarından muaf tutulacaktır” şeklindeki bir düzenleme ile bir anlamda zorunlu hale getirilmiştir⁶⁰⁴. Bu konuda yaşanan diğer bir gelişme de 1950 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin sürekli olarak genişlemesi ve görevleri arasında cami inşaatı ve onarımı da bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ayrılan fonların artmasıdır. Ayrıca bu dönemde dinsel örgütlerin sayısı da hızla artmıştır. Örneğin Kur’an Kurslarının açılmasına ya da yeni camilerin inşasına yönelik çalışmalarda bulunan dinsel örgütlerin sayısı 1946 yılında 11 iken, 1951 yılında 251’e ulaşmıştır⁶⁰⁵.

Bu arada 7 Mayıs 1952’de Mecliste görüşülen işçilere grev hakkı tanınmasına dair kanun tasarısına zamanı değil diye karşı çıkan DP, yurt dışına çıkartılmış bulunan Osmanlı hanedanının haklarına karşı oldukça duyarlı davranmış ve 23 Haziran 1952 tarihinde Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî’nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dair 431 sayılı Kanunda yapılan değişiklik ile Osmanlı hanedanından olan kadınların Türkiye’ye gelebilmelerine izin vermiştir⁶⁰⁶.

Hükümetin bir yandan Atatürk hakkında özel bir kanun çıkartarak Atatürk’ü şeklen koruma altına alırken diğer yandan dinsel ödünlere devam etmesi nedeniyle, ülkedeki geriye dönüş özlemlerini dile getiren söylem ve eylemlerin önüne geçilememiştir. Diğer yandan bu tür söylemler partili bazı milletvekilleri ve bazı basın organları tarafından da desteklenmiştir. Örneğin DP Samsun milletvekili Fehmi Ustaoglu tarafından kaleme alınan bir makalede, Milli Mücadele denilen Kurtuluş Savaşı’nın din için yapıldığı savunulmuş, ondan sonra yapılan reformların yararsız olduğu öne sürülerek “Milletin Atatürk İnkılâbına Medyun(borçlu) Olduğu İddiası Asla Doğru Değildir” denilmiştir. DP Maraş milletvekili Abdullah Aytemiz de 1952 yılı Kasım ayı başında meclise bir önerge vererek şeriat düzenine yönelik olarak

⁶⁰⁴ 4 11.1951 tarihli ve 12018 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. Arıburnu, s. 332.

⁶⁰⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ayrılan fonlarda yapılan artış ile bu kurumun 1951-1954 yılları arasında 600’ü aşan cami ve türbeyi onarması sağlanmıştır. Gene 1950-60 yılları arasında, 15 bin civarında cami inşa edilmiştir. Bkz. Sayarı, s. 183.

⁶⁰⁶ Çağlar Kırçak, *Türkiye’de Gericilik:1950-1990*, 2.B., İstanbul, İmge Kitabevi Yay., 1993, s. 33. 16.6.1952 tarihli ve 5958 sayılı Kanun değişikliği için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C. XXXIII, s. 1525; *Resmî Gazete*, 8142, 23 Haziran 1952.

öğretim yapan Mısır'daki Camiü'l-ezher Medresesi'ne öğrenci gönderilmesini istemiştir. Bu dönemde dinci yayınlarda da bir artış görülmüştür. Başta Sebilürreşad olmak üzere Fetih, Selamet, İslamiyet, Büyük Doğu gibi dini görüşler sergileyen ve laikliği eleştiren dergilere DP Samsun milletvekili Fehmi Ustaoglu tarafından çıkartılan Büyük Cihad ile Necip Fazıl Kısakürek tarafından çıkartılan Büyük Doğu isimli dergiler eklenmiştir. Ayrıca Afyon Emirdağ'da sürgünde bulunan Nurculuk tarikatının⁶⁰⁷ kurucusu Said-i Nursi de etkinliğini artırmıştır. Yandaşlarına gönderdiği mektuplarda dine yapılan baskılardan yakılarak bu baskıların dindar milletvekillerine ve Başbakan Menderes'e iletilmesini istemektedir. Keza İslam halifesinin sınırda beklediği ve yakında ülkeye gireceği yolunda çeşitli söylentiler yayılmıştır. Bütün bu gelişmelere karşın Başbakan Menderes 21 Kasım 1952'de Kayseri'de yaptığı konuşmada ülkede irticanın olmadığını savunmuş, "Asıl korkulacak irtica dini değil, siyasi irticadır" demiştir⁶⁰⁸.

Ancak ertesi gün DP Kongresi'ni izlemek üzere Malatya'ya giden Vatan Gazetesi başyazarı olan ve DP'nin kuruluşu için büyük bir çaba gösteren Ahmet Emin Yalman'a suikast girişiminde bulunulması ve bu suikastin Türkiye'de şeriat düzenine dönüşü amaçlayan çevreler ile Kahire'deki "Müslüman Kardeşler" ve İran'daki "Müslüman Fedailer" isimli örgütler ile bağlantılı olduğunun saptanması, bu tür laiklik karşıtı akımların desteklenmesinin yarattığı sakıncaları göstermiş, irticanın böylesine örgütlü ve saldırgan hale gelmesinden duyulan korkunun etkisi ile bir takım tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır. Bu kapsamda 9 Aralık 1952'de Fehmi Ustaoglu DP'den ihraç edilmiş, 12 Aralık 1952'de Büyük Doğu Gazetesi başyazarı Necip Fazıl Kısakürek hapis cezası ile cezalandırılmış ve gazetesi kapatılmış, 23 Aralık 1952'de Said-i Nursi Aleyhine Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Ayrıca, 23 Ocak 1953'te Milliyetçiler Derneği kapatılmış; halkın dinsel duygularını kötüye kullandığı ve dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile Millet Partisi'nin kapatılması için mahkemeye başvurulmuştur. 7 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da toplanan DP İstişari Kongresi'nde bir konuşma yapan

---

⁶⁰⁷ 1873 yılında Bitlis ilinin Hizan ilçesi Nurs köyünde doğan Said-i Nursi tarafından kurulan ve Türk devriminin temel prensibi laikliğin karşısında yer alan bir tarikat. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin Özek, *Türkiyede Gerici Akımlar ve Nurculuğun İyüzü*, İstanbul, Varlık yayınevi, 1964, s. 239-300.

⁶⁰⁸ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm) s. 141.

Başbakan Menderes de dinin dünya işlerine ve siyasete karışmasını önleyici bir kanunun gerekliliğine işaret etmiştir⁶⁰⁹.

Bu arada dinsel ödünler konusundaki çok önemli bir gelişme de, Nurcuların temel kaynak olarak gördükleri “Risale-i Nur” isimli kitabın Latin harfleri ile yayınına izin verilmesidir. Her ne kadar adı geçen kitabın bazı bölümleri Afyon Ağır Ceza mahkemesi tarafından toplattırılmış ise de, Diyanet İşleri Başkanlığı Değerlendirme Heyeti’nce söz konusu kitap “İslam’ın inanç ilkeleri ile ilgili olup kanuna aykırı görülmediğinden” uzun bir süredir gizli devam eden Nurculuk faaliyetleri giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. Nurculuk hareketini fiilen tanıyan DP’nin bu olumlu davranışından cesaret alan Said-i Nursi’nin 1957 yılında Menderes’e gönderdiği mektupta Risale-i Nur’un okullarda ders kitabı olarak okutulmasını isteyecek kadar ileri gittiği görülmüştür⁶¹⁰.

Dini söylemler konusunda o kadar ileri gidilmiştir ki, İslam dininin ve Peygamber’in ceza koruması altına alınması amacıyla TCK’nın 175’nci maddesinin değiştirilmesi ile ilgili bir teklif nedeniyle Meclis’te görüşlerini açıklayan DP Konya milletvekili Mustafa Runyun “laikliğin züppelikten başka bir şey olmadığını” dahi söyleyebilmiştir⁶¹¹. Bu durum o tarihlerde Türkiye’de Fransa Büyükelçisi olarak bulunan J.P. Garnier’i de endişelendirmiş olacak ki, Şubat 1957’de ülkesine gönderdiği raporda dinin siyasal amaçlarla kullanılmasının doğuracağı tehlikelere şu şekilde işaret etmiştir:

“...İslamiyet Doğu’da olduğu gibi Türkiye’de de halk kitlelerini harekete geçirebilen güçlü bir yöntemdi. Ancak Türk yöneticileri, dinde karanlık eğilim güdenleri hoş görüp mezhepçiliği özendirerek, her iki ucu keskin bir bıçakla oynamaktadırlar. Her ne kadar bir varsayım olarak düşünülse de, yöneticiler bu oyunun sonunda bir gün fanatik Müslümanlarla başa çıkamayacak kadar tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalabilirler!”⁶¹²

1957 seçimleri yaklaştıkça dini söylemlerin şiddetini iyice artırdığı görülmüştür. Örneğin DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes 19 Ekim 1957 tarihinde Adana’da yaptığı konuşmada “İstanbul’u ikinci bir Mekke, Eyüp

⁶⁰⁹ Eroğul, s. 91. Söz konusu Kanun “Vicdan ve toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun” adı ile 23 Temmuz 1953 tarihinde Meclis’te kabul edilecektir.

⁶¹⁰ Aysal, s. 474.

⁶¹¹ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 230.

⁶¹² Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 148.

Sultan Camiini de ikinci bir Kâbe yapacağına” söz vermiş; Kayseri konuşmasında ise, DP'nin iktidarda olduğu yedi yıl içinde 15000 cami yapıldığını, başta Süleymaniye olmak üzere 86 caminin onarıldığını övünerek anlattıktan sonra Süleymaniye'nin beş yüzüncü yıldönümünü kutlamak için Dünya Müslümanlarının İstanbul'a çağırılacağını söylemiştir⁶¹³.

1957 seçimlerinde ağırlıklı olarak dinsel sloganların kullanılmasına rağmen istenilen başarının sağlanamaması⁶¹⁴, DP'nin daha fazla din istismarına yönelmesine yol açmıştır. Bu konudaki ilk gelişme 1958 yılının Ramazan ayında yaşanmıştır. Otuz gün süreyle radyodan Kuranlı, ezanlı programlar yayınlandığı gibi, DP'nin çeşitli örgütlerince organize edilen mevlitler camilerden canlı olarak aktarılmış, buralarda iktidara, hükümete ve hükümet büyüklerine okunan dualar bütün ülkeye dinletilmiştir. Radyo hoparlörünün minare hoparlörü haline getirilmesi ülkedeki geriye dönüş eğiliminde olanları cesaretlendirdiğinden, laikliğin herkesin ibadette serbest olması anlamına geldiği unutulurak yer yer lokantalar takkeli, kara çember sakallı, karanlık yüzlü bir takımadamlar tarafından öğle vakti zorla kapattırılmış; sokakta bir şey yemek veya sigara içmek tehlikeli bir hale gelmiştir⁶¹⁵. Kimi vaizler, kadınların ipek çorap giymelerini, başı açık gezmelerini kâfirlik olarak ilan etmişler; bunların içinde kadınları camilere almak istemeyenler bile çıkmıştır. Nurcu yayınlar da hızlarını arttırmışlar; Sonuçta 1958 Ramazanı laik Türkiye Ramazanı olmaktan çıkmış ve teokratik bir ülkede geçirilen Ramazan havasına bürünmüştür⁶¹⁶.

DP iktidarın din konusundaki ödünleri zamanla bir takım İslamcı guruplarla birlikte hareket etme noktasına kadar ulaşmıştır. Bu kapsamda 22 Ekim 1958'de Emirdağ'a giden Başbakan Menderes, burada sürgün hayatı yaşayan Said-i Nursi ve yandaşları tarafından yeşil bayraklar ile karşılanmıştır. Başbakanı İslamiyet'in kahramanı diye öven Nurcu lider sürgün yaşamı bittikten sonra 30 Aralık 1959 tarihinde Ankara'ya gelerek DP Milletvekilleri ile de görüşmeler yapacak ve doğu

---

⁶¹³ Kırçak, s. 58.

⁶¹⁴ 27 Ekim 1957 günü yapılan genel seçimlerde oyların % 47.70'ini alan DP o tarihte yürürlükte bulunan seçim sistemi nedeniyle 424 milletvekilliği kazanırken, oyların % 40.82'sini alan CHP 178 milletvekilliğinde kalmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi ve yeni kurulan Hürriyet partisi dörder milletvekilliği kazanırken meclise giren bağımsız milletvekili sayısı da 4'tür.. Bkz. Turan, *İsmet İnönü*, s. 360.

⁶¹⁵ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları:1957-1960*, İstanbul, Bilgi yayınevi, 1991, s.81.

⁶¹⁶ Kırçak, s. 72.

illerindeki yandaşlarına Menderes ve arkadaşlarını destekleyen mektuplar gönderecektir⁶¹⁷.

DP'nin İslamcı akımlara yönelik bu ilgisi, Menderes'in 17 Şubat 1959'daki uçak kazasından sağ kurtulmasından sonra iyice artmıştır. Menderes'in kazadan sağ olarak kurtuluşunu tanrısal nedenlere bağlayan İslamcı basın, bu ilahi kurtuluşa saygı duyarak, Anayasa'ya "Türk milletinin dini, din-i İslamdır" ifadesinin yeniden konulmasını istemişlerdir. DP Konya Milletvekili Himmet Ölçmen de, Adana İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada Menderes'e bir anlamda halifelik unvanı vererek "bu ulusun başında Peygamberin, Allah'ın tayin ettiği bir lider var, o da Menderes'tir" diyebilmiştir⁶¹⁸. Dini söylemler öylesine çığırından çıkmıştır ki, Başbakanlık Müsteşarı tarafından 12 Mart 1959'da Eyüp Sultan Camisi'nin avlusunda verilecek bir iftar yemeğinin davetiyelerinin 12 Mart 1959 değil, 2 Ramazan 1375 tarihini taşıdığı görülmüştür⁶¹⁹.

Eğitim konusundaki dinsel ödünler ortaokullara konulan din derslerini okutacak öğretmenleri ve din uzmanlarını yetiştirebilmek için 10 Haziran 1959 tarihinde Yüksek İslam Enstitüleri kurulması ile devam etmiştir⁶²⁰. DP iktidarının, fakülte olarak üniversiteler içinde yer almasını ve özerk olmasını istemediği bu yeni yüksek okullar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olacağı için siyasi iktidar tarafından daha kolay denetlenip yönlendirilebilecektir⁶²¹. Nihayet DP Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu din istismarı konusundaki en büyük cüreti göstermiş ve İslam dininin resmen Devlet dini olarak tanınması için 1959 yılında bir kanun teklifi vermiştir⁶²². Teklif sahibine göre, Türkiye laik bir İslam devleti olmak zorunda olup, belirli bir devrede yapılmış her şeyi devrim kabul ederek muhafaza etmek anlamında devrimcilik söz konusu olamaz. Türkiye'nin İslamiyeti kabul edişi, laikliğe ve devrimlere de aykırı değildir⁶²³. Anayasanın 2.maddesinin "Türkiye Cumhuriyeti

---

⁶¹⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 148.

⁶¹⁸ Duman, s. 48-49.

⁶¹⁹ Kırçak, s. 75.

⁶²⁰ 10.6.1959 tarihli ve 7344 sayılı Maarif Vekaleti Kuruluş Kadroları Hakkındaki 4926 sayılı Kanuna Bağlı Cetvellerde(Yüksek İslam Enstitüleri) İçin Kadro Eklenmesine Dair Kanun için bkz. *Düstur*, III.Tertip, C.XL, s.1323; *Resmi Gazete*, 10232, 16 Haziran 1959.

⁶²¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap(İkinci Bölüm), s. 145.

⁶²² Tunaya, *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960, s. 189.

⁶²³ Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s. 230.

eyaletlerden müteşekkil bir İslam Devletidir. Resmi dili Türkçe, başşehri Ankara'dır" şeklinde değiştirilmesine dair kanun teklifi⁶²⁴, gelecek tepkilerden korkulmuş olacak ki, Meclis'te görüşülmemiştir. Din istismarı öyle bir aşamaya gelmiştir ki, bu gelişmelerden oldukça rahatsız olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel hükümeti bu konuda uyarmak zorunda kalmıştır⁶²⁵.

2.Giyim-Kuşamda Geriye Dönüş Eğilimleri ve Alınan Önlemler

DP'nin İslamcı akımlara hoşgörülü bakışı ve verilen dinsel ödünlerin sosyal yaşama etkisi özellikle giyim-kuşam konusunda olmuş; küçük kentler ile kırsal yörelerdeki kadınlar arasında örtünme yaygınlaşmaya başlamıştır⁶²⁶. 1955 Martında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir genelgeyle bünyesinde çalışan bayan memurların başlarını örtmelerini istemesi, gelişmelerden rahatsız olan Atatürkçü basını harekete geçirmiştir. Gazetelerde yer alan şiddetli eleştirilerin etkisi ile DP Zonguldak milletvekili Edibe Sayar, DP İstanbul milletvekili Nazlı Tlabar ve DP Ankara milletvekili Aliye Temuçin 9 Mart 1956 tarihinde "devrimlerimize taban tabana zıt bulunan ve bizi diğer uluslar önünde küçük düşüren gayrı millî ve gayrı medeni olan çarşafın yasaklanması amacıyla" 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'da değişiklik yapılması için Meclis'e bir kanun teklifinde bulunmuşlardır⁶²⁷. Söz konusu teklif ilerici çevrelerde sevinçle karşılanmış; bir açıklama yapan Kadınlar Birliği İstanbul Teşkilat Başkanı bu konuda uzunca bir süredir çalışmalar yaptıklarını, teklifi veren kadın milletvekillerinin Kadınlar Birliği Genel Merkezi üyesi bulduklarını, hatta bir tanesinin başkan olduğunu bildirmiştir. En önemli amaçlarının devrim zihniyetini daima canlı tutmak olduğunu açıklayan Milli Tesanüd Birliği de, bu amaca aykırı her hareketi ülke dayanışmasına aykırı gördükleri için çarşafın yasaklanmasına dair kanun teklifini desteklediklerini bildirmiştir⁶²⁸. Türk Kültür Ocakları Derneği'nden yapılan açıklamada ise, kadının zorla değil kendi

---

⁶²⁴ Jaschke, s. 134.

⁶²⁵ 3 Mayıs 1960'ta siyasi krizin ortadan kalkması için Kara Kuvvetleri Komutanı'nın Başbakan Adnan Menderes'ten talep ettiği 13 istemden 11'ncisi "Dinin istismarından vazgeçilmesi." Bkz. *A.g.e.*, s. 134.

⁶²⁶ Cihan Aktaş, *Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar*, İstanbul, Nehir Yay., 1989, s. 220.

⁶²⁷ 13 Mart 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

⁶²⁸ 14 Mart 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

isteği ile çarşafı çıkarması yönünde çalışmalar yaptıklarını, ancak bu yönde çıkarılacak bir kanuna da muhalif olmayacaklarını bildirmiştir⁶²⁹.

Meclis'te bulunan dört kadın milletvekilinden üçü tarafından verilen teklif bazı basın organları tarafından da desteklenmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nde bu konuda bir yazı yazan Cahit Tanyol, çarşafın dinle ve namusla bir ilgisi bulunmadığını açıkladıktan sonra "çarşafın ne dinle, ne de şeref ve namusla bir alakası olmadığına göre bunu bir takım kanuni tedbirlerle önlemek ve bu çirkin kıyafeti sokaklarımızdan silip süpürmek lazımdır. Çoğunu Anadolu'nun vilayet ve şehirlerinde gördüğümüz bu çarşaf hortlmasının önüne geçmeliyiz" demiştir⁶³⁰. Teklife karşı çıkan DP Milletvekillerini eleştiren Nadir Nadi ise, çarşaf hakkındaki kanun teklifini Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunan kadın milletvekillerinin DP üyesi olduklarını hatırlatmış ve devrimler konusunda böyle bir teklifte bulunulmasının, devrimlerimizin tehlikeye girdiğinin adı geçen milletvekilleri tarafından da kabul edildiği anlamına geldiğini söylemiştir⁶³¹.

Çarşafın bir kanun sorunu olmayıp zamanla çözülecek bir telkin ve terbiye sorunu olduğunu açıklayan DP İzmir Milletvekili Pertev Arat ise tasarının aleyhine konuşacağını ve ret oyu vereceğini açıklamıştır. Tasarıya karşı çıkan tek kadın milletvekili olan Pertev Arat'a göre fes ucubesi ile çarşaf sorunu ayrı şeyler olup karşılaştırılmaları dahi olanaksızdır⁶³².

27 Mayıs 1960 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasının gerekçelerinden biri DP'nin devrim anlayışından sapması ve Silahlı Kuvvetlerin ülkeyi demokratik-laik sisteme götürme isteğidir⁶³³. 27 Mayıs Askeri yönetimi din istismarını önlemeye kesin olarak kararlı olmasına rağmen, dine daha ılımlı bir şekilde yaklaşmayı tercih etmiş, örneğin ezanın tekrar Türkçeleştirilmesi gibi bir girişimde bulunulmamıştır. Hatta Milli Birlik Komitesi 25 Temmuz 1960 tarihinde yayımladığı bir bildiri ile Ezan ve Kuran'ın Türkçe okunmasının mecburi olacağı yolundaki açıklama, yorum ve propagandaların Milli Birlik Komitesi'nin düşüncesini

⁶²⁹ 3 Nisan 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

⁶³⁰ 17 Mart 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

⁶³¹ 18 Mart 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

⁶³² 27 Mart 1956 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

⁶³³ Duman, s. 52.

ifade etmediğini açıklamıştır⁶³⁴. Askeri Yönetim din istismarının önlenmesine yönelik çalışmalar kapsamında ilk olarak, geriye dönüş eğilimlilerince bir sembol haline getirilmiş bulunan, çarşafı hedef almıştır. Cemal Gürsel'in 15 Temmuz 1960 tarihinde kendisi ile röportaj yapan bir gazetecinin çarşafı ile ilgili sorusuna

“Çarşaf Türk kadını için yüz karasıdır. Türk kadınının yüzünü saklaması için bir alın karası bulunduğunu sanmıyorum. Dünya önüne temiz çıkmak onun hakkıdır...Çarşafın namusla alakası yoktur. Türk kadınlarından rica ederim, kendilerine yakışmayan bir kıbalde[tafta] gözükmelerine meydan vermesinler, yüzlerini saklasınlar.”⁶³⁵

şeklinde cevap vermesi çarşafa yönelik mücadelenin somut bir göstergesidir.

Askeri yönetim tarafından çarşafın geri kalmışlığın ve yobazlığın sembolü olarak nitelendirilmesi nedeniyle harekete geçen Atatürkçü çevreler Çarşafı Mücadele Haftaları başlatmışlardır. Gazetelerde çarşafı mücadele konusunda çeşitli yazılara yer verilirken, Mustafa Kemal Derneği de 24 Ağustos 1960 tarihinde yaptığı toplantıda “kara çarşafı mücadele için” bir program hazırlamış ve bütün aydın kadınları parasızlık yüzünden manto alamadığı için çarşaf giymek zorunda kalan kadınlara manto yardımında bulunmaya çağırmıştır⁶³⁶.

---

⁶³⁴ Jaschke, s. 133.

⁶³⁵ Duman, s. 55.

⁶³⁶ Cihan Aktaş, *Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar*, s. 228.

SONUÇ

Çalışmamızda giyim-kuşam konusu ve bu konudaki hukuki düzenlemeler İslamiyet öncesinden başlanılarak günümüze kadar incelenmiştir. Görüldüğü gibi aslında modanın ilgi alanında bulunan giyim-kuşam konusu, ülkemizde özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra özel bir öneme sahip olmuştur. Başlangıçta Müslümanlar ile gayrimüslimlerin ayrılması amacıyla kullanılan giyim-kuşam konusu, bir süre sonra özellikle kadınlar bakımından namus sorunu haline getirilmiştir. Henüz devlet otoritesinin tam olarak sağlanamadığı dönemlerde İslamiyet'in kadınları çeşitli saldırılardan korumak gayesi ile getirdiği bazı esaslar, zamanla kadınları baskı altında tutmaya yarayacak bir silaha dönüşmüştür. Özellikle halifeliğin Türklere geçmesinden sonra bu konudaki baskılar giderek artmış ve devlet fermanlar ve emirnameler yoluyla kadın giyimine doğrudan müdahale etmeye başlamıştır.

İslamiyet'in etkisi kadın giyimine örtünme olarak yansırken; erkekler bakımından giyilen başlık ön plana çıkmıştır. Türklerin eskiden beri kullandıkları başlık zamanla dinsel bir simge haline dönüşmüş ve yapılmak istenen her türlü modernleştirme hareketlerinde olumsuz bir rol oynamıştır. Bir toplumun giyim-kuşamının başka bir toplumun giyim-kuşamına benzemesi halinde, o toplum gibi değerlendirileceğine inanıldığı için, Müslüman bir toplumun Hıristiyanlara ait giysiler giymesine, onlara ait başlıklar kullanmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Başlangıçta Müslüman giysisi olarak sarık benimsendiğinden, batı sitili giysileri topluma kazandırmaya çalışan Sultan II. Mahmut'un dini görevliler dışında kalanlara sarık giymeyi yasaklaması, modernleşme karşıtlarında büyük bir tepki yaratırken, bir süre sonra aynı tepki fesi kaldırıp yerine şapkayı koyan Atatürk'e yönelecektir. Zira modernleşme karşıtlarına göre o tarihlerdeki İslam başlığı festir. İslamiyet'i çağımızın gereklerine göre yorumlayamayanların önceleri sarığı İslam başlığı olarak benimserken, bir süre sonra İslami kurallarda herhangi bir değişiklik olmadığı halde sarığın yerine fesi koymaları ve Atatürk'ün çağdaşlaşma atılımlarına karşı çıkmaları gerçekten enteresandır. Amaçları çağdaşlaşma atılımlarına karşı durmak olan bu çevreler için sarık ya da fesin özel bir öneminin olmadığı açıktır. Bu çevreler için önemli olan giysinin modernleşme karşıtlığının sembolü olarak kullanılmasıdır. Bu nedenle Atatürk'ün giysi değişikliğinden çok zihniyete yönelik şapka devrimi çok önemlidir. Bu devrim ile modernleşme karşıtlığının en önemli sembolü ortadan kaldırılmıştır. Ülkemizde eskiden beri semboller için esasından çok daha önemli olduğundan, söz konusu çevreler İslam başlığı olarak nitelendirdikleri başlığın kaldırılmasını din elden gidiyor şeklinde topluma yansıtınca, özellikle doğu illerindeki eğitim düzeyi düşük olan halkı ayaklandırmayı başarmışlardır.

Atatürk devrimlerine özde karşı olanların günümüzde kullandıkları sembol ise türbandır. Ayrıca, Atatürk devrimleri öncesi ile de yetinmeyerek, II. Mahmut öncesine özenen bazı kesimlerin kafalarına sarık sardığı da zaman zaman görülmektedir. Doğaldır ki bu semboller kullanılırken, bunların dinin uyulması zorunlu bir emri olduğuna dair propaganda yapılmakta, bu tür giysiler giyilmeden Müslüman olunamayacağı gibi bir izlenim yaratılmaktadır.

Bilindiği üzere laiklik ilkesi, T.C. Anayasası tarafından Cumhuriyetin değiştirilmesi dahi teklif olunamayan ilkeleri arasında kabul edilmektedir. Bu nedenle laiklik ilkesine doğrudan bir saldırı mümkün değildir. İşte bu nedenle Laiklik ilkesine anayasal engel nedeniyle doğrudan cephe alamayanlar, bu kavramın içini boşaltmak suretiyle anlamsız hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bu konudaki en önemli sömürü araçlarından biri ise tarih boyunca modernleşme karşıtları için bir

sembol niteliğinde bulunan giyim-kuşamdır. Bir yandan giyim kuşamın laiklik ilkesi ile bağlantılı bulunmadığı, bu konunun din ve vicdan hürriyeti ile ilgili bulunduğu savunulurken, diğer yandan yukarıda da açıklandığı gibi başörtüsü, türban gibi giysilerin giyilmemesi halinde Müslüman olunamayacağı propagandası yapılmaktadır. Bu çevrelere göre bu tür giysilerin giyilmesini yasaklayan herhangi bir yasal düzenleme de bulunmamaktadır. Bu konuda verilen yargı kararları da bağlayıcı değildir. Zaten Atatürk'te kadınların örtünmesine karşı değildir. Dolayısıyla laik bir ülkede her isteyen istediği gibi giyinebilmeli, her yere istediği giysilerle girip çıkabilmeli, kamuda görev yapabilmelidir.

Halbuki durum hiç de bu çevrelerce yansıtıldığı şekilde değildir. Daha 1919 yılında örtünmeye karşı olduğunu yakın çevresine açıklayan Atatürk, 30 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı konuşma ile bunu hayata geçirmeye çalışmıştır. Ancak dinin toplum üzerindeki etkisini iyi bildiğinden kadın giyimi konusunda kanun çıkartmayı tercih etmemiş, çağdışı giysilere karşı mücadelesini yerel yönetimler aracılığıyla sürdürmeye çalışmıştır. Bu konudaki ilk örnek Atatürk'ün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya imzasıyla tüm valiliklere gönderilen 22 Temmuz 1935 tarihli tamimdir. Bu tamimde Kemalist devrimin Türk kadınına uygar bir toplumda hak ettiği sosyal durumunu vermeye kararlı olduğu vurgulanarak yabancı adetlerin Türk başına doladığı çarşaf ve peçe giyiminin önlenmesi istenmiştir. Yine Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde tüm vilayetlere gönderilen 23 Nisan 1937 tarihli tamimde giyim-kuşam ile medeniyet arasındaki ilişki hiçbir tereddüde yer vermeyecek bir biçimde vurgulanmış ve birer gerici sembolü olarak kabul edilen çarşaf, peçe ve peştamal türü giysilerin yasaklanması istenmiştir. Atatürk ayrıca gittiği her yerde kadınların dünyanın uygar ülkelerindeki gibi giyinmeleri gerektiğini açıklamaktan da kaçınmamıştır. Dolayısıyla Atatürk'ün örtünmeye karşı olmadığını söylemesi, maksatlı olarak söylenmiş çok büyük bir yalandır.

Günümüzde örtünme konusundaki en büyük aldatmacalardan birisi de başörtüsü ve türbanı yasaklayan yasal mevzuatın bulunmadığının söylenmesidir. Doğrudan giyinme konusunu düzenleyen bir yasa olmadığı doğrudur. Ancak Anayasa da bir kanun olup kurallar sıralamasında diğer kanunların üstünde yer almakta, diğer kanunların anayasaya aykırılığı söz konusu olamamaktadır. T.C.Anayasası'nın ise kamusal yerlerde başörtülü bulunmayı yasakladığı Anayasa Mahkemesi'nin 7 Mart 1989 tarihli kararı ile saptanmıştır. T.C Anayasası'nın devrim kanunları arasında saydığı 25 Kasım 1925 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun ile giyimle din arasında kurulmak istenen bağın kopartılarak çağdaş giysi düzenine geçildiği hatırlatılmak suretiyle bu bağın tekrar kurulmasına yönelik girişimlerin önüne set çeken bu karardan sonra, artık bu konuda bir yasaklama bulunmadığının söylenmesi mümkün değildir. Kaldı ki Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığını öngören Anayasanın 153.maddesinin son fıkrası, Anayasaya aykırılık konusunda verilen kararlara uyulması zorunluluğu da getirdiğinden artık Anayasaya aykırı olduğu Anayasa Mahkemesi tarafından saptanan bir konuda yeni bir kural getirilmesi de mümkün değildir. Bu konuda kanunda bir boşluk doğsa dahi Anayasa Mahkemesi Kararları idareyi bağladığından, söz konusu idare birimleri doğrudan Anayasaya dayanarak türban yasağını uygulama olanağına sahiptirler ve hatta uygulamak zorundadırlar⁶³⁷.

⁶³⁷ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 2.B., İstanbul, Be de sa Yayıncılık, 1991, s. 75.

Bugün halkımız genelde şapka giymemektedir. Ancak halkı fesin, sarıĝın, takkenin, türbanın, başörtüsünün dinsel ve ulusal birer başlık olduğuna inandırmaya çalışmak suretiyle şapka devrimini eleştirmek, gelecekte bütün devrimlerimize yönelecek yıkıcı bir çabanın başlangıç noktasıdır. Önceleri pek önem verilmeyen bu geriye yöneliş, oldukça iyi hesaplanmış bir planın ilk aşamasıdır⁶³⁸. Bu mücadeleye karşı başarılı olunabilmesi ise demokrasi bilinci ve sorumluluk duygusu olan, eylemlerinin hesabını verebilen, olaylar karşısında tavır takınmasını bilen özgür insanların çoğalmasına bağlıdır. Bu da padişahların, halifelerin, kısacası ümmetin bir kulu değil; yurttaş olmayı gerektirdiğinden, bu nitelikte insanları yetiştirmek üzere Cumhuriyetle birlikte yapılmış olan atılımların aynı kararlılıkla sürdürülmesi şarttır⁶³⁹.

---

⁶³⁸ Bahriye Üçok, s. 47.

⁶³⁹ Kili, *Atatürk Devrimi...*, s. 74; Akarsu, s. 22.

KAYNAKÇA

BELGELER

A.YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- 1.Bakanlar Kurulu Kararları
15. 62. 15.
16. 71. 4
16. 71. 5.
17. 89. 5.
51. 8. 15
67. 61. 2
- 2.Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü
15. 61. 2.
104.679.4.
53. 346. 6
53. 346. 9
- 3.Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü
40. 238. 1
- 4.Cumhuriyet Halk Partisi
611. 122. 1
611. 122. 2.
- 5.Diyanet İşleri Reisliği
2. 6. 9
- 6.Müşterek Kararnameler
77. 69. 6.

B.YAYINLANMIŞ BELGELER

- 1.Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I-II, 5.B., Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.
- 2.Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, TTK, 1991.
- 3.Ayın Tarihi, Ankara, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, No: 183(Şubat 1949).
- 4.Düsturlar
III.Tertip, C. I-VIII, X, XIII, XVI, XVII, XXI, XXII, XXVI, XXVII, XXX-XXXIV, XXXVIII, XL.
V.Tertip.: C. XXI.
- 5.Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi:Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Özel sayı(1998).
- 6.TBMM Tutanak Dergisi
Dönem: III, C.XVI, , Toplantı: II.
Dönem: IX, C.I, , Toplantı: I.
- 7.TBMM Zabıt Ceridesi,Dönem: IV, C.XXV, Toplantı: XI.
- 8.TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3.B., C.IV, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

KİTAPLAR

- Akarsu, Bedia, **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, 2.B., İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1997.
- Akgün, Seçil, **Halifelğin Kaldırılması ve Laiklik:1924-1928**, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Akkent, Meral ve Gaby Franger, **Başörtüsü :Geçmişte ve Günümüzde Bir Parça Kumaş**, Frankfurt , Dağyeli Verlag, 1987.
- Aktaş, Cihan, **Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1989.
- Arar, İsmail, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Burçak Yayınları, 1969
- Arıburnu, Kemal, **Milli Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar:Esbab-ı Mucibe ve Meclis Görüşmeleriyle**, C.I, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1957.
- Atasoy, Nurhan, **Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme**, Ayrı Basım, İstanbul, Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1971.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev (1919-1920)**, C.I, 2.B., Ankara, TTK. 1986.
- _____, **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, C.II, 2.B., Ankara, TTK. 1986.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş., 1969.
- Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e**, C.III, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1974.
- Aybars, Ergün, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi**, 1.B., İzmir, İleri Kitabevi Yayınevi, 1994.
- _____, **İstiklâl Mahkemeleri:1920-1927**, C.I-II, 2.B., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C.III, 13.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.
- Baydar, Mustafa, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, 1.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.
- Baytimur, Mehmet, Demircioğlu Aziz ve Çelikoğlu, Hasan, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981.
- Berkes, Niyazi, **Atatürk ve Devrimler**, 2.B., İstanbul, Adam Yayınları, 1993
- _____, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1979.

- Beyaz, Zekeriya, **İslam ve Giyim Kuşam**, İstanbul, Sancak Yayınları, 1999.
- Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1967.
- Bozkurt, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, Ankara, TTK, 1996.
- Caparol, Bernard, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Çev.Ercan Eyüboğlu, Ankara, Tisa Matbaası, 1982.
- Çağatay, Neşet, **Türkiye’de Gerici Eylemler:1923’den Buyana**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- CHP:25 Yıl**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.
- Cunbur, Müjgân, **Türk Kadını İçin**, Ankara, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayınları, 1997.
- Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.IV, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955.
- Dinçer, Nahit, **1913’den Bugüne İmam Hatip Okulları Meselesi**, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1974.
- Dönmezer, Sulhi ve Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C.I, 9.B, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985.
- Duman, Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, 1.B., İzmir, Eylül Yayınları, 1997.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, **Şeyhülislam Ebussuud Efendinin Fetvaları Işığında 16.Asır Türk Hayatı**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1972.
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1990.
- Eroğul, Cem , **Demokrat Parti:Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970
- Genç, Reşat, **Türkiye’yi Lâikleştiren Yasalar:3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev. Fethi Ülkü, 3.B., Ankara, Bilgi Yayınları, 1995.
- Goloğlu, Mahmut, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Ankara, Kalite Matbaası, 1973.
- _____, **Devrimler ve Tepkileri:1924-1930**, Ankara, Başnur Matbaası, 1972.
- Gözübüyük, A.Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, 2.B., Ankara, Turhan Kitapevi, 1995.
- Güran, Kemal, **Atatürk ve Başörtüsü**, Ankara, Gaye Matbaacılık, [t.y].

- Hükümetler ve Programları**, Haz.Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, C.I, Ankara, TBMM Basımevi, 1988.
- İlsever, Ferit, **Cumhuriyet Devrimi Yasaları**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.
- İmece, Mustafa Selim, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyehatleri**, Ankara, TTK, 1959.
- İnan, Ayşe Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 4.B., Ankara, TTK, 1998.
- _____, **Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- _____, **M.Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, 2.B., Ankara, TTK, 1991.
- _____, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, 4.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.
- Jaschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslam**, Çev.Hayrullah Örs,1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kalafat, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**,Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, 4.B, Ankara, TTK, 1997.
- Kaplan, Leylâ, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını:1908-1960**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VI, 2.B.,Ankara, TTK, 1983.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C.V, 4.B., Ankara, TTK, 1983.
- _____, **Atatürk ve Devrim:Konferans ve Makaleler, 1935-1978**, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Kaya, Şükrü, **Sözleri ve Yazıları(1927-1937)**, Haz.Ekrem Ergüven, 1.Kitap, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1938.
- Kılıç, Selami, **II.Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılabının Fikir Temelleri**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Kırby, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Ankara, İmece Yay., 1962.
- Kırçak, Çağlar, **Türkiye'de Gericilik:1950-1990**, 2.B., İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 1993.

- Kili, Suna, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 7.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, 5.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Kinross, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 12.B., İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994.
- Kocatürk, Utkan. **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, TTK, 1983.
- Koloğlu, Orhan, **İslamda Başlık**, Ankara, TTK, 1978.
- _____, **Türk Çağdaşlaşması (1919-1938): İslama Etki-İslamdan Tepki**, İstanbul, Boyut Matbaacılık, 1995.
- Komşuoğlu, Şükran, Arsal İmer, Mine Seçkinöz, Sabiha Alpaslan ve Serap Elike, **Moda Resmi ve Giyim Tarihi**, Ankara, TTK, 1986.
- Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, C.I-II, 10.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997.
- Merçil, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiyenin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 8.B., Ankara, TTK, 2000.
- Olcaytu, Turan, **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı**, 5.B., Düsseldorf, Ufo Kültür Yayınları, 1980.
- Ozankaya, Özer, **Atatürk ve Laiklik**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- _____, **Cumhuriyet Çınarı**, 4.B., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.
- Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.V, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- _____, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, C.I., 1.B., İstanbul, MEB Basımevi, 1971.
- Öklem, Necdet, **Saltanatın Kaldırılması**, İzmir, Evren Tarih Yayınları, 1972.
- Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, 1.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Özakman, Turgut, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele: Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, 2.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.

- Özek, Çetin, **Türkiyede Gerici Akımlar ve Nurculuğun İcyüzü**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1964
- Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.
- Özturanlı, M.İskender, **Türkiye’de Laikliğin Serüveni**, 2.B., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999
- Palazoğlu, Ahmet Bekir, **Başöğretmen Atatürk(1919-1928)**, C.I, Ankara, MEB.,1991.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C.I-II, 9.B., İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2000.
- Sevin, Nureddin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1990.
- Sevengil, Refik Ahmed, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu**, 2.B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, C.I, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, 1973
- Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, 4.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1977.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)**, 10.B., İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, [t.y].
- _____, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, 2.B., İstanbul, Be de sa Yayıncılık, 1991.
- Taşçıoğlu, Muhaddere, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara, Akın Matbaası, 1958.
- Tizer, Gönül Bayezit ve Neriman Sapmaz, **Giyim Tarihi**, İstanbul, Matbaacılık Okulu, 1965.
- Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Tuğlacı, Pars, **Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Batılılaşma Hareketleri**, C.II, İstanbul, Yenigün Yayıncılık, 1999.
- _____, **İslamcılık Akımı**, İstanbul, Baha Matbaası, 1962.
- _____, **Türkiye’de Siyasi Partiler:1859-1952**, İstanbul, 1952.
- _____, **Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Yenigün Matbaası, 1960.

- Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, 3.B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Turan, Şerafettin, **Türk Kültür Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1994.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap(Birinci bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, 4.Kitap(Birinci Bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- _____, **Türk Devrim Tarihi**, 4.Kitap(İkinci Bölüm), 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- _____, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, 3.B., Ankara, TTK, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi:İç Ayaklanmalar(1919-1921)**, C.IV, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1964.
- Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1972
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV, Birinci.Bölüm, 3.B., Ankara, TTK, 1982.
- Üçok, Bahriye, **Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu**, Ankara, TTK, 1985.
- Üçok, Çoşkun ve Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1976.
- Ülker, Reşit, **Tanıklar ve Belgelerle Atatürk'ün Bursa Nutku**, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998.
- Ünsür, Ahmet, **Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri**, İstanbul, Önder Yayınları, 1995.
- Yamaner, Şerafettin, **Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim:Değişimin Felsefesi ve Toplumsal Özü**, 1.B., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- Yasa, İbrahim, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.
- Yavuz, Ünsal, **Atatürk:İmparatorluktan Milli Devlete**, 2.B. Ankara, TTK, 1999.
- Yazman, Aslan Tufan, **Atatürkle Beraber:1922-1938**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.

MAKALELER

- Aksoy, Muammer, "Atatürk'ün Gerçekleştirdiği Türk Hukuk Devriminin Ana Çizgileri," **III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi**, Ankara, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 3-87.
- _____, "Atatürk'ün Hukuk Devriminin Temeli:Laik Hukuk ve Devlet Anlayışı," **III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi**, Ankara, Adalet Bakanlığı yayınları, 1981, s. 91-164.
- Akgün, Seçil, "Türkçe Ezan," **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, No: 24(1980), s. 105-113.
- _____, "Şapka Kanunu," **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XIV, No: 25(1982), s. 69-79.
- _____, "Toplumsal Bilinçlenmede Öğrenim Birliği," **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVI, No: 27(1994), s. 173-188.
- Ataay, AYTEKİN, "Neden İsviçre Medeni Kanunu," **Medeni Kanun 50.Yıl Sempozyumu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978, s. 59-72.
- Aybars, Ergün, "75.Yılda Türkiye Cumhuriyeti," **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, No:23-24(Eylül-Aralık 1998), s. 626-630.
- Baydar, Mustafa, "Şapka Konusunda Atıf Hoca-Süleyman Nazif Çatışması," **Türk Dili**, C.XXIII, No: 230(Kasım 1970), s. 132-136.
- Bozkır, Gürcan, "Şapka Devriminin İzmir Basınındaki Yankıları," **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:1(1991), s. 109-153.
- Bulut, Rukiye, "İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II:Abdülhamid'in Çarşafı Yasaklaması," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No:8(Mayıs 1968), s. 34-36.
- Çapa, Mesut, "Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği," **Toplumsal Tarih**, No:10(Haziran 1996), s. 22-28.
- Çaycı, Abdurrahman, "Atatürk ve Çağdaşlaşma," **Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeş Yılı Armağanı**, Ankara, TTK, 1998, s. 85-104.
- Çığ, Muazzez İlmiye, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kıyafet Devrimi," **SSK Bülteni**, No:62(1997), s. 9-10.
- Dönmezer, Sulhi, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, No:15(Temmuz 1999), s.523-537.
- _____, "Türkiye Cumhuriyeti Devletine Yönelik Bozguncu Hareketler ve Tehditler," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, No:38(Temmuz 1997), s. 381-396.

- Duran, Tülay, “Bir İnkılâb Modeli:Şapka İnkılâbı,” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No:44-46(Ekim-Aralık 1988), s. 68-80.
- _____, “Bir İnkılâb Modeli: Şapka İnkılâbı II,” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No:47(Ocak 1989), s. 14-21.
- Eroğlu, Hamza, “Atatürk ve İnkılapları,” **Atatürk ve Türk Toplumunu**, Ankara, Türk Zirai Donatım Kurumu, 1981.
- Eski, Mustafa, “Atatürk Cumhuriyeti ve Kıyafet Devrimi,” **Erdem**, Cumhuriyet Özel Sayısı, C.XI, No:31(Mayıs 1999), s. 57-77.
- Feyzioğlu, Turhan, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Laiklik Paneli**, 21 Ocak 1987, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1987, s. 4-9.
- Gürtuna, Sevgi, “Osmanlı Kadınının Giyim-kuşamı,” **Yeni Türkiye**, C.XXXIV, No.701(2000), s. 100-111.
- İnce, Nilgün, “Cumhuriyetin 75.Yılında Çağdaşlaşma,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, No:45(Kasım 1999), s. 1191-1197.
- Koloğlu, Orhan, “Şapka Devrimi Kafanın Dışına Değil İçine Yönelikti,” **Toplumsal Tarih**, No:83(Kasım 2000), s. 21-24
- Kubarev, Gleb V., “Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimleri,” **Türkler(Ansiklopedi)**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.193-197.
- Os, Nicole Van, Çev.Bülent Keneş, “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetin Milliyeti,” **Türkler(Ansiklopedi)**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 133-145.
- Özer, İlbeyi “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyal Yaşam,” **Türkler(Ansiklopedi)**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 153-160.
- Özsunay, Ergun, “Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler,” **III.Türk Hukuk Kurultayı:Türk Hukuk Devrimi**, Ankara, Adalet Bakanlığı, 1981, s. 353-382.
- Sarısamam, Sadık, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi,” **Atatürk Yolu**, C.VI, No:21(Mayıs 1998), s. 97-106.
- _____, “Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar ve Bu İnkılapların Özümsemesi Meselesi,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, No:45(Kasım 1999), s. 1101-1120.
- Savi, Saime İnal, “Mustafa Kemal’in İnebolu Seyahati Üzerine Bir Deneme,” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi:Dün/Bugün/Yarın**, Özel Sayı, No:73-76(Mart-Haziran 1991), s. 35-38.

- Sayarı, Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi," **AÜSBF Dergisi**, C.XXXIII, No:1-2(Mart-Haziran 1978), s. 173-185.
- "Şapka Devrimi Donanmada Başlamıştı," **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi**, C.XCVII, No: 517, s. 32-33.
- Tekeli, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi," **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.III, İletişim Yayınları, s. 650-672.
- Tümtürk, Ali Muhlis, "Şapka Devrimi," **Her Yönüyle Atatürk**, Haz. Avni Altınar, 2.B., İstanbul, Bakış Kütüphanesi, 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Asakir-i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Azamın Takriri ve II.Mahmut'un Hatt-ı Hümayunu," **Bellekten**, C.XVIII, No.70(1954), s.223-230.
- Ülkütaşır, M.Şakir, "Türk Toplumunda Kadının Yeri," **Hayat Tarih Mecmuası**, C.I, No:4(Mayıs 1967), s. 46-49.
- Yaman, Talât Mümtaz, "Osmanlıların Son İki Serpuşu: Şubara ve Fes Hakkında," **Varlık Mecmuası**, C.VII, No.140(Mayıs 1939), s. 264-273.
- Yavuz, Bige, "1924 Türkiye'sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi," **Atatürk Yolu**, C.III, No:11(Mayıs 1993), s. 323-339.
- _____, Bige, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri," **Atatürk Yolu**, C.IV, No:15(Mayıs 1995), s. 305-342.

GAZETELER

- Cumhuriyet Gazetesi :13 Mart 1956, 14 Mart 1956, 17 Mart 1956, 18 Mart 1956, 27 Mart 1956, 3 Nisan 1956, 9 Eylül 1956 tarihli nüshaları.
- Ulus Gazetesi :5 Aralık 1934, 17 Mayıs 1935, 11 Şubat 1948, 20 Şubat 1948, 21 Mayıs 1948 tarihli nüshaları
- Vakit(Kurun) Gazetesi :29 Ocak 1935, 17 Mayıs 1935, 31 Temmuz 1935, 21 Ağustos 1935 tarihli nüshaları.
- Vatan Gazetesi : 26 Nisan 1951 tarihli nüshası.

ANSİKLOPEDİ VE TEZLER

Aktaş, Züleyha, **Tekke, Zaviye ve Tarikatların ve Türbelerin Kaldırılması**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı), Ankara, 1998.

Aysal, Necdet, **Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri**, (Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. TİTE, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD), Ankara, 2004.

İslam Ansiklopedisi: C.VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977.
C.X, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966.
C.XII, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Meydan-Larousse:Büyük Lûgat ve Ansiklopedi(1990), C.IV, VII.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 2.B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lügatı**, İstanbul, Eskin Matbaası, 1986.

EKLER

- I.....Deniz Subaylarının güneşlikli şapka giymeleri hakkında Bahriye Vekâleti'nin 15 Mayıs 1925 tarihli Kararnamesi (*Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi*, C.XCVII, No: 517; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, [BCA]: 030.11.13.21.9.)
- II a-b.....Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Çankırı ve Kastamonu Gezisi sırasında Cumhurbaşkanı'na refakat eden Başkatip Tevfik'in Kastamonu vilayeti ile kazalarındaki tüm memurların kısa zamanda şapka giydiklerine dair Başvekâlete çektiği 30 Ağustos 1925 tarihli telgraf(BCA:030.1.40.238.1)
- III a-b-c-d.....2 Eylül 1925 tarihli ve 2413 sayılı Bilûmum Devlet Memurlarının Kıyafetleri, Tekkeler ve Zaviyeler ile İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi(BCA:051.2.6.9)
- IV a-b.....Memurlara şapka tedarik edebilmeleri için en fazla bir maaş olmak üzere derece ve mevkilerine ve katılmaları lazım gelen törene göre avans verilmesine dair 20 Eylül 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı(BCA: 030.10.15.61.2)
- V a-b.....Kendisine yapılan tebligata rağmen sarığını çıkarmayı reddeden ve bu uğurda öleceğini bilse dahi başındaki sarığı çıkarmayacağını beyan eden bir şahsın Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkine dair 27 Eylül 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı(BCA: 030.18.15.62.15)
- VI a-b.....Çeşitli biçimlerde şapka aleyhine, sarık lehine propaganda yapan Kayseri'de oturan beş kişinin Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkine dair 23 Kasım 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı (BCA:030.18.16. 1.4)
- VII a.b.....Gümüşhane Mebusunun şapka yüzünden Büyük Millet Meclisi'nde katl edildiğine ve İstanbul'a bir İngiliz Filosu geldiğine dair zihin karıştırıcı mahiyette propaganda yapan ve başındaki şapkayı çıkartarak sarık saran üç kişinin İstiklal Mahkemesi'ne sevkine dair 23 Kasım 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı (BCA:030.18.16.71.5)
- VIII a-b.....Sivas'ta şapkanın çıkartılıp çarşafın tekrar giyileceğine dair söylentilerden rahatsız olan bir grup kadın öğretmenin 11 Şubat 1926 tarihinde Başvekâlete çektikleri telgraf (BCA:030.10.104.679.4)
- IX a-b.....Kadın öğretmenlerin telgrafı üzerine yapılan araştırma sonucunda öksüzler yurdunda Nergiszâde Boyacı Ahmed isminde bir şahsın bu tür bir propaganda yaptığının tespit edildiğine ve bu şahsın İstiklal Mahkemesi'ne sevki konusunda gerekli hazırlıkların yapıldığına dair Dahiliye Vekâleti'nin 16 Şubat 1926 tarihli telgrafı (BCA:030.10.104.679.4)
- X a-b.....Akrabasına yazdığı mektupta hükümet aleyhinde beyanlarda bulunduğu tespit edilen Mehmed Fahri'nin İstiklal Mahkemesi'ne

- sevkine dair 21 Kasım 1926 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı (BCA:030.18.17.89.5)
- XI a-b.....Aydın'da da peştamal, üstlük ve çarşaf kullanımının yasaklanmasına dair 1 Şubat 1927 tarihli İl Genel Meclisi kararı (BCA:030.10.53.346.6.)
- XII.....3 Aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'un uygulanma tarihine ilişkin tereddütler nedeniyle ilgililerin kanunun yürürlük tarihi konusunda uyarılması için Dahiliye Vekâleti tarafından yayımlanan 17 Aralık 1934 tarihli Tamim(BCA:030.10.53.346.9)
- XIII.....3 Aralık 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'un Tatbik Suretini Gösterir 6 Şubat 1935 tarihli Tüzük(BCA:030.18.51.8.15)
- XIV.....Muş ilindeki bütün hocaların medeni kisveleri sevinçle giydiklerine dair Muş Halkevi Başkanı tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'na gönderilen 11 Nisan 1935 tarihli yazı (BCA:490.1.611.122.1)
- XV.....Bazı yerlerde sadece sarıklarını çıkartarak cüppe giymekte ısrar eden ya da çıkarttıkları sarık yerine başı açık olarak ya da tekke/bere giyerek dolaşan bazı memurların bu tür davranışlarda ısrar etmeleri halinde memuriyetten çıkartılacakları konusunda uyarılmalarına dair Dahiliye Vekâleti'nin 6 Temmuz 1935 tarihli yazısı (BCA:490.1.611.122.2)
- XVI..... Dahiliye Vekâleti'nin çarşaf, peçe ve üstlük giyiminin önlenmesi için tüm valiliklere gönderdiği 22 Temmuz 1935 tarihli Tamim(*Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi:Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Özel sayı-1998, s. 89-90*)
- XVII.....Antakya uleması imzasıyla Halep'te Arapça harflerle basılan "İslamiyette Tesettürü Nisvan" isimli kitabın devrimlere aykırı görülerek toplattırılmasına ve Türkiye'ye sokulmasının yasaklanmasına dair 15 Temmuz 1936 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı(BCA:030.18.67.61.2)
- XVIII..... Dahiliye Vekâleti'nin Peçe,Çarşaf ve Peştamal Yasağı Hakkındaki 23 Nisan 1937 tarihli Tamimi(*Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi:Cumhuriyetin 75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Özel sayı-1998, s. 90-91*)

Türkiye Cumhuriyeti
Bahriye Vekâleti
Donanma Dairesi

Bahriye Zabitanına Mahsus Serpuş Kararnamesi

- 1-Bahriye Zabitan ve Mensubini merbut şekilde gösterilen serpuşu iktisa edeceklerdir.
- 2-Eb'ad ve evsafı esasiyelerine aid talimat-ı Bahriye Vekâleti tarafından tanzim edilecektir.
- 3-Mukaddeması müdevven serpuş ahkâmı mülğadır.
- 4-İşbu kararname tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

15/5/341

Türkiye Reisicumhuru
Gazi M.Kemâl

Bahriye Vekili
İhsan

Başvekil
İsmet

EK-I: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi, C.XCVII, No: 517;
BCA:030.11(15.5.1925), 13.21.9

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
341
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded

Kastamonu
30 Ağustos

BAŞVEKİL İSMET PAŞA HAZRETLERİNE

C.29/8/341 Şifreye:

1.İstikbâlin Fırka binâsı ve bağçe arasındaki ve civârındaki meydânda yapılması, merâsime mümkün olduğu kadar fazla miktârda halkın ve me'mûrînin kolaylıkla iştirâki ve merâsimin herkesin gözü önünde cereyânı nokta-i nazarından münâsib görülmektedir. Bundan dolayı da ufak bir müfrezeden başka kı'a bulundurmuyarak mümkün olduğu kadar fazla me'mûrînin ve halkın iştirâki tensib buyurulmaktadır. Bi'l-hâssa Ankara'da bulunan meb'uslar, Şehremâneti, devâ'ir-i merkeziye me'mûrîni, mu'allimlerin bulunması arzu buyurulmaktadır.

2.Kastamonu vilâyeti dâhilindeki kazâlarda bile bütün me'mûrlar pek ve az zamânda beyâz bezden şabka yapup giymişlerdir.

3.Yarın 30 Ağustos 341 öğleden sonra Daday'a gidilecektir. 31 Ağustos 341 gününü Kastamonu'da geçirmek de mevzû-i bahisdir. Keyfiyet yarın akşam ayrıca arz olunacaktır efendim.

Riyâset-i Cumhûr
Başkâtibi Tevfik

EK-II b: BCA:030.1(30.8.1925), 40. 238. 1

تقاریر و تالیفات

۱- تقاریر و تالیفات در خصوص امور دولتی و نظامی
۲- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اقتصادی و اجتماعی
۳- تقاریر و تالیفات در خصوص امور فرهنگی و علمی
۴- تقاریر و تالیفات در خصوص امور حقوقی و قضایی
۵- تقاریر و تالیفات در خصوص امور نظامی و دفاعی
۶- تقاریر و تالیفات در خصوص امور دیپلماتیک و بین المللی
۷- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اداری و دولتی
۸- تقاریر و تالیفات در خصوص امور تاریخی و فرهنگی
۹- تقاریر و تالیفات در خصوص امور علمی و تحقیقاتی
۱۰- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اجتماعی و فرهنگی

۱- تقاریر و تالیفات در خصوص امور دولتی و نظامی
۲- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اقتصادی و اجتماعی
۳- تقاریر و تالیفات در خصوص امور فرهنگی و علمی
۴- تقاریر و تالیفات در خصوص امور حقوقی و قضایی
۵- تقاریر و تالیفات در خصوص امور نظامی و دفاعی
۶- تقاریر و تالیفات در خصوص امور دیپلماتیک و بین المللی
۷- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اداری و دولتی
۸- تقاریر و تالیفات در خصوص امور تاریخی و فرهنگی
۹- تقاریر و تالیفات در خصوص امور علمی و تحقیقاتی
۱۰- تقاریر و تالیفات در خصوص امور اجتماعی و فرهنگی

تاریخ تنظیم و تصویب

تاریخ تنظیم و تصویب تقاریر و تالیفات

-2-

- ۱- ولایت ایزد
- ۲- ولایت ایزد
- ۳- ولایت ایزد
- ۴- ولایت ایزد

تاریخچه آذربایجان
 ۱- ...
 ۲- ...
 ۳- ...
 ۴- ...
 ۵- ...
 ۶- ...
 ۷- ...
 ۸- ...
 ۹- ...
 ۱۰- ...
 ۱۱- ...
 ۱۲- ...
 ۱۳- ...
 ۱۴- ...
 ۱۵- ...
 ۱۶- ...
 ۱۷- ...
 ۱۸- ...
 ۱۹- ...
 ۲۰- ...
 ۲۱- ...
 ۲۲- ...
 ۲۳- ...
 ۲۴- ...
 ۲۵- ...
 ۲۶- ...
 ۲۷- ...
 ۲۸- ...
 ۲۹- ...
 ۳۰- ...
 ۳۱- ...
 ۳۲- ...
 ۳۳- ...
 ۳۴- ...
 ۳۵- ...
 ۳۶- ...
 ۳۷- ...
 ۳۸- ...
 ۳۹- ...
 ۴۰- ...
 ۴۱- ...
 ۴۲- ...
 ۴۳- ...
 ۴۴- ...
 ۴۵- ...
 ۴۶- ...
 ۴۷- ...
 ۴۸- ...
 ۴۹- ...
 ۵۰- ...
 ۵۱- ...
 ۵۲- ...
 ۵۳- ...
 ۵۴- ...
 ۵۵- ...
 ۵۶- ...
 ۵۷- ...
 ۵۸- ...
 ۵۹- ...
 ۶۰- ...
 ۶۱- ...
 ۶۲- ...
 ۶۳- ...
 ۶۴- ...
 ۶۵- ...
 ۶۶- ...
 ۶۷- ...
 ۶۸- ...
 ۶۹- ...
 ۷۰- ...
 ۷۱- ...
 ۷۲- ...
 ۷۳- ...
 ۷۴- ...
 ۷۵- ...
 ۷۶- ...
 ۷۷- ...
 ۷۸- ...
 ۷۹- ...
 ۸۰- ...
 ۸۱- ...
 ۸۲- ...
 ۸۳- ...
 ۸۴- ...
 ۸۵- ...
 ۸۶- ...
 ۸۷- ...
 ۸۸- ...
 ۸۹- ...
 ۹۰- ...
 ۹۱- ...
 ۹۲- ...
 ۹۳- ...
 ۹۴- ...
 ۹۵- ...
 ۹۶- ...
 ۹۷- ...
 ۹۸- ...
 ۹۹- ...
 ۱۰۰- ...

Tekaya ve Zevaya Hakkında Kararnamedir
(Suret)

- 1-Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle inşa edilmiş ve gerek şeyhinin mülkü olarak batapu[tapu ile] tahtı temellükünde[tasarruf] bulunmuş olan bilûmum tekaya[tekkeler] ve zevaya[zaviyeler] bilâ istisna[istisnasız] kâmilin[bütünüyle] seddedilmiştir[kapatılmıştır]. Ancak vaktiyle cami ve mescit olarak inşa edilmiş iken bilâhere meşihat ihdası[şeyhlik verilmesi] sureti ile hem cami ve hem tekke olarak istimal edilenler[kullanılanlar] yalnızca cami ve mescid olarak küşad edilecektir[açılacaktır].
- 2-Türkiye Cumhuriyeti dahilinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh ve mürit yoktur ve bu sıfatlara ait hususi kisveler ve unvanlar mülga[kaldırılmış] ve memnudur[yasaktır].
- 3-Seddedilen tekaya ve zevayanın vakfiyelerinde şeyhin ikametine mahsus ayrıca meşrutahane[evler] var ise bunlarda evvelce şeyh olanlar kayd-ı hayat[ömür boyu] şartı ile ikâmet edeceklerdir. Şeyh, evlad-ı vakıftan ise elyevm[halen] zatına mahsus vazifesi kezâlik[bunun gibi] kayd-ı hayat şartı ile kendisine verileceği gibi vakfiyelerinde mûnderiç şeraite tevfikân[mevcut şartlar gereği] yine evlad-ı vakıftan mürtezikası[veresesi] var ise onların muhassasatı[tahsisatı] tesviye[bitirilmek] olacaktır.
- 4-Bu kabil mesdüd mebaniden[kapatılan binalardan] mektep ittihazına[okul yapılmasına] elverişli olanlar mektep olarak istimal edilecek[kullanılacak] ve elverişli olmayanları Müstağni-i Anha hakkında 19 Mayıs 1327 tarihli Madde-i Kanuniyeye tevfikân Evkaf Müdüriyet-i umumiyesi nakit ile bil'istibdal[nakde çevrilecek] hâsıl olacak para ile köylerden başlayarak icab eden mahallerde mekteple inşa ve bunları idare-i hususiyelere[özel idarelere] terk eyleyecektir.
- 5-Selâtin-i maziyye[geçmiş sultanlara ait] türbeleri seddolunmuştur. Kezâlik cerrî menfaat için vesile olarak veya bir tekke ve tarikata müsned olmak üzere kullanılan türbeler dahi seddedilmiştir. Aleumum[genel] türbelerden haiz-i kıymet olanların emr-i muhafaza ve idaresi Maarif Vekâletine aittir.
- 6-Türbedarlıklar mülgâdır.Elyevm türbedârlık cihetini haiz bulunanların muhassasatının tesviyesine devam olunacaktır. Şu kadar ki bu türbedârlar cevâmi[camiler] ve mesacid-i[mescitler] şerifede inhilal[açılacak] edecek imamet, müezzin ve kayyımlik gibi cihata Diyanet İşleri Riyasetince tercihan tayin edileceklerdir. Ve hin-i tayinlerinde türbedârlığa ait muhassasat kat[kesilmek] olunacaktır.

İlmiye Sınıfı ve İlmiye Kisvesi Hakkında Kararnamedir.

1-Türkiye Cumhuriyeti dahilinde ilmiye sınıfına mensup olanlar aşağıdaki makam ve vazife sahipleridir.

- a-Diyanet İşleri Reisi,
- b-Diyanet İşleri Reisliği Müşavir Heyeti[Danışma Kurulu],
- c-Vilayet ve kaza merkezinde bulunan müftüler ve müsevvitler[kaleme alanlar],
- d- Diyanet İşleri sınıfına mensup imamlar,
- e- Diyanet İşleri sınıfına mensup hatipler,
- f- Diyanet İşleri sınıfına mensup muvazzaf vaizler,
- g- Diyanet İşlerinden buyuruldusu olan köy hocaları

2-İlmiye sınıfının kıyafetinde alameti farika beyaz sarık ve siyah lâtadan ibarettir. Orduda ifayı vazife eden imamlar sarığın ve lâtanın rengi hususunda askeri icabata tabidir.

3-İlmiye sınıfını teşkil eden zevat vazifeleri haricinde ilmiye kıyafeti giymeğe mecbur değildirler.

4-İlmiye kisvesini giyenler, resmi dairelerde usulen başı açık bulunurlar. Mamafih başları kapalı olarak dahi bulunmakta muhtardırlar.

5-İlmiye kıyafeti olanlar binalar dışında selam için serpuşlarını çıkararak başya veya serpuşlarını çıkarmayarak el ile harekette muhtardırlar. Ancak kanunen Cumhuriyet bayramı olan günün resmi merasiminde selam teatisini serpuşlarını çıkararak başla ifa etmeğe mecburdurlar.

6-Birinci maddeye göre ilmiye sınıfı haricinde bulunanlar ilmiye kıyafetini giyemezler.

Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetleri Hakkında Kararnamedir

1- Ordu ve Donanma Mensuplarıyla ilmiye sınıfına mensup olanlardan ve hükkam[yargıçlar] gibi kıyafetleri devletçe suret-i mahsusada[özel şekilde] tayin edilmiş bulunanlardan maada bilumum devlet memurlarının kıyafeti dünya yüzündeki medeni milletlerin müşterek ve umumi kıyafetlerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin muhtelif vaziyetlerine ve resmi merasime göre giyilmek üzere muhtelif elbiseler ve şapkalarıdır.

2- Binalar dahilinde baş açık bulunmak kaidedir. Selam teatisi baş işaretleriyle olur.

3- Binalar haricinde selam teatisi şapka ile olur.

4- Alelümum halk, ordu ve donanma ve ilmiye sınıfına mahsus veya hükkam için olduğu gibi kanunu mahsusa ile tayin edilmiş elbiseleri giyemezler. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri bilumum sünufu halk [her türlü halk] tarafından aynen veya çalışmalarına mutabık surette kabul olunabilir.

Türkiye Reis-i Cumhuriyeti
Gazi M.Kemal

Hâriciye Vekîli Dâhiliye Vekîli Bahriye Vekîli Müdâfa'a-i Milliye Vekîli Adliye Vekîli Başvekil

Sihhiye ve Mu'avenet-i Ticâret Vekîli Zirâ'at Vekîli Nâfi'a Vekîli Ma'ârif Mâliye Vekîli Vekîli

EK-III-d: BCA: 051(31.12.1925), 2. 6. 9

پست واک
المنظمین
معد

۲۵۴۶

ماوریک جیوانیک ضرورتاً براساس مذکور قیاساً تنظیم نمود . رتبه ابراهیم ابراهیم و صفت مدیر است
اورده اند . ابراهیم صاحبزاده جهت تسخیر ابراهیم صاحبزاده . . . . .
اورده اند . ابراهیم صاحبزاده قیاساً براساس مذکور تنظیم نمود . ابراهیم صاحبزاده . . . . .
قلمبر اول . . . . .

قلمبر اول
قلمبر دوم

قلمبر اول
قلمبر دوم
قلمبر سوم
قلمبر چهارم
قلمبر پنجم
قلمبر ششم
قلمبر هفتم
قلمبر هشتم
قلمبر نهم
قلمبر دهم

چون این امر در اول این مورد است از آن جهت که در این مورد

01 01 01 01 01 01 01 01 01 01

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded
2546

Kararname

Memurînin tebdil etmek zaruretinde buldukları kıyafetlerinin tanzimi için, defa'ten sarfiyat icrasına vaziyet-i maliyeleri müsait olmadığından ileride maaşlarından ceste ceste mahsubu icra edilmek üzere, kafi miktar meblağın Maliye Vekâleti celilesine avans olarak itası ve ucuz fiyatla topdan elbise ve şabka tedariki, icra Vekilleri Heyeti'nin 20 Eylül 1341 tarihli içtimamında karargâr olmuştur.

20 Eylül 1341

Türkiye Re'îs-i Cumhûru
Gâzî Mustafa Kemâl

Hâriciye Vek. Vekili- Mahmûd Esad	Dâhiliye Vekili Mehmed Cemil	Bahriye Vekili -	Müdâfa'a-i Milliye Vekili Receb	Adliye Vekili Mahmûd Esad	Başvekil İsmet
Sihhiye ve Mu'avenet-i İçtimâ'iyeyeVekili Doktor Refik	Ticaret Vekili -	Zirâ'at Vekili- -	Nâfi'a Vekâleti Vekili Doktor Refik	Ma'ârif Vekili Hamdullah Suphi	Mâliye Vekili HasanHüsni

EK-IV b:

BCA: 14, 030.10(20.9.1925),15. 61. 2

Başvekâlet-i Celîleye

Ol-bâbdaki Karârname mücibince başındaki sarıĝı çıkarmasına dâir lisân-ı münâsible vâki tebligâta adem-i itâ'at ile halk ve devriye muvâcehesinde bu uğurda öleceğini dahi bilse çıkarmayacağını ifade eden Kasaba'nun Minnet Şayapa mahallesinden Ömer oĝlu Mehmed hakkındaki evrâk Hukuk Müşâvirliğince lede'tetik merkûmun hareket-i vakı'ası karârname ahkâmına muhalefette bulunmak olmasına nazaran Takrîr-i Sükûn Kânûnuna tevfikân berâ-yı muhâkeme Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdi'i lâzım geleceği dermeyân kılınmış olmakla bu bâb'da İcrâ Vekilleri Heyet-i Celîlesince bir karâr itihâz ve tebliğine müsa'ade buyurulması arz olunur efendim.

23 Eylül 1341

Dahiliye Vekili
Mehmed Cemil

Başvekâlet Evrâkı

Kayd Tarihi:26 Eylül 1341

Kayd Numarası:4/6222

Dahiliye Vekâleti Celîlesine cevaben

Ankara İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumiği Cânib-i âlisine

6/4914

Kasaba'nun Minnet Şayapa mahallesinden Ömer oĝlu Mehmed'in İstiklâl Mahkemesine tevdi'i hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 27 Eylül 1341 tarihli içtima'ında müttehaz karâr üzerine tanzim edilmiş olan kararnamenin musaddak sureti leffen takdim olunmuştur.Efendim.

Keyfiyet Dahiliye Vekâlet-i Celîlesine ve Ankara İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumiğine yazılmıştır.

Necmeddin

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
Birinci Şube
No:2055

Kararname

Başındaki sarıĝı çıkarmasına dair lisânı münâsiple vuku'bulan tebligâta itâat etmeyen ve halk ile devriye muvâcehesinde bu uğurda öleceğini dahi bilse çıkarmayacağını ifade eden Kasaba'nun Minnet Şayapa mahallesinden Ömer oĝlu Mehmed'in karârname ahkâmına muhalif olmasına mebnî, Takrîr-i Sükûn Kânûnuna tevfikân, İstiklâl Mahkemesine Tevdi'i, Dahiliye Vekâletinin 23 Eylül 1341 tarih ve 3055 numaralı tezkeresiyle vuku'bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetinin 27 Eylül 1341 tarihli içtimasında tasvib ve kabûl olunmuştur.

Necmeddin

EK-V b:

BCA: 030.18(27.9.1925), 15. 62. 15

باسمہ تراک
کلم منسوب مدیرین

۲۷۶۹
۲۲۸۹

در تاریخ

مستند سر دفتر تاریخ هیئت که در مجلس لجنه در دیار اغانا دره دولت تدویر آکسرسا در تاریخ ۲۳
تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره در تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره دولت تدویر آکسرسا در تاریخ ۲۳
تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره در تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره دولت تدویر آکسرسا در تاریخ ۲۳
تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره در تاریخ ۲۳ دیار اغانا دره دولت تدویر آکسرسا در تاریخ ۲۳

تورک رئیس جمهور
عاشق

مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران
مجلس و هیئت مدیران

۱۳۲۸

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded
2749

KARÂRNÂME

Muhtelif sûretlerde şabka aleyhinde ve sarık lehinde propagandalarda buldukları anlaşılın Kayseri'de mukim Mekkeli Arap Hacı Ahmed ve Kayseri Eytâm Müdürü iken şabka giymemek için istifâ ettiği söylenilen Karşlı Hacı Abdullah ve Kayserili Hafız Ağazâde Hoca Hacı ve Kayseri esnafından Nebi oğlu Vehbi ve Medineli Arap Hacı Mehmed efendilerin memleketin sükûn ve ve âsâyişini ihlâlâ ma'tûf olan harekât-ı vâkıâlarına mebnî Tâkrîr-i Sükûn Kânûnu mücibince, Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdi'leri Dahiliye Vekâlet-i Celilesinin 22 Teşrin-i sâni 1341 tarihli ve 2506 Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti numaralı tezkeresiyle vuku' bulan teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Heyetinin 23 Teşrin-i sâni 1341 tarihli içtima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.

Fi 23 Teşrin-i sâni 1341

Türkiye Re'is-i Cumhuru
Gâzi Mustafa Kemâl

Hâriciye Vekili	Dâhiliye Vekili	Bahriye Vekili	Müdâfa'a-i Milliye Vekili	Adliye Vekili	Başvekil
-	Mehmed Cemil İhsan		Receb	Mahmûd Esad	İsmet
Sıhhiye ve Mu'avenet-i İçtimâ'îye Vekili	Ticâret Vekili	Zirâ'at Vekâleti Vekili	Nâfi'a Vekili	Ma'ârif Vekâleti Vekili	Mâliye Vekili
Doktor Refik	Ali Cenânî	Mehmed Cemil	Hasta	.....HasanHüsnü	

EK-VI b: BCA: 030.18(23.11.1925), 16. 71. 4

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

روزنامه

۲۷۵۰

۱۳۵۱

کتابخانه اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
تاریخ: ۱۳۵۱/۱۱/۲۷
موضوع: ...
شماره: ...
محل: ...

تاریخ: ۱۳۵۱/۱۱/۲۷
محل: ...

تاریخ: ۱۳۵۱/۱۱/۲۷
محل: ...

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

01 01 016 71 5

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded
2750

Kararname

Gümüştane mebusunun şapka yüzünden Büyük Millet Meclisinde katl edildiğine ve İstanbul'a bir İngiliz Filosu geldiğine dair tahdiş-i ezhanı mucib[zihin karıştırıcı] mahiyette eracif neşreden ve başındaki şapkayı çıkardığı ve sarık sardığı cihetle Trabzon Mahkemesine tevdi olunan sandıkçı-zade İsmail Efendi ile iki refiki hakkındaki takibat-ı kanuniyenin İstiklal Mahkemesine tevdi, Dahiliye Vekaleti Celilesinin 23 teşrin-i sani 1341 tarih ve 2511(istiklaat) numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine icra vekilleri heyetinin 23 Teşrin-i sani 1341 tarihli içtima'sında tasvip ve kabul olunmuştur.

23 Teşrin-i sani 1341

Türkiye Re'is-i Cumhuru
Gâzi Mustafa Kemâl

Hâriciye Vekili Dr.Tevfik Rüşdü	Dâhiliye Vekili Mehmed Cemil İhsan	Bahriye Vekili	Müdâfa'a-i Milliye Vekili Receb	Adliye Vekili Mahmûd Esad	Başvekil İsmet
Sihhiye ve Mu'avenet-i İçtimâ'îye Vekili Doktor Refik	Ticâret Vekili Ali Cenânî	Zirâ'at Vekâleti Vekili Mehmed Cemil	Nâfi'a Vekili Hasta	Ma'ârif Vekâleti Vekili Doktor Refik	Mâliye Vekili HasanHüsnu

EK-VII b: BCA: 030.18(23.11.1925), 16. 71. 5

900

جمهوری آذربایجان

B A S B A K A N L I K

تاریخ		مکان		موضوع	
روز	ساعت	تاریخ	مکان	موضوع	تاریخ
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰

جمهوری آذربایجان

B A S B A K A N L I K

جمهوری آذربایجان

B A S B A K A N L I K

EK-VIII a: BCA: 030.10(16.2.1926), 104. 679. 4

TELGRAFNAME

Adres: ANKARA'DA BAŞVEKİLİMİZ İSMET
PAŞA HAZRETLERİNE

Mahreci: Sivas
Mahrec Numarası: 530
Kelimesi ve gurubu: 96
Tarih: 11
Sâ'at: 12
Dâkika: 35

Dâhiliye Vekili Cemil Beyefendi
Hazretlerine alâkadarâne
tahkikât yapılarak
mu'allim hanımlara kimsenin..
musallat olmamasını te'min..
eylemenizi bil-hâssa
rica ederim. Neticeden
ma'lûmât beklerim.

13 Şubat
İsmet

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Posta, Telgraf ve Telefon İdâresi

Hükümet telgraf muhâberâtından dolayı
Bir günâ mes'ûliyet kâbul etmez

Büyük Paşa, birlik kongresinde irâd buyurduğunuz ilhâm lütfunuzu kalbimiz üzerinden taşarak inkılâba, cumhûriyete uygun bir nesil yetiştirmeye uğraşıyoruz. Mefkûremizden cereyân eden nurlu sözlerinizin bu uğurda fedâkârâne çalışmamıza sa'ik olur. Sevgili Paşa, önümüze gene bir mâni' kıyâm ederek ile'l-ebed nisyân hafresine (unutkanlık çukuru) fırlatdığımız çarşaflarımızı tekrâr giyeceksiniz ve şabkanızı çıkaracaksınız diyor. Bize bakan bu eyü nazarları bu ağır tehdid takviye ediyor ve va'd-i celiliniz vechile ber-taraf etmenizi hürmetlerle istirhâm eyleriz efendim.

Mu'allim Necdet
" Nebâhat Hasan

Mu'allim Aliye
" Fedâkâr
" Hafize Zehrâ

Mu'allim Râmize
" Nâciye
" Reyhan Şükrü

Evraka fi 11 minhu
K.M

Kayıt Tarihi: 11/2/1926
Başvekâlet Evrâkı
Kayıt Numarası: 5/786
Sâhife Numarası: ---

EK-VIII b: BCA: 030.10(16.2.1926), 104. 679. 4

بسم الله الرحمن الرحيم
العدد ٢٥٤٦
٢٥٤٦

ماوريتانيا جبرائيل خرد...
اورده...
فاز...

Handwritten signatures and names in Arabic script, including names like 'محمود...', 'عبد...', 'محمد...', 'عبد...', 'محمد...', 'عبد...', 'محمد...', 'عبد...', 'محمد...'.

جواباً على...
دعوى...

001 14 01 61 06 61 2

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DÂHİLİYE VEKÂLETİ
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded
1/272

16 Şubat 1926

BAŞVEKÂLET-İ CELİLEYE

Sivas'dan Mu'allim Râmiz'e ve rüfekâsı imzâlarıyla zât-ı sâmilere keşide edilüp Vekâlet-i âciziye tevdi' buyurulan melfuf telgrafnâme üzerine keyfiyet Vilayet-i mezkûreden isti'lâm edilmişdi(malumat istenmek). Alınan cevâbda Nergis zâde Boyacı Ahmed isminde bir şahsın öksüz yurdunda şikâyet edilen tarzda tefevvuhâtta(söyleme) bulunduğu istihbâr edilerek derhâl tahkîkât-ı lâzime bi'l-icrâ evrak-ı tahkikiyenin cihet-i adliyeye itâ edildiği ve merkûmun(adı geçen, mezkûr) İstiklâl Mahkemesine tevdi' kararı istihsâl edilmek üzere sûret-i musaddakasının da makâm-ı âciziye irsâl kılndığı bildirilmiştir. El-yevm(henüz) vürûd eden işbu evrâka â'id mu'âmele der-dest-i ifâ olup bu gibi hâlâta kat'iyyen meydân verilmeyerek mütecâsirlerinin(cüretkâr) hemen pençe-i kânûna tevdi'leri esbâbın te'mini husûsunun da icâb edenlere tebli edilmiş olunduğunu arz eylerim efendim.

İmza

Dâhiliye Vekili
Mehmed Cemil

Evraka fi 17 minhu

Başvekâlet Evrâkı
Kayıt Kayıt Leff
Tarihi: Numarası: 1
17/2/926 4/1437

EK-IX b: BCA: 030.10(16.2.1926), 104. 679. 4

جمهوری اسلامی ایران
وزارت امور خارجه
مكتب
۱۳۳۰

وزارت

3110

بايد حيايت شايسته ايرانيان را در بيرون كشور به برونزبان
استدلال كنند. مقرر شده قبل از ورود به خارج از كشور
استدلال كنند. در اين باره راجعه به «اماره» است و در ۱۳۰۰ قرار
يکريه و در وقت ديگر نطقه در زمان ايرانيه صبه «اماره» در اين امر
مقرر شده است.

مدير
مكتب

مدير امور خارجه
مدير امور فرهنگي
مدير امور تعليمي
مدير امور اقتصادي
مدير امور اجتماعي
مدير امور ورزشي
مدير امور فرهنگي
مدير امور تعليمي
مدير امور اقتصادي
مدير امور اجتماعي
مدير امور ورزشي

EK-X a: BCA: 030.18(21.2.1926), 17. 89. 5

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded
3110

KARÂRNÂME

Şabka hâdisesi münâsebetiyle akrabâsına yazdığı mektubda idâre-i hükümet aleyhinde bulunduğu anlaşılan Dokuzuncu Kolordu Muhâbere Bölüğü efrâdından Mehmed Fahri'nin Takrir-i Sükun Kânûnu mucibince İstiklâl Mahkemesine tevdi'i, Müdâfa'a-i Milliye Vekâletinin 31 Kânûn-ı Evvel sene 1341 târih ve 4603 numaralı tezkiresiyle vukû' bulan teklif üzerine, İcrâ Vekilleri Hey'etinin 21 Kânûn-ı Sâni 926 târihli içtimâ'ında tasvib ve kabul olunmuştur.

21 Kânûn-ı Sâni 926

Re'is-i Cumhûr
Gâzi Mustafa Kemal

Hâriciye Vekili Doktor Tevfik Rüşdü	Dâhiliye Vekili Mehmed Cemil	Bahriye Vekili İhsân	Müdâfa'a-i Milliye Vekili Receb Beyefendi Ankara'da Bulunamadı	Adliye Vekili Mahmûd Esad İsmet	Başvekil
--	---------------------------------------	-------------------------	--	---------------------------------------	----------

Sihhiye ve Mu'avenet-i İçtimâ'iyeye Vekili Doktor Refik	Ticâret Vekili Ali Cenânî	Zirâ'at Vekili Sabri	Nâfi'a Vekili Behic	Ma'ârif Vekili Mustafa Necâti	Mâliye Vekili Hasan
---	------------------------------	-------------------------	------------------------	-------------------------------------	------------------------

EK-X b: BCA: 030.18(21.2.1926), 17. 89. 5

Aydın
3.2.1927

Türkiye Cumhuriyeti'nin Başvekil-i Âlisi İsmet Paşa Hazretlerine

Muhterem Paşa Hazretleri

Geçen sene; Aydın'a teşrif buyurulduğu esnada; intizar-ı sâmilelerini celp eylemiş olan Aydın halkının; bilhassa kadınlarının kullandıkları kisvenin yeni senenin birinci günü küşad edilmesi Vilayet meclis-i umuminin ilk celsesinde ittihaz edilmiş olup, suret-i leffen takdim olunan karârlar asrî-şekle tevessül ve ibtidâr kalındığını ve izhâr buyurduğunuz arzunuzun husûl ve te'minine hasr-ı mesâ'î ile mûbâhi bulunduğumu arz ve şu vesile ile de ihtirâmât ve tazimât-ı mahsûsamın kabul buyurulmasını niyâz ve istihâm eylerim, efendimiz.

Aydın Valisi

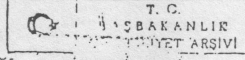
(İmza)

Meclis-i Umumi-i Vilayetin 1 Kânûn-ı sâni 927 tarih ve bir numaralı karâr sûretidir.

Peçe ve dizlik ile zeybek elbiselerinin derhâl kaldırılmasına ve menine ve diğer peştemâl, üstlük, çarşaf aksâmının 1 nisan 927 tarihine kadar asrî şekle tahvil etmelerine ve 1 nisan 927'den itibaren peştamal, üstlük, çarşaf kullanmakta ısrâr edenlerin men'iyile berâber haklarında İdare-i Umumiye-i Vilayat Kânûnunun yetmiş dördüncü maddesi mucibince ta'kibât-ı kânûniye icrâ ve bu husûsâtın te'mini için iş bu evrâkın berâ-yı tatbik makâm-ı âli-i Vilâyete takdimine Hey'et-i Umûmiyenin 1 kânûn-ı sâni 927 tarihinde içtima eden ikinci celsesinde müttefikân karâr verildi.

EK-XI b: BCA: 030.10(3.2.1927), 53. 346. 6

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalemi Müdürlüğü

47
Çok Acele Sifre 17/12/1934

Bütün vilâyetlere ve

Umumi Müfettişliklere

Kıyafet kanunu hakkında.

1) Ruhanilerin kaftanı ve diğer üniforma ve işaretler hakkında çıkan kanunun vekâletten kati emir gelmedikçe tatbikine geçilmesini kati surette menetmiştim İzmirde bir polis memurunun bir papazı elbisesi yüzünden karakola sevkettiğini edilen şikâyetten öğrendim. Bu polis memuru önce; Kanunu bilmiyormuş. Çünkü kanunun - Kıyafet maddesi altı ay sonra tatbik olunacaktır. İkinci olarak; Vekâletin kati emrinden habersiz ve gafil bulunmuştur.

Üçüncüsü; - En uzak ihtimal bu olmakla beraber idare - âmirlerinin gözünden kaçmaması için yazıyorum.- Belki de kanunun tatbikine itiraz edenlerin tahrikâtına kapılmıştır. En çok çekinilmesi ve dikkat edilmesi lâzımgelen de bu üçüncü noktadır. Yabancı emellere para ile hizmet - eden casuslarla bilerek, bilmeyerek irtica emelleri güden cahiller, sureti haktan görünerek memurlarımızı ve halkımızı iffal ve tahrik ederek böyle nâhoş neticeler verecek hallere sevkedebilirler. Ve memlekette bu yüzden hadiseler çıkabilir. Bundan ancak memleket ve millet zarar görür.

EK-XII:

BCA: 030.10(18.12.1934), 53. 346. 9

BAZI KİSVELERİN GİYİLEMEYECEĞİNE DAİR YASANIN TATBİK SURETİNİ GÖSTERİR
NİZAMNAME

Madde 1 - Her hangi din ve mezhepte olurlarsa olsunlar mensup oldukları din ve mezheplerin usul ve teamüllerine göre mabet ve ayinlerde ruhani kisve taşımakla mükellef olanlar mahalli Hükümetlerince alakadar olanlardan alınacak listeler mucibince ancak mabet ve ayinlerde ruhani kisve taşımaya mezun addolunurlar.

Madde 2 - Her din ve mezhebin ruhanilerini ayırt ettirmek için kabul edilen her türlü kisve, alamet ve işaret ruhani giysi addolunur.

Madde 3 - Mabetler her din ibadetine mahsus ve usule muvafık olarak teessüs etmiş olan kapalı mahallerdir.

Madde 4 - Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhaniye mabet ve ayin haricinde dahi ruhani kıyafetini taşıyabilmek için verebileceği muvakkat müsaadeler ile bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhani hakkında yenilenmesi veya başka bir ruhaniye verilmesi hakkındaki muameleye ait teklifler Dahiliye Vekaletince yapılır. Ve karar İcra Vekilleri Heyetince verilir.

Madde 5 - İzcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve klüp gibi heyetlerce bu gün kullanılmakta olan ve aşağıdaki şartlara uygun olduğu bu teşekküllerin altıncı maddeye göre verecekleri beyannamelerle mahalli Hükümetlerince anlaşılacak kıyafet, alamet ve levazım tip olarak kabul edilecektir. Aynı şartları haiz olmak üzere başka tipler de kabul edilebilir.

A) Türk inkılabına, rejimine ve vahdetine muhalif bir ciheti olmamak.

B) Hükümetçe kabul edilmiş resmi kıyafetlerden ayrı olmak.

C) Yabancı memleketlerin siyasi, askerlik ve milis gibi teşekkülleriyle münasebeti olmamak.

Madde 6 - İşbu Nizamnamenin neşirinden itibaren 30 gün zarfında 5 inci maddede yazılı olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar, cemiyet ve klüp gibi heyetler buldukları mahallin en büyük mülkiye memuruna kabul ettikleri kıyafet, alamet ve levazımı gösterir bir beyanname verirler. Bu beyanname ile beraber ya bir numune veyahut boyalı bir resim verilir. Beyannamenin verildiği tarihten itibaren bir ay içinde cevap verilmezse beyannamede gösterilen kıyafet, alamet ve levazım kabul edilmiş addolunur. Kıyafet tebdili halinde istimalden evvel beyanname tevdi lazımdır. Yeniden kurulacak izcilik ve sporculuk gibi topluluklar cemiyet ve klüp gibi heyetler bir kıyafet, alamet ve levazım taşımak istedikleri takdirde Nizamnameleriyle birlikte onları gösteren bir beyannameyi aynı makama tevdi ederler.

Madde 7 - Ecnebi her hangi bir teşekkül mensuplarının Ecnebilerin Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri hakkındaki Yasa ve Talimatname hükümlerine göre münferiden veya toplu olarak kendi kıyafet, alamet ve levazımlarıyla Türkiye'ye muvakkat müddetle ziyaret seyahatleri yapmaları caizdir. Ancak mahzurlu görülecek hallerde bu gibi ziyaretlere Dahiliye Vekilligince müsaade verilmeyebilir ve uzun müddet devam edecek ziyaretlerin yapılabilmesi Dahiliye Vekaletinin müsaadesine bağlıdır.

Madde 8 - Mektep ve başka bilgi müesseselerine devam edenlerin bir kıyafet, alamet ve levazım kullanmalarına lüzum görüldüğü takdirde tip tayini bu mektep ve müesseselerin merbut buldukları vekillikçe talimatname yapılır. Bu gibi mektep ve müesseseler için kabul olunacak alametleri mektep ve müesseselerden mezun olanlar da taşıyabilirler.

Madde 9 - Hususi müsaade ile gelen yabancı memleketler kara, deniz ve hava kuvvetlerine mensup kimselerin resmi üniformalarını nerelerde ve ne zaman taşıyabilecekleri Milli Müdafaa ve Hariciye Vekaletince hazırlanarak İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak bir talimatname ile tespit olunacaktır. Bu talimatname çıkıncaya kadar mutad olan usulün tatbikine devam olunur.

Madde 10 - Bu Nizamnamenin 1, 2, 3, ve 4 üncü maddelerinin hükümleri 13 Haziran 1935 gününden ve diğer hükümleri neşrinin ertesi gününden yürümeye başlar.

Madde 11 - 2596 numaralı Yasanın 6ncı maddesine göre tanzim olunmuş ve Şurayı Devletçe görülmüş olan bu Nizamname hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yürütür

Mug-Halkevi

No:

29

27 Nisan 1935

10289

C.H.F. Genel Katipliği
Yuksekkatına.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yilâyetimizde bütün hocalar medenî kıyeyi
seyinle şimdiden geymişlerdir. Derin saygılarımı
sunarım. II-4-935: Halkevi Başkanı

Hamit Kodan

V

24. IV. 1935

Diaklan manî
6. VI. 1935
N. Kany

P

EK-XIV:

BCA: 3.Büro, 490.1(11.8.1935), 611. 122. 1

Umumi Müfettişliklere ve
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Vîlâyetlere
CUMHURİYET ARŞİVİ

1 - Kıyafet konusuna göre vazife dışında cübbe ve sarıklara
rını çıkarmaya mecbur olan ruhenî memurların sarıklarını çıkara-
rak başı açık gezdikleri ve kimâsinin de takke ve bere giydikle-
ri ve hepsinin de belâ cübbelerini taşıdıkları görüldüğü iğitilmek-
tedir .

2 - Şapkalarını çıkaranların başı açık gezmeleri doğru-
dan doğruya kamuna aykırı ve kamula istihza eden bir temerrüd-
dür . We bu gibiler hakkında mamele yapılacak tabiidir .

3 - Takke veya bere giymelerix başı açık gezmek kadar
değilsö de kamuyu tatabik etmemek ve medenî kıyafeti benimsememek
demektir . Bunlara da ihtar olunarak kamuna itaatları temin edil-
meli ve bunların her birisi de devlet memuru olmak itibarıyla
herkesten ziyade ve her kesten evvel kamuna itaat etmeleri lâ-
zım geleceği kendilerine hatırlatılarak aksi takdirde mesuri-
yetlerine nihayet verileceği kat'î lisanla anlatılmalıdır .
İnlâ: Kıyafet konusunun tatabikinde hassas ve müteayyid bulunul-
masının k za ve köylere kadar nüfuz edilerek kamunun tamamına
meriyetine gâilîmesini rica ederim .

4 - Analizet birinci gubrnin ( ) numarasıyla umu-
mî Müfettişliklere ve Vîlâyetlere yazılmaktadır .

Dehşetçe Vezirli

hali gibidir .	22	25
[Handwritten signature]		
2888		
2888		

EK-XV:

BCA: 490.1(6.7.1935), 611. 122. 2

İsbahani adetlerin ve beyanona ihtirasların, Türk başına doladığı çarşaf ve peçe İsmailist devrinin kaldırılma ve Türk kadınına medeni cemiyette sosyal durumunu vermesi amacına ulaştığı bilinen ve bilimsel gerekten bir gerçekliktir. Sosyal siyasette, bu devrim kadını ve erkeklerinin inos ve sevk duygularına bırakılmıştır. Bu inos zevk ve dayanımın on senede verdiği eser, yakın geçmişi hatırlayanlar için akla sığmayacak kadar bir ilerleme olarak görülmektedir. Bu ilerlemede, iller ve şehirler genel kurumlarının asılla tesirleri vardır. Ancak bu kararların kanun kuvvetinde olmamasından bazı yerlerde tabiki görülmektedir. Hatta bu yıl kurulan kurultayda çarşaf ve peçe işi konuşulurken bazı yerlerde peçenin kötü bir örnek olarak devam edip gitmekte olduğu tenkit edildi.

Fakat hükümet, Türk milletinin devrimciliklerine ve yenileşme hislerine güvenerek yapılacak propaganda ve gayretlerle az zaman içinde bu kötü adeti de önüne geçilebileceğini ileri sürdü.

Son yapılan araştırmalarda ve incelemelerde peçenin ve çarşafın az çok her yerde kalkmaya başladığını Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde tamamıyla ve başka yerlerde kısmen kalktığını ve bu yerlerden büyük kasabalarına gelenlerin bapsının çarşaf ve peçeyi kaldırdıklarını halde memleketlerine döndükleri vakit adeta ve muhitin dedikodusuna kapılarak çarşaf ve peçesizce yürümekte oldukları anlaşıldı. Atılacak bir iki gayretli adımla bu devrimin de tamamlanacağı sonucuna varıldı.

Buna ilk önce memurlarımızın ön ayak olmaları lazımdır. Herkes kendi ailesi içinde ve yakınlarında müessesir olurlarsa bu iş kendiliğinden olur biter. Çarşaf ve peçenin bir devrimin bir parçası ve asayişe tesalluk eden bir öğe olması çabucak bildirilmeli ve İstanbulda teşvik ve tencirlerle kadınların peçelerini açtırarak sokaklarda yürümelerinde evvelce münasip surette ihtar olunur, inat ederlerse teziğtan men edilirler. Kötü huylu veya niyetli kadınlara ve erkekler yüzlerine peçe takarak makteat ve hüviyetlerini gizleyebilecekler.

Bunlar hakkında da polisün daima uyanık bulunması gerektir. Mesela büyük şehirlerde vapur, tramvay, kahve ve gazino gibi yerlerde böyle peçellilerin önüne geçilmelidir.

Umumi Mürettepliklere ve bütün valiliklere yazılmaktadır.

Dahiliye vekili

(Day vekilin yasadıkları müevvedde Üzerine)
(yazılmaktadır.)

EK-XVI: Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi: Cumhuriyetin
75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Özel sayı-1998,
s. 89-90.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayım
2
5018

Kararname

Antakya Uleması imzasıyla Halepde Maarif Matbaasında arap harflerile basılmış olan "İslâmiyette Mesettürü Nisvan" adındaki kitabın, Türk İnkilâp prensiplerine aykırı yazılar taşıdığı anlaşıl-
dığından Matbuat Kanununun 51 inci maddesi hükmüne göre, toplattırıl-
ması ve Türkiyeye sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin
E/1/936 tarihve 1005 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra
Vekilleri Heyetince 15/7/936 da onanmıştır.

15/7/936

REİSİCÜLURUR

K. Atatürk

B. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Sami

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kay

Ha. V. V.

S. Sami

Ma. V.

A. Özalp

Mi. V.

J. Arkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Özalp

S. I. M. V.

A. P. Özalp

G. I. V.

Rena Barhan

Zr. V. V.

C. Özalp

EK-XVII:

BCA: 030.18(15.7.1935), 67. 61. 2

Belge No:13216-7/1

T. C.
Dahiliye Vekâleti
U. M.
S. M.
Sayı

Hukûsa: _____

Peçe, Çarşaf ve Peştemal Yasası hakkında
tamin

Peçe ve Çarşaf yasağı hakkında muhtelif teğekküllerce alınan tedbir ve kararların tatbikatta zorluklar doğurduğu görüldüğünden mevzuun tevhit ve telifi sarurati hasıl oldu. Bu itibarla aşağıdaki esas da-hilinde için takibini dilerim.

Bilgisi ve yayığı ilerlemiş milletler arasında mevki alması olan mil-letimizin seviyesi yükselmiş ve siyasi rûğını isbat etmiş bulunan -KADINLARA lâyük olduğu medeni hakkını vermek her Vatandaş için vata-nî ve inonânî bir borçtur. Medeni vasıflarla mücehhes bir milletin -kadınlarında görülməsi asla yakışık almıyan Peçe ve Çarşafı İstede-beride esasına esaslanmaktadır. Bunlara ilâveten lüzumsuz yere Şemsi-ye ve atkı kullandığı görülmektedir. Bilhassa Hamam Peştemalları pek çirkin bir mansara vermektedir. Neslimizin elde ettiği bu günkü muvaf-fakiyet prensibe ,rejime itaat ve sadakat şavesindedir, Türk medeni rejimi ise asla bu gibi çirkin ve alıncayip kıyafetlere taraftar değildir. Her vatandaşın şunu iyice bilmelidir ki inkılaba, rejime uy-mayanlar İrticaa meyyal ve bu çirkin arzu ve temayül ile malül telâk-ki edileceklerdir. Medeni haklarına çok iyi kullanan erkeklerin egler-nin, medeni hakkını da teslim etmeleri ve ona riayete icbar eyleme-ri kendileri için Millî ve kanunî bir vazife ve borçtur.

Bilgileri, görgülleri itibarile Orduların hiç bir idarî tedbire ma-hal bırakmadan bu neticeyi filen tayit edeceklerine kani olmakla be-raber 23 Nisan 937 tarihinden itibaren PEÇE, ÇARŞAF, PEŞTEMAL ve emsalî gayri medeni kıyafetler yasağını koymuş bulunuyorum. Esbabımuhibesi şudur.:

- A- Kadına medeni hakkını vermek.
B-Zubita vazifesini iğkâl etmemek ve emniyeti temin etmek.
C-İrticai alamet ve zihniyetleri ortadan kaldırmak olduğuna göre bu neticeyi elde etmeğe mani her tedbir ve şekil ve telebbüs çarşaf ve Peçe gibi ceza tehdidi altında bulunan yasaklardan olduğu da göz önünde tutulmalıdır.
- I-Bu tarihten sonra böyle bir kıyafetle /Esneklerin adresleri ni geyiklerde, kaşabalarda Zubitai belediye ve polis memurları ve köy-lerde muhtar, ihtiyar meclisi üzuları tesbi /ederek mahallin en büyük. Mülkiye memuruna bildirecek ve /vildat /kaynu muhibince DEĞ LİRADAĞ YIRMI DEĞ LİRAYA kadar /EMMU?

EK-XVIII: Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi: Cumhuriyetin
75.Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler, Özel sayı-1998,
s. 90-91.